Bilim ve Gelecek

24

virüs meydan okuyor!

H5N1

Bilim insanları açıklıyor:

KUŞ GRİBİNİ NASIL YENERİZ?

Prof. Dr. Haluk Eraksoy
Prof. Dr. Haluk Ertan
Prof. Dr. Tahsin Yeşildere
Prof. Dr. Gençay Gürsoy
Dr. Ali Karagöz
Prof. Dr. Necati Dedeoğlu

Anadolu'nun kulluktan kurtuluş birikimi

13. yüzyıl Anadolu Devrimi... Ahi Ankarası... Kayseri'de Vatan Savunması... Osmanlı'nın Bizans'a karşı kuruluşu... Halk isyanları... Kemalist Devrim... Ve bilimin iktidarına doğru...

Bilim ve Gelecek
SAYI: 24 / ŞUBAT 2006

7 RENK BASIM YAYIN FİLMCİLİK LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
Ender Helvacıoğlu

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Ruken Kızıler

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Ender Helvacıoğlu

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Nalân Mahsereci

ADRES
Sakızağacı Cad. Nane Sok. 15/4 Beyoğlu
TEL: (0212) 244 97 95

www.bilimvegelecek.com.tr
E-posta: bilgi@bilimvegelecek.com.tr

Internet grubumuza üye olmak için
bilimgelecekdergisi-subscribe@yahoogroups.com
adresine eposta göndermeniz yeterlidir

ANKARA TEMSİLCİSİ
Ulaş Karakul
E-posta: ulas.karakul@bilimvegelecek.com.tr

ANKARA BÜRO
Tel : (0312) 417 52 88
Adres : Karanfil Sok. 17/11 Kızılay

İZMİR TEMSİLCİSİ
Levent Gedizlioğlu
Tel: (0232) 463 98 57

SAMSUN TEMSİLCİSİ
Hasan Aydın
Tel: (0505) 310 47 60
E-posta: hasanaydn@hotmail.com

TRAKYA TEMSİLCİLERİ
Cemal Bitlis
Tel: (0282) 654 05 05
E-posta: cemalbitlis@mynet.com
Ayhan Oruçoğlu
Tel: (0535) 236 16 12

BARTIN TEMSİLCİSİ
Barbaros Yaman
Tel: (0533) 420 86 01
E-posta: yamanbar2000@yahoo.com

ÇANAKKALE TEMSİLCİSİ
Engin Ulus
Tel: (0536) 425 95 52
E-posta: engin.ulus@mynet.com

ANTALYA TEMSİLCİSİ
Tuncay Gülcü
Tel: (0535) 569 33 82
E-posta: tuncaygulcu@gmail.com

ÇİVRİL TEMSİLCİSİ
Mümtaz Başkaya
Tel: (0505) 364 53 98
E-posta: mumtazbaskaya@superposta.com

AVRUPA TEMSİLCİSİ
Kağan Güner
Tel: 44 2077040965
E-posta: guner16@mynet.com

YURTİÇİ ABONE KOŞULLARI
1 yıllık: 50 YTL / 50.000.000 TL
6 aylık: 25 YTL / 25.000.000 TL
(Abonelikle ilgili bilgi almak için,
0212.244 97 95 no'lu telefonu arayınız)

YURTDIŞI ABONE KOŞULLARI
Avrupa ve Ortadoğu için 50 Euro
Amerika ve Uzakdoğu için 100 Dolar

BASILDIĞI YER
Ezgi Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Kazım Dinçol Sitesi
No: 81 Kat 2 No: 229 Tel: (0212) 501 93 75

DAĞITIM ŞİRKETİ
Merkez Dağıtım

ISSN: 1304-6756
YAYIN TÜRÜ: Yerel - Süreli

Üç yeni köşe yazarı

Bilim ve Gelecek'in bu sayısında üç yeni sürekli bölüm dikkatinizi çekecek. Daha doğrusu üç yeni sürekli yazar kazandı dergimiz. Dr. ***Alper Hasanoğlu****'nun "Göğe Bakma Durağı" adlı köşesine geçtiğimiz sayı başlamıştık. Basel Üniversitesi Psikiyatri Polikliniği'nde çalışan Hasanoğlu, köşesinde psikiyatri sohbetleri yapacak. İlk yazısında "hayatın anlamı"nı sorgulamaya başlamıştı. Bu sayıdaki "Psikoterapistin özel hayatı" başlıklı yazısında ise sadede geliyor ve "terzinin kendi söküğünü dikip dikemediğini" araştırıyor.*

"İkili Sarmal" adlı köşesine bu sayı başlayan ikinci sürekli yazarımız Dr. ***Kenan Ateş****. İngiltere'deki University College London'da moleküler ve hücre biyolojisi alanında araştırmacı. Tıp kökenli, yani eski bir hekim ama, klinik yerine artık laboratuvar temelli araştırmalarla ilgileniyor. Gen tedavisi, yetişkin kök hücreleri, IFG sistemi ve nöromüsküler-nörodejeneratif hastalıklar üzerinde çalışıyor. Kenan Ateş'in ilk yazısı çok merak edilen yeni bir konu üzerine: "Kök hücre tedavilerinin neresindeyiz?" Ateş, biyolojideki ve genetikteki yeni açılımları, toplumcu bir bakış açısıyla bizlere sunmaya devam edecek.*

Üçüncü köşe yazarımız ise zaman tünelinden çıkıp geldi: Dr. ***Hikmet Kıvılcımlı****. Sadece Türkiye Sosyalist Hareketi'nin eski liderlerinden biri değil; aynı zamanda, özellikle tarih, sosyoloji, antropoloji ve dilbilim alanlarında nitelikli eserler vermiş, özgün tezler ortaya atmış bir bilim insanı. Çalışmaları yeniden gün yüzüne çıkarılmayı ve değerlendirilmeyi bekliyor. Köşesinin adı: "Kıvılcımlı Hazinesi". Her sayı bu köşede, bu büyük hazineden nadide bir parça sunacağız sizlere. Aslında geçtiğimiz sayı kapak yaptığımız "Cennet" dosyasıyla başlamıştık. Elinizdeki sayıdaki yazının konusu güncel tartışmalara da ışık tutuyor: "Türkler'in tarihe girişi".*

***

Bu sayımızda özellikle dikkat çekmek istediğimiz bir makale de Ömer Tuncer'in "Kuruluştan Kurtuluşa" adlı yazısı. Tuncer, Anadolu'nun "kulluk"tan kurtuluş birikimini özetlediği çalışmasıyla, aslında dergimize yeni bir alan da açıyor. Oldukça verimli tartışmalara kapı aralayan ve yeni açılımlar sağlayan bir giriş yazısı. İlgi ile okunacağını düşünüyoruz.

Kuş gribinin ülkemizin önde gelen uzmanlarının katkılarıyla ele alındığı kapak dosyasıyla, bu kez Hattuşa kazılarını tanıtan "Kazı Kazı Anadolu" bölümüyle, Hasan Aydın'ın bilinçli tasarımcılığın İslam felsefesindeki izlerini sürdüğü makalesiyle, Prof. Dr. Rennan Pekünlü'nün dinozorların yok oluşlarını felsefi tatlarla tartıştığı çalışmasıyla zengin içerikli bir sayı sunduğumuzu düşünüyoruz.

***

İki sayıdır, ön kapağımızı, arkadaşımız ***Fahrettin Erdoğan*** *hazırlıyor. Teşekkürlerimizi buradan da iletelim, ona.*

Dostlukla kalın…

Bilim ve Gelecek

İçindekiler

■■ **PARANTEZ**
Ender Helvacıoğlu
H5N1'den daha "becerikli" olmak. 4

■■ **KAPAK DOSYASI**
Yard. Doç. Dr. Ali Karagöz
S.O.S.: H5N1
Virüsler meydan okuyor. 6

Prof. Dr. Haluk Ertan
H5N1'in korkutan evrimi. 9

Prof. Dr. Haluk Eraksoy ile söyleşi
"Türkiye'de yayılan virüs
artık insanlara daha kolay bulaşıyor". 12

Prof. Dr. Tahsin Yeşildere ile söyleşi
"Kuşlar getirdi ama, biz yaydık". 20

Prof. Dr. Gençay Gürsoy ile söyleşi
"Kamusal sisteme geçmeden virüsle baş edemeyiz".26

M. Emin Eynigöllü
Halk sağlığında 40 yıllık inkârcılık
Kuş gribi: Buzdağının görünen yüzü 28

Ömer Tuncer
13. yüzyıl Anadolu Devrimi, Avrupa Rönesansı,
Kemalist Devrim ve bilimin iktidarına doğru
Kuruluştan kurtuluşa. 33

Prof. Dr. Rennan Pekünlü
Sevgili dinolarımızın "katili" kim? 46

■■ **İKİLİ SARMAL / Dr. Kenan Ateş**
Kök hücre tedavisinin neresindeyiz?. 50

■■ **GÖĞE BAKMA DURAĞI / Dr. Alper Hasanoğlu**
Psikoterapistin özel hayatı. 53

■■ **KIVILCIMLI HAZİNESİ / Dr. Hikmet Kıvılcımlı**
Türkler'in tarihe girişi 56

■■ **HAVA DURUMU / Ogan Güner.** 58

Yard. Doç. Dr. Hasan Aydın
İslam felsefe geleneğinde öncesiz tasarım 60

■■ **GO / A. Utku Üzülmez** 69

■■ **KAZI KAZI ANADOLU / Nalân Mahsereci**
Dr. Jürgen Seeher ve Dr. Ayşe Baykal Seeher ile
"Hitit kazılarının kalbi Hattuşa'da atıyor". 70

■■ **YAYIN DÜNYASI / Nalân Mahsereci**
Ulaş Karakul
Alternatif ders kitabı. 82

Emine Tahsin ile söyleşi
Küba'yı Türkçe okumak: Granma. 84

■■ **MATEMATİK SOHBETLERİ / Ali Nesin** 88

■■ **BRİÇ / Lütfi Erdoğan** 90

■■ **FORUM** 91

■■ **BULMACA / Hikmet Uğurlu** 96

KAPAK DOSYASI **6**

Virüs meydan okuyor
S.O.S. : H5N1

Kuş gribi virüsüyle ilgili aklınıza gelebilecek her soruyu bilim insanlarına sorduk:

Prof. Dr. Haluk Eraksoy, Prof. Dr. Haluk Ertan, Prof. Dr. Tahsin Yeşildere, Prof. Dr. Gençay Gürsoy, Dr. Ali Karagöz, M. Emin Eynigöllü, Prof. Dr. Necati Dedeoğlu yanıtladı...

- Kuş gribi virüsü nasıl evrimleşti? Evrimi aynı hızla devam ediyor mu?

- Virüs insandan insana bulaşan bir form kazanacak mı?

- Iğdır'a kuş gribi nasıl bulaştı?

- Kurbanlıklar, virüsün yol haritasını çizdi mi?

- Yoksa hasta olan veterinerlik, koruyucu hekimlik ve halk sağlığı sistemlerimiz mi?..

- Türkiye için riskin boyutları...

PARANTEZ **4**

Ender Helvacıoğlu

"H5N1'den daha 'becerikli' olmak..."

H5N1, doğanın bir parçası. Son derece "becerikli" bir virüs. Peki biz? İnsanları da tavuklar gibi toplu halde katledemeyeceğimize göre, güvenliğimizi sağlayabilmek için tek çaremiz var: Virüsü yenmek. H5N1'e karşı elimizde iki silah var: BİLİM ve ÖRGÜT. Kısacası, aydınlanmış (bilimsel düşünceyle donanmış) ve örgütlenmiş bir toplum. Becerebilecek miyiz?

Ömer Tuncer'in makalesi...

33

Anadolu'nun kulluktan kurtuluş birikimi

13. yüzyıl Anadolu Devrimi. Ahi Ankarası. Kayseri'de Vatan Savunması. Osmanlı'nın Bizans'a karşı kuruluşu. Halk isyanları. Kemalist Devrim. Ve bilimin iktidarına doğru...

KAZI KAZI ANADOLU

70

Dr. Jürgen Seeher ve Dr. Ayşe Baykal Seeher ile söyleşi

Hattuşa'da

Hitit araştırmalarının kalbi atıyor...

Tevrat'tan, Asur ve Mısır belgelerinden bilinen Hititler, önceleri Filistin ve Suriye'de aranıyor hep... Kimsenin aklından Anadolu'da olabilecekleri geçmiyor... Hattuşa'da ilk çiviyazılı tabletler gün ışığına çıkarıldığında, merak doruğa çıkıyor. "Çiviyazısı kullanan bu halk kim olabilir?" Bilgiler birbirini tamamlıyor ve Anadolu içlerine ilerleyen iz sürüş, Boğazköy'de meramına varıyor: Hititler'in kalbine ulaşılmıştır...

Prof. Dr. Rennan Pekünlü'nün makalesi:

46

Yok oluşun kaynağı dışta mı, içte mi? Sevgili dinolarımızın 'katil'i kim?

Eğer "maymundan geldiğimiz savı" sizi rahatsız ediyorsa, bir dış "müdahaleciye" sarılın! Yok, "Evrim sürecini baskın olarak Yer'deki etmenler belirler" diyorsanız, siz diğer sava sarılacaksınız! Her ikisinin birlikteliği olamaz mı? Yine siz karar vereceksiniz. Ancak unutmayalım: Bilim hiçbir zaman "son gerçek" tanımaz! Richard Feynman'ın dediği gibi, "Bilimsel kesinlik yok, bilimsel ilerleme var".

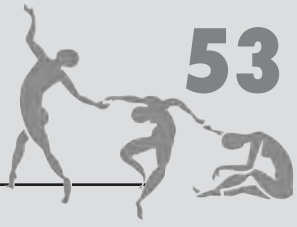

Hasan Aydın yazdı:

60

Geçmişten günümüze İslam felsefe geleneğinde "Öncesiz Tasarımcılık"

Evrenin öncesiz bir tasarımın, Tanrısal tasarımın ürünü olduğunu söylemek, evrenin nasıl ve neden var olduğu sorusuna sınanabilir ve doyurucu bir yanıt vermediği gibi, oluşun varlığına, neliğine ve iç işleyişine ilişkin herhangi bir yoklanabilir veri de içermez. Öncesiz tasarımı ve evrilmiş biçimi olan bilinçli tasarımı, bilimsel bir kuram gibi sunmak saçmadır...

53

GÖĞE BAKMA DURAĞI

Dr. Alper Hasanoğlu bu ay bir "psikoterapistin özel hayatı"nı yazdı...

Terapistimizi, karşımızdaki yardıma her daim hazır varlığı, hatadan arınmış, özel ilişkilerinde hep mutlu, sorunlarını çözmekte zorlanmayan biri olarak görürüz. En azından tedavi sürecinde. Peki gerçekten öyle midir? Terziler için söylenen şey terapistler için de geçerli midir? Onlar da kendi söküklerini dikemez mi?

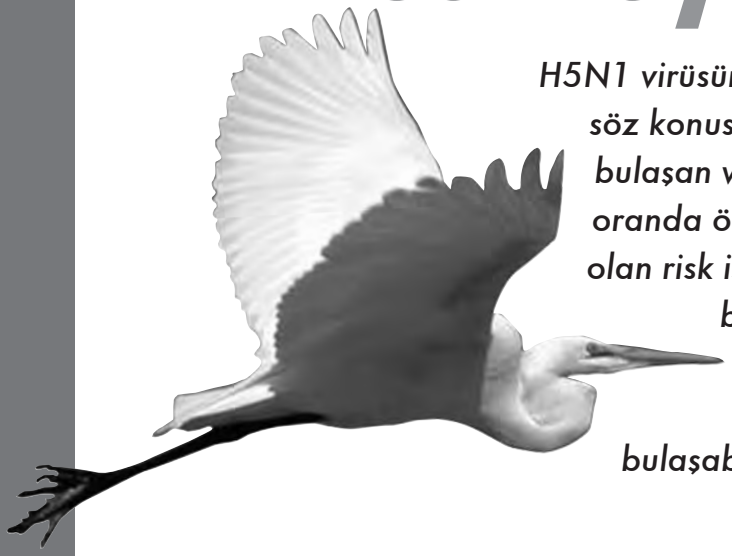
50

İKİLİ SARMAL

Moleküler ve hücre biyolojisi araştırmacısı **Dr. Kenan Ateş**, bundan böyle her ay İkili Sarmal'da moleküler, hücre ya da gelişim biyolojisinden genetik veya sinir bilimine; evrimden hastalıkların tanı ve tedavisine yaşama ilişkin sorunları toplumcu bir bakışla irdeleyecek. İlk sayıda, kök hücre "mucizesini" masaya yatırıyor:

Kök hücre tedavisinin neresindeyiz?

S.O.S. : H5N1
Virüs meydan okuyor

H5N1 virüsünün insanlar açısından başlıca iki önemli riski söz konusu: Birincisi, halen insanlara nadiren de olsa bulaşan virüsün, bulaştığı kişilerde yüzde 50'yi aşan oranda ölüme yol açması. İkinci ve daha da önemli olan risk ise, virüsün insandan insana kolay bulaşan bir forma değişmesi ve bu şekilde bir yaygın salgına yol açma olasılığı. Her yeni çıkan insan vakası, virüsün insandan insana bulaşabilecek bir forma dönüşme olasılığını artırıyor.

Yard. Doç. Dr. Ali Karagöz
İÜ Fen Fakültesi Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü

Son dönemlerde kuş gribinin gündemde olması unuttuğumuz veya önemsemediğimiz virüsleri ön plana çıkardı. Çeşitli kaynaklardan kuş gribi ile ilgili çok sayıda ve değişik bilgiler yayımlandı. Bu yazıda, ağırlıklı olarak kuş gribi ve diğer viral infeksiyonların daha iyi anlaşılmasını sağlayacak genel bilgileri aktaracağız.

Bütün hastalıkların yüzde 60'ından fazlasına virüs infeksiyonları yol açar. Virüs infeksiyonlarının büyük bir kısmı klinik aşamaya gelmez ve belirgin semptomlar ortaya koymazlar. Fakat mutlaka hepimiz önemli veya önemsiz değişik viral kökenli hastalık geçirmişizdir ve bundan sonra da mutlaka geçireceğiz.

Virüsler hakkında bilinmesi gereken en temel özellik, virüslerin zorunlu hücre içi paraziti olmalarıdır. Yani virüsler protein sentezi ve metabolik enerjinin oluşumu için gerekli sistemlerden yoksun olduklarından bakteri ve diğer hücreler gibi canlılıklarını sürdüremez ve kendi başlarına çoğalamazlar. Varlıklarını sürdürebilmeleri için mutlaka konak hücreye ihtiyaç duyarlar. Yani bir bakteri, bir bitki hücresi veya bir hayvan hücresi, sentetik olarak hazırlanmış bir besi ortamında çoğalabilirken, virüsler aynı besi ortamında hücre bulunmayan hiçbir ortamda çoğalamazlar. Virüsler, bakteri hücresinde, bitki hücresinde veya hayvan hücresinde çoğalabilirler.

Virüslerin yapısı

Bütün virüsler, aralarında bazı küçük farklılıklar olmakla birlikte, yapısal olarak, kalıtsal materyal (DNA veya RNA) ve bunu kuşatan bir kabuktan ibarettir. Bazı virüslerde protein kabuk yapısına ilave olarak protein ve lipit içeren bir zar yapısı da bulunabilmektedir. Virüs kabuk veya zar yapısında (çoğunlukla da virüsün antijenik özelliğinden sorumlu olan ve konak hücreyi tanımasına ve hücreye tutunmasına yardımcı olan) uzantılar da bulunabilir. Ayrıca bazı virüsler konak hücrelerde kullanılmak üzere enzime de sahip olabilirler.

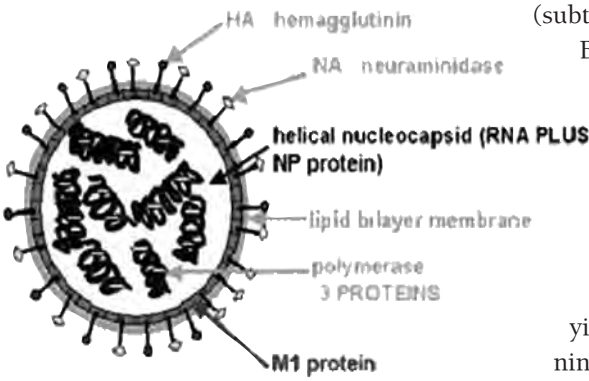
Genel bir yaklaşım olarak, ekseri virüsler bakterilerden çok daha küçüktürler, fakat bazı virüsler bazı küçük bakteriler kadar da büyük olabilirler. Karşılaştırma amacıyla ortalama bir büyüklük verecek olursak; virüsler 10-300 nm, bakteriler 1000 nm ve kırmızı kan hücresi 7500 nm büyüklüğündedir (ortalama bir virüs bir toplu iğne başının 1/10000'i kadar bir büyüklüğe sahiptir, 1 nm = 10^{-9} m'dir).

Herhangi bir zaman diliminde virüsler ya hücre içinde ya da hücre dışında bulunurlar. Dolayısıyla virüslerin yaşam döngüsü, biri hücre içi diğeri de hücre dışı olmak üzere iki safhaya sahiptir; hücre dışı safhası virüsün uyku safhası veya taşınabilen (**virion**) safhasıdır, hücre içi safhası ise virüsün aktif (**infeksiyöz**) safhasıdır.

Ayrıca virüslere benzer şekilde hastalık yapabilen viroid ve virüsoid olarak adlandırılan başka basit yapılı ajanlar da vardır.

Viral kabuk (kapsid olarak adlandırılır), çok yüzlü, küresel, silindirik veya şekilsiz olabilir. Bu da virüsün şeklini belirler.

Viral nükleik asit çift-iplikli veya tek-iplikli ve dairesel veya doğrusal düzende olabilir. Nükleik asit tek bir parçadan veya birçok parçadan (Örn. grip etkeni influenza A virüsleri 8 adet RNA içerirler) ibaret olabilir.

Şekil 1. İnfluenza virüslerinin şematik görünümü.

Virion yapısındaki farklılıklardan dolayı bazı virionlar diğerlerinden daha dayanıklıdır. Örneğin hepatit virüsü kısa süreli kaynamaya diğer virüslere kıyasla daha dayanıklıdır, oysa kuş gribi virüsü 70-80 °C'de kısa sürede inaktif hale gelebilmektedir.

Virüslerin sınıflandırması

Virüsler genellikle çoğaldıkları konak hücre tiplerine göre; bakteriyal virüsler, bitkisel virüsler ve hayvansal virüsler olarak ayrılırlar. Virüsler içerdikleri kalıtsal madde tipine bağlı olarak da iki ana gruba ayrılırlar: RNA içeren virüsler ve DNA içeren virüsler. Zarfın varlığına göre ise bir zarfa sahip virüsler zarflı, zarf içermeyen virüsler ise zarfsız virüsler olarak adlandırılır.

Virüslerin antijenik yapısı

Virüslerin kabuk proteinlerindeki belli aminoasit dizileri veya zarflı virüslerdeki karbonhidrat bileşenleri virüslerin antijenik özelliklerden sorumlu yapılardır (Antijenler; vücutta bağışıklık sistemini uyararak kendilerine karşı çeşitli hücre ve antikorların oluşmasına neden olurlar). Kabuk proteinlerinin dizilerindeki çok az değişiklikler bir virüsün farklı alttiplerinin ortaya çıkmasına sebep olabilir.

İnfluenza virüslerinin, antijenik (NP ve M antijenleri) farklılıklarına göre influenza A, B ve C olmak üzere üç tipi bulunur.

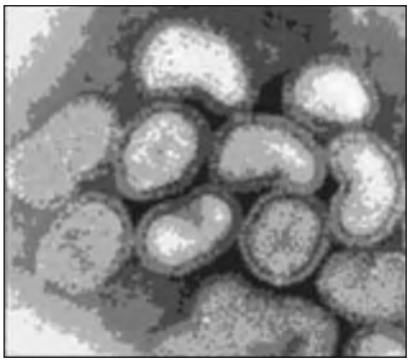
İnfluenza A virüsleri ise antijenik (Hemaglutinin ve Nöraminidaz) farklılıklarına göre alttiplere (subtiplere) de ayrılmaktadır. Bu alttiplerin adlandırılmasında genellikle virüsün ilk izole edildiği konak, coğrafik yer, numarası ve izole edildiği yıl belirtilir [Örn. A/Domuz/lowa/15/30 (H1N1)].

İnfluenza virüsü yüzeyinde bulunan hemaglutinin (H) molekülü, virüsün hücreye tutunması ve hücre zarından içeriye girişinden sorumludur. H molekülleri hücre yüzeyindeki sialik asit içeren glikolipid veya glikoprotein yapılara tutunurlar. Bu yapıya sahip olmayan hücrelere, bu virüslerin girmesi söz konusu değildir.

İnfluenza A virüslerinin ağırlıklı olarak insanlar, domuz, at ve kuşları infekte eden çok sayıda hemaglutinin ve nöraminidaz alttipleri bulunur. İnfluenza B ve C virüsleri yalnızca insanları infekte ederler.

İnfluenza A virüslerinin 16 H (hemaglütinin) ve 9 N (nöraminidaz) alttipi vardır. Bunlar içinde sadece H5 ve H7 alttipleri kümes hayvanları ve kanatlılarda ciddi hastalığa neden olur.

Bazı virüsler sadece tek bir türü infekte edebilirken, bazı virüsler ise farklı türleri infekte edebilmektedir. Kuş gribine neden olan İnfluenza A (avian influenza) virüsleri türe özgül (species spesific) olmakla birlikte son yıllarda çeşitli Güneydoğu Asya ülkelerinde ve ülkemizde görüldüğü üzere tür engelini geçerek, nadiren de olsa insanlarda infeksiyon oluşturmaya başlamışlardır. 2003 yılı ortalarında Güneydoğu Asya'da başlayan ve ciddi hastalık yapan virüs salgını şimdiye dek

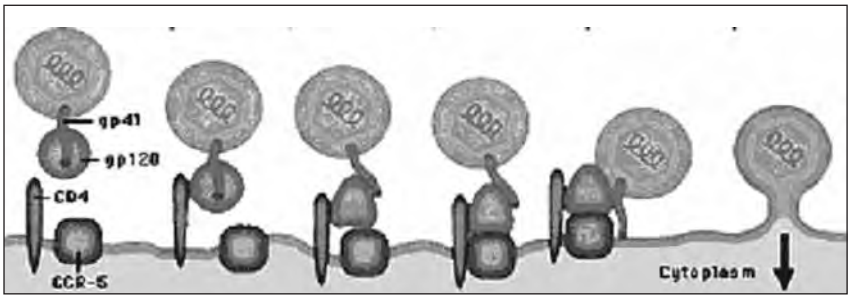
Şekil 2. İnfluenza A virüsünün elektron mikroskobu resmi.

saptananlar içinde en yaygın ve en ciddi olanıdır.

Virüsün bir hücreyi infekte edebilmesi için hücre yüzeyinde bağlanabileceği özel reseptör yapıları bulunmalıdır. Dolayısıyla bir virüs örneğin solunum yolundaki hücreleri infekte ederken aynı bireyin başka tip hücrelerini infekte edememektedir. Aynı şekilde bazı virüsler sadece belli canlıları infekte edebilmekte, diğer canlı gruplarını ise infekte edememektedir. Fakat meydana gelen mutasyonlar (değişiklikler) virüslerin infeksiyon özelliklerinde değişimlere neden olabilir.

Virüslerin çoğalması

Bir virüsün hücreyi infekte edip çoğalabilmesi için belli kademelerden geçmesi gerekir. Kısaca, virüs hücreye tutunur ve içeri girer, daha sonra kalıtsal materyali açığa çıkarmak için kabuğunu atar. Çoğu durumda bazı hücresel olayları kontrolü altına alır ve hücreyi kendi çıkarı için kullanır ve kendi genlerinin anlatımını sağlar. Daha sonra viral proteinler sentezlenir ve nükleik asitin çok sayıda kopyası çıkarılır. Artık son aşamada da bütün viral yapılar bir araya gelerek olgun

Şekil 3. AIDS etkeni olan HIV virüsünün hücre yüzeyine tutunma ve içeri giriş kademeleri.

virüsler oluşur. Olgun virüsler ya hücreden tomurcuklanarak ya da hücreyi parçalayarak açığa çıkarlar ve başka hücreleri infekte etmek üzere yollarına devam ederler.

Virüslerin bazıları çoğalmada kendi enzimlerini kullanırken, bazıları da konak hücre enzim sistemlerini kullanırlar.

Virüs infeksiyonlarının bulaşma yolları nedir?

Virüsler basitçe ifade edilecek olursa; virüsle infekte bireylerle yakın temas, vücut sıvılarının ve dokularının transferi, havadaki küçük damlacıklar yolu ile, besin yolu veya infekte aletlerin kullanımı gibi yollarla bulaşabilmektedir. Bazen infekte bireyle temas olmadan taşıyıcılar vasıtasıyla da infeksiyon gerçekleşebilir.

Kuş gribi vakalarında infekte kanatlı hayvanlarla veya bu hayvanların dışkısı ile bulaşan yüzeylerle direkt temas, halen bilinen ana bulaşma yoludur. Şu ana kadar bildirilen insan olgularında, kırsal kesimde yaşayan ve açıkta serbestçe dolaşan kümes hayvanlarıyla yakın temasta bulunma öyküsü mevcuttur.

Tedavi

Virüslere karşı savaşta iki temel yol izlenir. Biri virüslerin çoğalmasını engelleyen ilaçların kullanılması (tedavi edici etki), diğeri de immün sistemi harekete geçiren aşıların kullanımıdır (koruyucu etki).

Bilim dünyası bakterilere karşı savaşta başarılı olmuştur, ama virüslere karşı savaşta tam anlamıyla başarıdan söz edilemez. Bunun en önemli nedeni şudur: Bakterilerin kendilerine özgü kademelerini antibiyotiklerle inhibe etmek kolaydır ama virüsler, çoğunlukla konak hücre sistemlerini kullandıkları için ilaçlarla bloke edilebilecek kendilerine özgü kademeleri çok sınırlıdır.

Günümüzde kuş gribine karşı kullanılan Tamiflu® veya Relenza® ilaçları nöraminidaz inhibitörü olarak iş görürler. Yani virüsün hücreye tutunmasını ve girişini engelleyerek bloke ederler.

Kuş gribini gerçekten önemseyelim mi?

H5N1 virüsünün insanlar açısından başlıca iki önemli riski söz konusudur. Birincisi, halen insanlara nadiren de olsa bulaşan virüsün, bulaştığı kişilerde yüzde 50'yi aşan oranda ölüme yol açmasıdır. İkinci ve daha da önemli olan risk ise, virüsün insandan insana kolay bulaşan bir forma değişmesi ve bu şekilde bir yaygın salgına yol açma olasılığıdır.

İnsandan insana geçiş söz konusu mudur?

Oldukça nadir olmakla birlikte kümes hayvanlarında görülen salgınlar sırasında kuş gribi etkeni olan virüslerin (H5N1 ve diğer tip kuş gribi virüsleri de dahil) insandan insana bulaşabildiği gösterilmiştir. Son zamanlarda yayınlanan olgu raporlarından birinde (New Engl J Med., 2005;352;333) Tayland'da hastalanan bir çocuğa başka şehirde yaşayan ve korunma önlemlerini almadan bakım veren anne ve hala, kuş gribi nedeniyle yaşamlarını yitirmişlerdir. Anne ve haladan izole edilen virüsün çocuktaki ile aynı özelliğe sahip olduğu da gösterilmiştir.

Grip aşısının kuş gribinden korunmada rolü var mıdır?

Halen insanlarda kullanılan grip aşısının kuş gribine karşı koruyucu bir etkisi yoktur. Teorik olarak insan, gribi ile kuş gribinin aynı hastada infeksiyon yapması halinde, ciddi salgınlara yol açabilecek yapısı değişmiş (mutant) virüsün ortaya çıkabilmesi söz konusudur.

H5N1 virüsü ile olası bir ciddi salgın gelişme riski nedir?

Şu anda dünyada kuş gribi ile bir ciddi salgının ortaya çıkma riski oldukça yüksek görülmektedir. H5N1 virüsünün önce Asya'da ve şimdi de ülkemizde ve diğer Doğu Avrupa ülkelerindeki hayvan topluluklarında görülmesi ve bu topluluklara salgınlar şeklinde yerleşmesi, giderek artan sayıda insan vakalarının görülebileceğini ortaya koymaktadır. Her yeni çıkan insan vakası, virüsün insandan insana bulaşabilmesi açısından yeni fırsatlar yaratmakta ve bu nedenle ciddi salgına yol açabilecek bir alttipin gelişebilmesine olanak hazırlamaktadır. Virüsün yabani kuşlarla taşınıyor olması da salgın riskini artıran faktörler arasındadır. Ancak Dünya Sağlık Örgütü olası bir ciddi salgının zamanı ve boyutları konusunda kesin bir tahmin yapılamayacağını, buna karşın salgın görülme olasılığının giderek arttığını belirtmektedir.

Ciddi bir salgının ortaya çıkması için gereken koşullar nelerdir?

H5N1 virüsünün ciddi bir salgına neden olabilecek alttip haline gelebilmesi için gereken ön koşul, hemaglütinin geninde ortaya çıkacak bir değişimle (mutasyonla) viral hemaglütininin insan hücrelerindeki reseptörlere bağlanma yeteneğinin artması ve bu sayede virüsün hücre ile füzyonunun gerçekleşebilmesidir. Şimdiye dek bu türde bir değişim gösteren kuş gribi virüsü izole edilememiştir.

Buna karşın 1918 pandemisinden sorumlu ve 10 milyonlarca insanın ölümüne yol açmış olan yüksek öldürücülüğe sahip İspanyol gribi virüsüne benzer bir virüsün günümüzde salgınlara neden olması halinde ortaya çıkabilecek ölümlerin sayısı çok daha yüksek olabilir.

KAYNAKLAR

1) Current Concepts: Avian Influenza A (H5N1) Infection in Humans The Writing Committee of the World Health Organization (WHO) Consultation on Human Influenza A/H5 N Engl J Med 2005; 353:1374-1385, Sep 29, 2005. http://content.nejm.org/cgi/content/full/353/13/1374?hits=20&where=fulltext&andorexactfulltext=and&searchterm=avian+influenza&sortspec=Score%2Bdesc%2BPUBDATE_SORTDATE%2Bdesc&excludeflag=TWEEK_element&searchid=1&FIRSTINDEX=0&resourcetype=HWCIT

2) Virology Website http://www.virology.net/

3) The Big Picture Book of Viruses http://www.virology.net/Big_Virology/BVHomePage.html

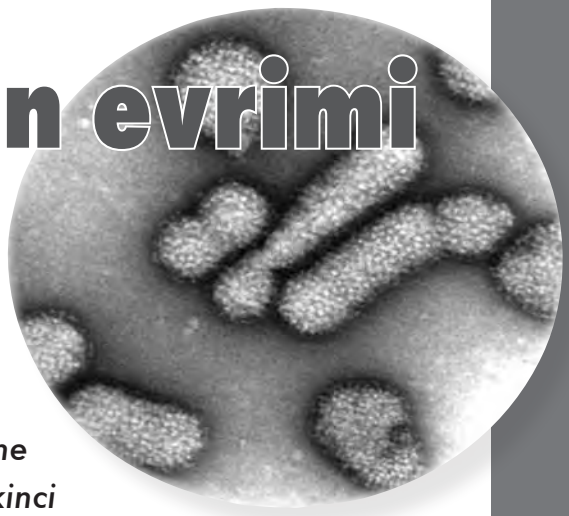
4) World Health Organization. Avian influenza frequently asked questions. http://www.who.int/csr/disease/avian_influenza/avian_faqs/en/print.html

5) www.who.int Bu adreste avian influenzaya ait en güncel bilgiler bulunmaktadır.

6) http://www.cdc.gov/flu/pandemic/

Kuş gribi ve insan gribi virüslerinin dansı

H5N1'in korkutan evrimi

H5N1 virüsünün, hem kendi alt tipindeki virüslerden hem de diğer kuş gribi virüslerinden genetik madde alma yetisi var. Kalıtsal maddesi parçalı yapıda olduğu için, infekte ettiği konak hücrede ürerken, şayet aynı hücrede o sırada başka bir tür grip virüsü varsa, bünyesine yanlışlıkla onun RNA parçalarından da alabilmekte. Bu ikinci virüsün bir insan grip virüsü olması durumunda ise, ortaya insandan insan kolaylıkla bulaşabilen bir virüsün çıkma olasılığı var. Virüs, şimdiden oldukça yol almış durumda. H5N1, evrim basamaklarını hızla tırmanıyor.

Prof. Dr. Haluk Ertan
Biyologlar Derneği İstanbul Şubesi Başkanı

Büyük usta Sait Faik'in *Son Kuşlar* isimli enfes öyküsü bir süredir aklımdan çıkmıyor. Marmara Denizi'ne zümrüt taneleri gibi serpilmiş adalardan Burgazada'daki doğa yıkımını, şiirsel bir dille anlattığı bu öyküsünde Sait Faik, ada sakini, kuş tuzakçısı Konstantin Efendi'nin "... bin tanesi iki yüz elli gram et vermeyen sakaları, isketeleri, floryaları, aralarına karışmış serçeleri gökyüzünden birer birer topladığını" yazıyordu. "Seneler var ki kuşlar gelmiyor. Daha doğrusu ben göremiyorum. Güzün o güzel günlerini penceremden görür görmez, Konstantin Efendi'nin bulunabileceği sırtları hesaplayarak yollara çıkıyorum. Bir kuş cıvıltısı duysam, kanım donuyor, yüreğim atmıyor. Halbuki sonbahar kocayemişleri, beyaz esmer bulutları, yakmayan güneşi, durgun maviliği, bol yeşili ile kuşlarla beraber olunca, insana sulh, şiir, şair, edebiyat, resim, musiki, mesut insanlarla dolu anlaşmış, sevişmiş, açsız, hırssız bir dünya düşündürüyor. Her memlekette kıra çıkan her insan, kuş sesleriyle böyle düşünecektir" diye devam eden usta, son birkaç aydır Türkiye'de olanları görse neler yazardı acaba?..

Yakaladıkları her kanatlı hayvanı, acemice, cahilce, gaddarca öldüren itlaf (öldürme) ekiplerini izliyoruz ekranlarda. Bunlar devletin resmi görevlileri! Bir de göremediğimiz ve ama durumdan vazife çıkaran ekipler var. Örneğin Kayseri'de kuşların çok önemli bir doğal barınma üreme ve konaklama alanı olan Sultansazlığı Bataklığı'nda bazı insanların yangın çıkardığını öğreniyoruz. Bakalım akpelikan, küçükkarabatak, dikkuyruk, kılıçgaga, turna, karasumru ve flamingoların bu sulak alanlarda bir geleceği olacak mı, göreceğiz. Bazı şehirlerde ise havai fişekler atarak kuşları bölgeden kaçırmaya çalışıyorlarmış. Yaz gelince leyleklere neler yapacaklar acaba?

Öykü 1918'de başladı

Bütün bunlar, hikâyenin bilebildiğimiz kısmıyla, yaklaşık 87 yıl önce kuşlara ait bir grip virüsünün insanları infekte etmesi ile başladı. 1918 grip salgını en büyük insan kaybına İspanya'da neden olduğu için, "İspanyol gribi" olarak tarihe geçti. Kısa bir süre önce, moleküler biyologların çabaları ile, İspanyol gribine neden olan virüsün aslında bir kuş gribi virüsünden evrimleştiği anlaşıldı. Diğer bir deyişle, kuşlara özgü olan bir grip virüsü, insana bulaşma ve onu hasta etme yetisi kazanmıştı. Farklı türlere ait virüslerin normalde, kendi orijinal konakları dışındaki canlılara bulaşma ihtimali oldukça düşük de olsa bu olasılık her zaman vardır. Çünkü virüsler, diğer tüm canlılar gibi, genetik yani kalıtsal maddesinde değişiklik geçirmeye açık canlılardır. Dünyamızdaki büyük canlı çeşitliğinin kaynağı bu değişmelerdir. Biyolojik evrim olarak tanımlanan bu süreç sonunda, dünyamızda daha önce varolmayan yeni organizmaların ortaya çıkması mümkün olmuştur. Üreme koşulları, canlıla-

rın kalıtsal yapılarında çeşitli yollarla meydana gelen bu değişmelerden hangilerinin bir sonraki nesle iletileceğinde çok belirleyicidir.

Virüs, girebileceği hücre arıyor

Şu anda kuş gribi virüsüyle ilgili yaşananlar, tamamen bu virüsün evrimiyle ilgilidir. Kuş gribi hastalığına neden olan virüsler, influenza A olarak tanımlanan bir grubun üyesidir. 1918 yılında İspanyol gribine neden olan virüs H1N1 olarak tanımlanmıştı. "H" harfi bu virüsün yüzeyini kaplayan koruyucu kılıfın dört protein molekülünden biri olan, "hemaglütinin-HA" proteinini temsil etmektedir. HA'nın görevi, virüsün enfekte edeceği hücrenin yüzeyine bağlanmasını sağlamaktır. Virüsler kendi kendini çoğaltmalarını sağlayacak mekanizmanın elemanlarının büyük bir kısmından yoksun olduklarından, üremek için, mutlaka sistemlerini kullanabilecekleri bir konak hücreye gereksinim duyarlar. Virüsler bu amaçla, tek hücreli bakteriler dahil, her türlü canlıya ait hücreleri kullanabiliyorlar. İşte viral enfeksiyonunun bu aşaması çok önemlidir, çünkü virüsün bu yüzey proteini konak hücrenin yüzeyindeki alıcı molekülleri tanıyamazsa, virüsün o hücrenin içine girip, kendini çoğaltması olası değildir. 566 aminoasitten oluşan bu büyük protein molekülünü kodlayan gende meydana gelen mutasyonlar sayesinde, kuş gribi virüsünün diğer türlere ait hücrelere bağlanması mümkün olabilmektedir.

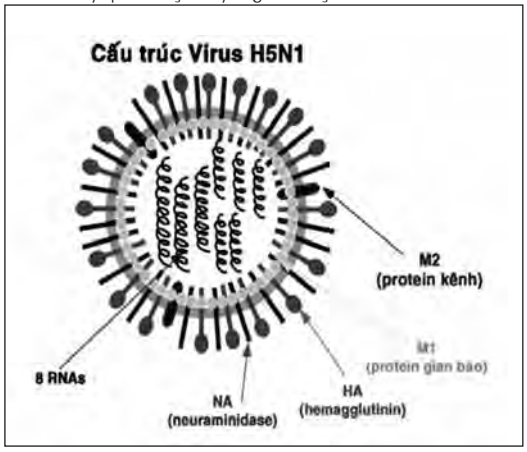
H1N1 virüsünün bu şekilde tanımlanmasının nedeni HA proteininin 16 alt tipinden (H1-H16) ilkini içeriyor olmasıdır. Örneğin, İspanyol gribinden sonra Asya gribine neden olan virüs, influenza A'nın H2N2 alt tipiydi. Yani bunda HA proteinin diğer bir tipi bulunduğundan, H2 olarak adlandırılmıştı. 1997 yılında Hong Kong gribine neden olan ve ülkemizde de görülen etmen, kuş gribi virüsünün H5N1 alt tipiydi. HA proteininin H5 tipi oldukça tehlikeli bir moleküldür. H1 molekülü 1918 yılında kuş gribi virüsünün insana geçmesine çok yardımcı olmuştu, fakat virüsün sadece akciğer hücrelerine tutunabilmesini sağlayabilmişti. Hemaglütinin yüzey proteininin H5 tipi ise geçirdiği mutasyonlar sonucu, kuş gribi virüsünün akciğer dışında insanın diğer doku hücrelerine de bağlanabilmesinin yolunu açmıştır.

H5N1 neden korku salıyor?

Şu anda herkesin merak ettiği şey, H5N1'in insandan insana geçmesinin mümkün olup olamayacağı. Bunun için H5 molekülü geninde yeni birtakım küçük mutasyonların olması gerekiyor.

Kuş gribi virüsünün yüzeyini örten dört proteinden ikincisi, "NA" kısaltması ile tanımlanan, nöraminidaz enzimidir. Bu 454 aminoasitten oluşan bir proteindir. Bu proteinin dokuz alt tipi (N1-N9) vardır. Örneğin İspanyol gribi etmeninde bu proteinin N1 tipi bulunurken, Asya gribine neden olanda N2 tipi yer alıyordu. Bu proteinin görevi konak hücre içinde çoğalan virüslerin oradan dışarı çıkmasını sağlamaktır. Bu sayede virüslerin yayılması gerçekleşmektedir. Kuş gribi virüsünün insanda ciddi bir salgına neden olabilmesi için, HA yanında, bu molekülde de bazı küçük değişikliklerin meydana gelmesi gereklidir. Örneğin kuş gribi virüsünün HA'sında meydana gelebilecek tek bir aminoasit değişikliğinin bile bu molekülün, insan grip virüslerinin HA moleküllerinin becerisini kazanabilmesinde yeterli olduğu saptanmıştır. NA proteini de insan grip virüslerindeki NA'ya yakın bir yapısal özelliğe sahiptir. Yani onlara dönüşmesi için az sayıdaki mutasyon yeterli olabilecektir. Buradan H5N1'in neden bu kadar korku saldığı anlaşılabilir.

H5N1'in yapısının şemayla gösterilişi.

Virüs, evrim basamaklarını hızla tırmanıyor

Üçüncü ve dördüncü proteinler M1 ve M2 kısaltmaları ile gösterilmektedir. M1'in görevi, kuş gribi virüsünün kalıtsal maddesi olan tek iplikçikli RNA molekülüne bağlanarak onu korumaktır. M2 proteini ise, virüs, hücre içine girdikten sonra, RNA molekülünün üzerindeki kılıfın açılarak onun çıplak hale getirilmesini sağlar. Bu işlem virüsün genetik maddesinin çoğaltılması için gerekli bir aşamadır.

H5N1 virüsünün genetik maddesi, sekiz ayrı RNA molekülünden oluşan segmentli (parçalı) bir yapıdadır. Bu genomda virüse ait on gen yer alır. Bu genlerden dördünün ürünü olan proteinlerden daha önce söz edilmişti. Geri kalan altı proteinden üçü bir enzimin oluşumuna katılmaktadır.

Virüs RNA'sını konak hücre içinde çoğaltmak için "RNA polimeraz" isimli bir enzime gereksinim vardır. Bu enzim kısaca PB2, PB1 ve PA olarak adlandırılan üç protein molekülünün birleşmesinden oluşur. Bunlar 700'ün üzerinde aminoasit içeren büyük proteinlerdir. Kalıtsal madde sentezlenmesi işinde RNA polimeraz enzimine yardım eden bir protein daha bulunur. Kısaca "NP" olarak adlandırılan bu molekülün adı nükleoproteindir. Özellikle ilk üç proteinde meydana gelen mutasyonlar çok önemlidir çünkü bir kuş gribi virüsü olan 1918 İspanyol gribi virüsü ile insan influenza virüsleri arasındaki aminoasit farkının 10 amino asite kadar düştüğü saptan-

mıştır. Diğer bir ifade ile, bir kuş gribi virüsüne ait RNA polimeraz enziminin, bir insan grip virüsünün RNA polimerazına dönüşmesi için gereken aminoasit değişikliği sayısı sadece 10'dur. Araştırmacılar bu dönüşümü sağlayacak mutasyonların meydana gelmesi için çok uzun bir süre beklenmeyeceği görüşündeler. Çünkü H5N1'in insan ve kuşlardan izole edilen çeşitli bireylerinde bu aminoasit mutasyonlarından yedi tanesine halihazırda rastlanılmıştır. Yani evrimleşmesi son yıllarda hızlanan H5N1'in aşması gereken engelin çok fazla olmadığı görülmekte.

Viral genler tarafından kodlanan son iki protein NS1 ve NEP'tir. NS1 "anti interferon protein"dir. Görevlerinden biri virüsün konak olarak yerleşeceği organizmanın, virüslere karşı kullandığı özel bir savunma sisteminin etkisiz hale getirilmesidir. NS1 proteininde meydana gelebilecek tek bir aminoasit değişikliğinin bile, molekülün savunma sistemimizi atlatabilmesi için yeterli olduğu belirlenmiştir. Görüldüğü gibi H5N1, insan virüsleri ile arasındaki farkı oldukça kapatmış durumdadır. NEP proteinin görevi ise sentezlenip bir araya paketlenen viral RNA+protein kompleksinin hücre dışına çıkışına yardımcı olmaktır.

Viral genler tarafından kodlanan bu moleküller içinde antiviral ilaçların hedef molekülü olarak seçilenler, HA, NA, M2 yani koruyucu yüzey proteinleridir. Aynı şekilde vücudun savunma molekülleri olan antikorların hedefi de bu proteinlerdir. Fakat H5N1'in insanlarda hastalık yaptığının 1997 yılında saptanmasından sonra, virüsün geçen zaman içinde amantadin, rimantadin gibi bazı antiviral ilaçlara karşı direnç kazandığı anlaşılmıştır. Bu ilaçlar yüzey proteinlerinin görevlerini yapmasını engelleyen maddelerdir. Buradan virüsün genetik yapısında meydana gelen değişimlerin bazısını bünyesinde koruyarak, evrimleşmeye devam ettiği görülmektedir.

En büyük kaybı kuşlar verdiler. Şimdilik...

H5N1'in korkutan becerileri

İnfluenza A virüsü kalıtsal materyalini çoğaltırken oluşan küçük genetik hatalar, virüs evrimleşmesindeki temel kaynaktır. 1918 yılında insanlar arasında ölümcül salgına neden olan H1N1 virüsü yüzey proteinlerini etkileyen mutasyonlar sonucu, kuşlardan insana geçmeyi başarmıştı. Fakat H5N1 virüsü H1N1'den farklı olarak, hem kendi alt tipindeki virüslerden hem de diğer kuş gribi virüslerinden de genetik madde alma yetisi kazanmıştır. H5N1 virüsünün kalıtsal maddesi, daha önce vurgulandığı gibi, parçalı yapıda olduğu için, infekte ettiği konak hücrede ürerken, şayet aynı hücrede o sırada başka bir tür grip virüsü varsa, bünyesine yanlışlıkla onun RNA parçalarından da alabilmektedir. Bu ikinci virüsün bir insan grip virüsü olması durumunda ise, ortaya yeni özellikler kazanıp, insandan insan kolaylıkla bulaşabilen "hibrit" bir virüsün çıkma olasılığı doğacaktır. Diğer bir ifade ile, hem kuş hem de insan grip virüsleri ile infekte olabilen domuzlarda olduğu gibi, insan vücudu da bir tür "genetik madde karışım kabı" haline gelebilecektir.

H5N1 virüsü diğer H5N1'lerden de genetik madde alabilmektedir. Virüsler de, ayni türden canlıların oluşturduğu topluluklardaki gibi, tür içi çeşitliliğe sahiptir. Aynı alt tipe ait olsa da topluluktaki tüm virüslerin genetik yapısı birbirinin aynısı değildir. Biz insanlardaki farklılıklar gibi onların aralarında da küçük genetik farklar vardır. Bu farklılıkların bazıları virüsün hastalık yapma, öldürücülük ya da farklı canlı grupları arasında yayılma potansiyelinde bir artışa sebep olabilmektedir. Bu olumsuz özelliklerin belli virüslerde toplanması ve bu tip virüslerin süratle çoğalması, korkulan senaryonun gerçekleşmesine neden olabilecektir.

H5N1 virüsü.

"Dünya değişiyor dostlarım..."

Virüsler evrende yer alan diğer tüm sistemlerde olduğu gibi değişime yani evrimleşmeye açık yapılardır. Değişim evrenin temel yasasıdır. Evrendeki her şey birbiri ile bağlantılıdır. Son olayda olduğu gibi kimi zaman doğada virüslerin, kuşların, insanların yaşamları birbirleriyle sert bir şekilde kesişir. Son olayda ne yazık ki en büyük kaybı, şimdilik milyona varan ölümle, kuşlar verdiler.

Hem kuşlardan dolayı hem de söze Sait Faik'le başladığımdan, sözü yine onunla bitirmek istiyorum:

"Kuşları boğdular, çimenleri söktüler, yollar çamur içinde kaldı. Dünya değişiyor dostlarım. Günün birinde gökyüzünde, güz mevsiminde artık esmer lekeler göremeyeceksiniz. Günün birinde yol kenarlarında, toprak anamızın koyu yeşil saçlarını da görmeyeceksiniz. Bizim için değil ama, çocuklar, sizin için kötü olacak. Biz kuşları ve yeşillikleri çok gördük. Sizin için kötü olacak. Benden hikâyesi".

Prof. Dr. Haluk Eraksoy:

'Türkiye'de yayılan virüs artık insanlara daha kolay bulaşıyor'

"Kuş gribi virüsünün mutasyonla değil de genetik alışveriş yoluyla başka bir virüse dönüşme olasılığı daha yüksek. Virüs o zaman melez olacaktır. Ağır hastalık yapma özelliğini kuş gribi virüsünden, insandan insana geçme özelliğini de insan gribi virüsünden alacaktır. Bu nasıl mümkün olabilir? İki virüsün, yani insan gribi virüsü ile kuş gribi virüsünün aynı kişide enfeksiyon oluşturmasıyla... Dünya her an bunu bekliyor. Türkiye de bu enfeksiyonun aday ülkesi."

Söyleşi: Ruken Kızıler

Birkaç ay önce Manyas'ta kuş gribi vakaları görüldüğünde, İÜ İstanbul Tıp Fakültesi İnfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Haluk Eraksoy'dan geniş bir makale istemiş ve yayımlamıştık (Kasım 2005, Sayı: 21). Bu kez ölümlere de yol açan yeni vakalar görüldüğünde, konunun önde gelen uzmanlarından Sayın Eraksoy ile geniş bir söyleşi yapmak istedik. Kendisine kamuoyunun merak ettiği soruları yönelttik.

Kuş gribi virüsü nedir? Bütün kanatlılarda görülüyor mu? Ne zamandan beri var?

Kuş gribi virüsü, genel olarak grip virüsleri diye bilinen influenzavirus A'nın kuşlara özgü bir çeşidi. Kuş gribi virüsü adını almasının nedeni, daha çok kanatlıları hastalandırıyor olması. İngilizce veya Latince terminolojiyle *Avian Influenza* denen hastalık (kuş gribi).

Haluk Eraksoy, Klinik Mikrobiyoloji ve İnfeksiyon Hastalıkları Derneği Başkanı

Bütün kanatlıları hastalandırabilen virüslerdir. Ama her kanatlı bu virüsle infekte olduğu zaman, yani bu mikrop o kanatlının vücuduna girdiği zaman, bir belirti vermeyebilir. Özellikle göçmen kuşlar dediğimiz yabanıl kuşlar -yeşilbaş ördekler başta olmak üzere- bu virüsle infekte olsalar bile bir belirti geliştirmeyebilirler. Yani, hasta olduklarını dışarıdan anlayamayız. Ama virüs vücutlarında vardır ve çıkartılarıyla onu saçarlar. Aslında grip virüsleri veya genel olarak influenzaviruslar solunum yolu virüsleridir, solunum yolu hastalığı yaparlar. İnsan gribinin virüsü insan solunum sistemine, kuş gribinin virüsü de kuş solunum sistemine ve bununla birlikte, insan gribi virüslerinden farklı olarak sindirim sistemlerine de yerleşebilirler. Sindirim sistemine yerleşebilmeleri, o hücrelerde çoğalabilmeleri, dışkıyla çıkarılmalarına yol açar. Yani grip olan bir insanın dışkısı bir bulaştırıcılık taşımazken, dışkı kuşlar için bir bulaşma aracı haline gelir ve o nedenle göçmen kuşların dışkıları en önemli bulaştırıcılık kaynağıdır; hastalığın çevreye saçılması böylece mümkün olmaktadır. Göçmen kuşların gezdiği, uçtuğu, konakladığı nereler varsa oralar virüsle kirlenecektir, kaçınılmaz bir durumdur.

Yeni çıkmadı ki bu göçmen kuşlar. Hep uçuyorlar, hep geçiyorlardı. Kuş gribi de onların eski bir hastalığıysa neden yeni fark edildi?

Evet, kuş gribi çok eskiden beri bilinen bir hastalık. O virüsler yüz yıldan beri biliniyorlar. Tabi virüsler hakkındaki bilgilerimiz bakterilere göre daha yeni. Virüslerin fark edilmesi, birer hastalık etkeni olduklarının anlaşılması, son yüzyılın ikinci

yarısına kadar gelir. Dolayısıyla bakterilere göre daha yeni mikroplardır insanlık ve çevresi için. Bu nedenle, kaç yüzyıl öncesine gidiyor, kuşlar arasında ne zamandan beri bu sorun vardı diye eski tarih kitaplarını veya bu konuda yazılmış metinleri inceleyerek bir sonuca varmak mümkün değil. Fakat şu bir gerçek ki, kuş gribi virüsleri yeni virüsler değil, eskiden beri varlar. Yeni olan, insana bulaşabilme özelliğini kazanmış olması.

Bu özelliklerini ne zamandan beri biliyoruz?

1997'de Hong Kong'ta fark edildi. Hong Kong, kanatlı hayvan üretiminde önemli bir merkez. Entegre tesisleri ve kanatlı üretim sektörleri çok büyük darbe yedi. Kuş gribi virüsü, 1997'de Hong Kong'da neredeyse bütün kanatlıların ortadan kalkmasına yol açtı. Hatta hastalığın yayılmasının engellenmesi adına yapılan itlaf çalışmalarıyla milyonlarca tavuk öldürüldü. Niye böyle bir çaba gösterildi? Çünkü Hong Kong'taki bu yaygın hastalık insanlar arasında da kuş gribi vakalarının görülmesiyle sonuçlandı. O güne kadar konuya, kuşların sorunudur, yüzlerce binlerce kuşu öldürür, sadece ekonomik bir kayıp yaratır diye bakılırken, Hong Kong'ta insanlara da bulaşması, az sayıda da olsa insanın hastalanmış olması konuyu birdenbire başka bir gündeme taşıdı. Acaba biz insanlık olarak bugüne kadar hiç tanışmadığımız, bağışıklığımızın olmadığı, dolayısıyla karşılaşan herkesin hastalanmaya mahkûm olduğu bir mikropla mı yüz yüze kalacağız diye büyük bir kaygı doğdu.

Mikroplarla, virüslerle insanoğlu doğduğu günden itibaren karşılaşır. Dolayısıyla o virüsler, onların biraz daha değişik tipleri, zamanla değişse ve bizi etkilese bile, geçireceğimiz hastalık daha önceki temaslarımız ve karşılaşmalarımız sayesinde bir parça hafif geçer. Hastalığa bütünüyle boyun eğmeyiz; insan organizması daha önceki tanışıklıklarının bir çeşit ödülünü alır. Oysa kuş gribi virüsü (H5N1), insanlığın bugüne değin hiç karşılaşmadığı bir virüs tipidir. Bunların üzerindeki hemaglütinin ve nöraminidaz denen antijenleri o güne değin insanoğlunun kendilerine karşı antikor geliştirmediği çok özel yapılardır. İşte bu antijenlere, dolayısıyla virüsün kendisine herhangi bir bağışıklığın söz konusu olmadığı düşünülürse, az önce ifade etmeye çalıştığım "kaygı" gündeme gelmiştir. Hong Kong'ta olay az sayıda insanın hastalığa yenik düşmesiyle sınırlandırıldı ve 2003'ün Aralık ayına kadar Doğu Asya'da hastalık deyim yerindeyse frenlendi.

Virüsün ikinci kez sahneye çıkmasıyla arada 6 yıl var. Virüs 6 yıl boyunca nasıl engellendi?

Söylediğimiz yoğun kuş itlafıyla sağlanabildi. O günlerde televizyonlarda gördüğümü hatırlıyorum, içim burkularak izlerdim, şimdi bizim televizyonlar da benzer sahneleri gösteriyor. Ama o zamanlar yabancı olduğumuz bir manzaraydı bu ve milyonlarca tavuk neredeyse bir gecede itlaf ediliyordu 1997'de. Ama bugün anlıyorum ki o gün alınan önlemler ve içine düşülen panik havası çok yerindeymiş. Başka çare bulunamamıştı o dönemde ve sorun yaygınlaşmadan ortadan kaldırıldı. Ama 2003'ün Aralık ayında yeniden baş gösterdi. Tekrar için için tüm Doğu Asya'yı sardı. Vietnam başta olmak üzere, Kamboçya, Tayland, Endonezya, Çin, Malezya ve daha başka Doğu Asya ülkeleri bu soruna dahil oldular. Oradaki kanatlılar arasında ciddi ekonomik kayıplar yarattı. Arkasından da insan vakaları yeniden ortaya çıktı. Bunu Hong Kong'taki o sınırlı salgın sırasında zaten görmüştük, şimdi yeniden insanlara geçmeyi başardı. Oysa kuş gribi demin de söylediğim gibi çok eskiden beri bilinen, kanatlıları telef eden, ciddi ekonomik kayıplara yol açan ama insanlara geçmeyen bir hastalıktı. Ama H5N1 olarak kodlanan alttipi, insana da bulaşma özelliğini kazandı. Diyeceksiniz ki toplam ne kadar insan öldü ki bu özelliği vurguluyorsunuz? Evet az sayıda insana bulaştı ama, öbür virüsler hiç bulaşmıyor. Örneğin H7N7, H9N2, vd. bunların tek hedefi genellikle kanatlılar. Ama H5N1 insanı da hastalandırabiliyor, hem de Doğu Asya'daki deneyim gösterdi ki hastalananların yarıya yakını ölüyor.

Türkiye'deki deneyim, ölüm oranının yüzde 20 olduğunu gösteriyor

Türkiye'de bu oran çok daha düşük oldu. Sizce neden olabilir?

Evet, bu rakamlar Türkiye deneyimiyle karşılaştırıldığında sorgulanmalı artık. Son bir ay içerisinde yaşadıklarımızdan çıkardığımız sonuca göre Türkiye'de ölüm hızı yüzde 20 dolaylarında. Tabi etkin bir ilacın zamanında kullanılıyor olmasının katkısı olabilir. Eskiden beri oseltavimir aktif maddeli ilacın grip virüslerini etkilediği biliniyordu. Bilinen insan gribi vakalarında etkinliğini kanıtlamıştı. Ama kuş gribi vakalarındaki etkinliğine ilişkin bilgi yoktu. Doğu Asya'daki sayısı bugün için (23 Ocak 2006) 151 olan olguların küçük bir bölümünde oseltavimir kullanılabilmişti. Onlarda da ölenler, kurtulanlar vardı; kesin bir başarı söz konusu mudur değil midir bunu iddia etmek mümkün değil. Çünkü bazılarında tedaviye erken başlanabilmişti, bazılarında geç kalınmıştı. Bir ilacın etkinliğinden söz edebilmek için belli sayıda hastanın aynı anda, örneğin hastalığın ilk günü 24 veya 48 saat içerisinde tedaviye alınmış olması gerekir ki bir iddiada bulunabilesiniz. Bazısı erkenden ilaç almış, bazısı üç gün sonra başlamış, bazısına beş gün sonra ilaç verilebilmiş; böyle bir hasta grubunun tedavi başarılarını karşılaştırmak ve bundan bir sonuç çıkarmak mümkün değil. Doğu Asya'daki çetrefil durumu anlatmak için bu örnekleri veriyorum. Orada ilacın etkinliğine ilişkin bir deneyim kazanıldığından söz edilemez. O deneyim Türkiye'de bir ölçüde kazanıldı. Bütün vakalara bu ilacın verilmesi mümkün oldu, toplam 21 laboratuarda doğrulanmış vakaydı bunlar. Bugün itibarıyla söylüyorum bu rakamı. Gerçi bugün için, sadece 4 tanesi Dünya Sağlık Örgütü'nün İngiltere'de Londra'daki doğrulama laboratuarında onaylanmış durumda. Geriye kalan 17 tanesi doğrulanmayı bekliyor. Sonuçta bizim 21 olgumuzun -kendi kayıtlarımıza göre- 4 tanesi ölmüş durumda. 21 olgumuzun da bu ilacı aldığı düşünülürse, bu ilacın erken verilebildiği hastalarla, erken verilemediği hastalar kendi içlerinde karşılaştırılabilir. Öyle anlaşılıyor ki, çabuk davranmak bu hastalığın şifayla sonuçlanmasında etkili oluyor.

Virüs Türkiye'de insanlara daha kolay bulaşabilir bir yapıya dönüştü

Türkiye'deki kanatlılar arasında yayılan virüsün genetiğinin değişmesi söz konusu mu? Virüsün yapısındaki bir değişiklik de ölüm oranını etkilemiş olabilir mi?

Acaba öyle mi? Bu konuda en son Dünya Sağlık Örgütü bir açıklama yaptı. Virüsün genel yapısında, özellikle virüsün insan hücrelerine tutunmasını sağlayan antijeninin kodlandığı gende bir mutasyon olduğu saptandı. Tabii mutasyon denince herkes daha vahim sonuçlar doğacak diye bekler, ama o kadar da değil. O mutasyonlar bu virüsler tarafından sürekli geçirilir, grip virüslerinin böyle bir doğası vardır. Dolayısıyla antijen sürüklenmesi diyebileceğimiz, "antigenic drift" diye ifade edilen olay bu virüslerde sürekli olur. Ama bizde görülen kuş gribi virüsünde böyle bir antijenik değişikliğin insan hücrelerine daha kolay tutunma sonucunu doğurması elbette dikkate değer bir durum. Dünya Sağlık Örgütü bunu vurguladı, böyle küçük bir değişiklik gözleniyor dedi. Bu değişim de Türkiye'de kısa süre içerisinde peş peşe insan vakalarının görülmüş olmasını açıklayabilir. Çünkü düşünün 15 gün içinde laboratuarda doğrulanmış toplam 21 vaka oldu. Oysa Vietnam 93 vakayla birinci, ondan hemen sonra 22 vakayla Tayland geliyor ve biz şimdi üçüncü durumdayız; yarın belki onu geçeceğiz.

Fakat o ülkelerde 2003'ten beri virüs yayılımı söz konusu...

Evet, onlarda bu en az iki yıldan beri sürüyor. İşte onun için insana bulaşması acaba kolaylaştı mı diye düşünüyoruz. O antijenik değişikliğin böyle bir karşılığı mı var? Ama başka bir açıklama da şu olabilir, bizim ülkemizde hastalanan kişileri yakından incelediğimizde, ikisi dışında hepsi 5 yaşından 18 yaşına kadar diyebileceğimiz kimseler.

Neden özellikle çocuklar etkileniyor?

Yakın temas burada öne çıkıyor. O olasılık ağır basıyor. İnsana tutunması, bulaşması kolaylaşmış olabilir ama ondan daha önemli gibi gözükeni şu: Ülkemizde ne yazik ki hastalık fark edilene kadar, kanatlılar arasında böyle bir sorunun olduğu kamuoyuna mal olana kadar, çocuklar bu kanatlılarla geleneksel olarak çok yakın temasta olmaya devam ettiler ve o içli dışlı olma durumu bizde birdenbire tamamına yakını çocuk olan 21 hastanın ortaya çıkmasına yol açtı. Peki Doğu Asya'da çocuklar tavuklarla haşır neşir olmuyor mu? Bunu bilmiyorum, ben kendi koşullarımıza bakarak açıklama getirmeye çalışıyorum. Bu olasılığı önemsiyorum. O yüzden korunma anlamında yapılabilecek en önemli şey ortaya çıkıyor: Bu kuşlardan uzak durmak. Uzak durmayı etini yememek anlamında söylemiyorum, aksine, etini bundan sonra daha da çok yemek gerekiyor, böyle bir protein kaynağından mahrum olmamak için. Ama onlara dokunmak, onlarla aynı ortamlarda bulunmak sakıncalı, bundan kaçın-

mak önemli.

Bizdeki panik durumu da hasta sayısının daha net ortaya çıkmasını sağlamış olabilir mi?

Bizdeki duyarlılık daha yüksek oldu. Laboratuar olanaklarımız da Vietnam'a, Kamboçya'ya göre daha iyi. Dolayısıyla henüz hiçbir belirtisi olmadığı, sadece masum gibi gözüken bazı temas öyküleri olduğu halde bu hastaların test edilmesi söz konusu oldu ve enfekte olabilecekleri gerçeği ortaya kondu. Bu, hastalığın klinik yelpazesinin daha iyi anlaşılmasına yaradı. Doğu Asya'daki geriye dönük yapılan serolojik çalışmalar da göstermeye başladı ki (kan serumunda o mikropla karşılaşıldığını ortaya koyan antikorların varlığını araştırmaya yönelik çalışmalar) kanda antikor varsa, o kişi vaktiyle bu antikorun uyanmasına, yapılmasına yol açmış olan özgül antijenle ya da virüsün kendisiyle karşılaşmış demektir. Yani dolaylı bir göstergedir bunun varlığı. Şu anda hasta değildir, ama kanındaki o antikor vaktiyle onunla karşı karşıya geldiğinin bir belgesi gibidir. Bir bakıma iyidir de varlığı, çünkü bir daha karşılaştığında onu nötralize eder, etkisiz hale getirerek bağışıklık bırakır. İşte bu çalışmalar yaygınlaştıkça anlaşılıyor ki, bu hastalık bir bölüm insanda belirtisiz olarak seyredebiliyor.

Bir kez kuş gribi olmak bağışıklık için yetmeyebilir

Bir kere kuş gribine yakalanmış ve iyileşmiş bir insan bağışıklık geliştirmiş oluyor mu? Tekrar yakalanma ihtimali var mı?

Genel bir kural olarak var tabi... Yani antikorları gelişmişse bir kişinin, bir daha aynı antijenle karşılaştığında o virüsü etkisiz kılabilecektir. Ama her hastalık için böyle bir kural konulamaz. Antikorları bulunan bazı hastalıklarda, o hastalık etkeniyle yeniden karşılaşan kişilerin tekrar hastalanabildiğini de biliyoruz. Bazı virüs hastalıklarında sözgelimi. Buna reenfeksiyon diyoruz. Yeniden enfeksiyon yaşanabiliyor. Kuş gribi için de böyle midir, bunu bilmiyoruz. Ama insan gribinin ya da diğer grip virüslerinin koruyuculuğu var. Grip aşısı olunup da o grip virüsüne karşı bir korunma elde etmiyor muyuz zaten. O nedenle kuş gribi için de bir kez geçirilirse ona karşı bir bağışıklık kalacağı öngörülebilir.

Kuş gribi aşısı gönüllülerde deneniyor

Piyasadaki sıradan grip aşıları çok fazla tüketilmeye başlandı. Bunların kuş gribi için bir koruyucuları olabilir mi?

Piyasadaki grip aşıları H5N1 virüsünden hazırlanmadıkça böyle bir etki beklenemez. Çünkü bağışıklık H5N1 virüsüne karşı olursa kuş gribine karşı bir korunma olacaktır. Öbür virüslere karşı olan bağışıklığın H5N1'e karşı bir koruma sağlaması mümkün değil. Yani hangi alttipten hazırlanmışsa onun koruyuculuğu vardır. Şu andaki grip aşıları H5N1 antijeni içermiyor.

Peki o aşı olsa şu yaşadıklarımızı yaşamaz mıydık? Onu da bilmiyoruz. Öyle bir aşı geliştirilmeye çalışılıyor, hatta geliştirildi. Gönüllülerdeki denemeler sürüyor. Bakalım koruyor mu, antikor yanıtı uyandırıyor mu? Hangi sıklıkla yaparsak en ideal koruyuculuk düzeyi tutturulacak? Bu konudaki çalışmalar bitmedi henüz. En azından yayınlanmadı.

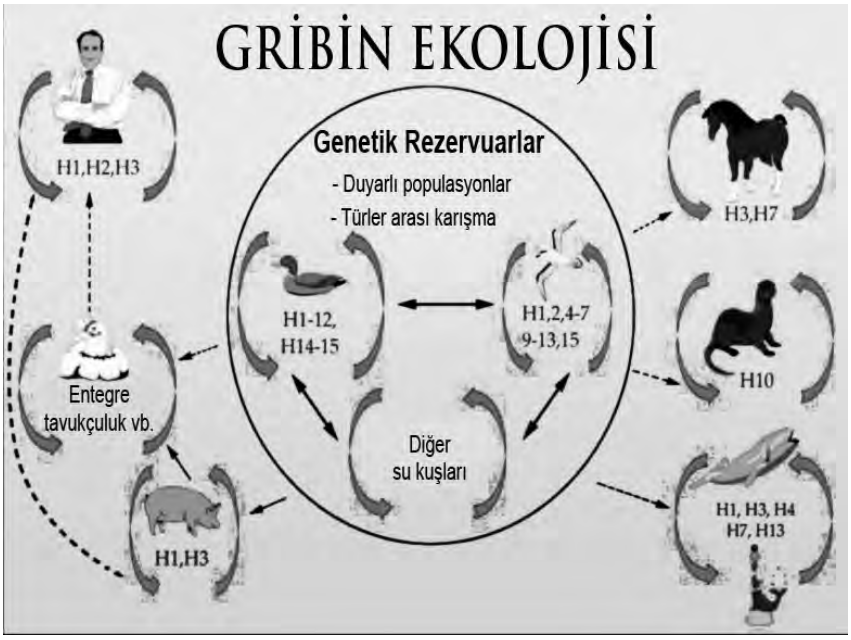
Aşı üretimi nerede yapıldı?

Fransız Sanofi Pasteur firması bu çalışmaları sürdürüyor. H5N1 alttipinden hazırlanmış aşıyı insanlara uygulamaya ve klinik çalışmalara devam ediyor. Ama bir de şu var. Bu aşı üretilse bile yaygın olarak kimlere uygulanacak? Yani kuş gribinin görülebileceği ülkelerde mi yapılacak? Yapıldığı zaman bir koruyuculuk sağlayıp sağlamayacağını bilmeden böyle bir yola gitmek şu an için söz konusu olamaz. Yani çalışmaların bitmesi gerekiyor, getirtsek de herkesi aşılasak diyebileceğimiz bir aşı henüz yok.

İnsandan insana geçme olasılığı

1918'de yaklaşık 50 milyon kişinin ölümüne neden olan İspanyol gribi de kanatlılardan insanlara bulaşmış ve sonrasında insandan insana bulaşabilecek bir değişime uğramış. Bugün kuş gribi için de aynı tehlike söz konusu. Bu konudaki öngörünüz nedir?

Bugün için H5N1'in İspanyol gribindeki gibi insandan insana bulaşma özelliğini kazanması kolay görünmüyor. Olasılıklar ve bu virüsün davranış paterni göz önünde bulundurulduğunda, kısa vadede mutasyonlar yoluyla o denli büyük bir değişim geçirmesi pek mümkün değil. Ama virüsün mutasyonla değil de

genetik alışveriş yoluyla başka bir virüse dönüşme olasılığı var. Bu durumda melez bir virüs olacaktır. Ağır hastalık yapma özelliğini kuş gribi virüsünden, insandan insana geçme özelliğini de insan gribi virüsünden alacaktır. Bu nasıl mümkün olabilir? İki virüsün, yani insan gribi virüsü ile kuş gribi virüsünün aynı kişide enfeksiyon oluşturmasıyla... Biz buna ko-infeksiyon diyoruz. Doğada böyle birden fazla mikropla oluşabilmiş enfeksiyonların örnekleri az değildir.

Bu değişim çok da zor görünmüyor.

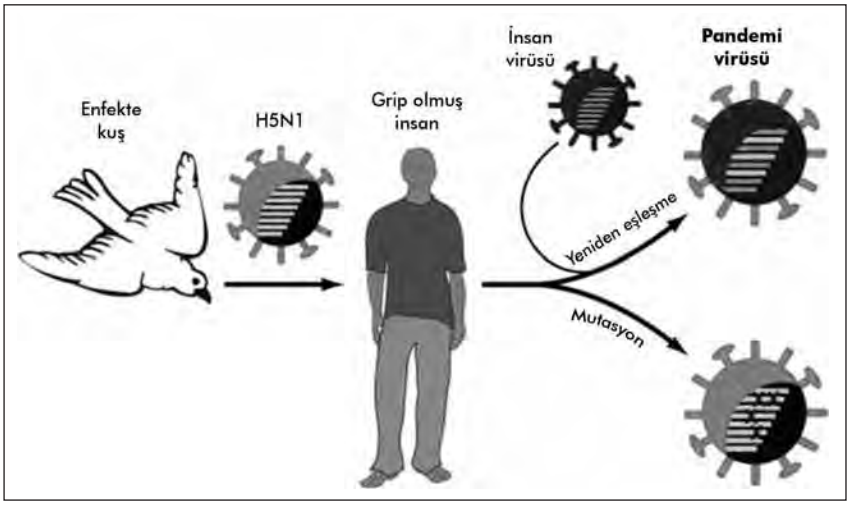
Bizim 21 hastamızdan (4'ünü kaybettik) herhangi birisinde bir de insan gribi virüsü olsaydı, işte o ko-infeksiyon gerçekleşmiş olacaktı. İki virüsün aynı kişide olması, aynı konağı infekte edebilmiş olması, o virüsler arasında bir genetik alışveriş doğurabilir. Çünkü Influenza virüslerinin genomları segmentli, parçalı -başka virüslerde olmadığı kadar parçalı, 8 tane parçası var- ve bunların parçaları bir zincirden öbürüne, ondan diğerine, yeniden eşleşebiliyor. Buna "reassortment" deniyor. Bu yeniden eşleşme gerçekleşebilir. İşte o zaman "melez" virüs hem korkulan kuş gribi virüsünün hastalandırıcı özelliğini, hem insan gribi virüsünün zaten var olan insandan insana geçme özelliğini taşıyarak tüm insanlığı tehdit edecek bir boyut kazanacaktır.

Bu değişime ne kadar yakınız?

Hesabı yapılamaz. Kuş gribi virüsünün insanda hastalık yapmaya başlamasıyla birlikte gündeme girmiştir. Kuş gribi virüsünün insana bulaşabildiği coğrafya neresiyse, o coğrafyada kış mevsimiyle birlikte insan gribi görüldüğü anda işte bu koşullar oluşmuş demektir. Bu coğrafya bugün için Türkiye'dir. Ama bizden önce Doğu Asya'ydı ve iki yıldan beri gerçekleşmedi. Yani iki yıldır orada süregelen salgın bu buluşmanın ve melez virüsün ortaya çıkmasının gerçekleşmesine yetmedi. Türkiye şu anda bu anlamda da mercek altında. Tam kış aylarındayız ve zaten mevsimsel grip var, bir taraftan da insanlarımızda kuş gribi görülmesi söz konusu. Kimsenin kuş gribi olmasını bu açıdan da istemiyoruz biz.

Türkiye'deki vakalarda virüsün yapısının daha kolay bulaşabilir bir hale gelmesi esas bu risk yüzünden önemli…

Çok doğru. Biz istemiyoruz insanlarımız hasta olsun bir kere. Bunu hem kuş gribi olmasın diye istemiyoruz, sonuçta ölümcül olabilen bir hastalık, hem de toplum için bir risk taşıdığından. O buluşmanın olacağı kişi açısından değil, o kişi belki de ikisini birden yener ve iyileşir, ama toplum için bir tehlike haline gelecektir. Dünya da bununla ilgileniyor, nerede ve nasıl olacak, bunu olduğu anda fark etmek istiyor, geç kalmak istemiyor. Dünya Sağlık Örgütü'nün de konuyu sürekli gündemde tutmasının nedeni bu.

Benzetmek ne kadar doğru ama, İstanbul'daki deprem beklentisi gibi mi?

Tam da öyle… Deprem için bir rakam veriliyor gerçi, işte 30 yıl içerisinde mutlaka olacak diyorlar. Ama bugün mü, 30 yıl sonra mı, 15 gün sonra mı? Bunu bilemiyoruz. Bu virüs içinse böyle bir şey söyleyemiyoruz, belki de hiç olmayacak. Belki de biz bunu geciktirdikçe, kuş gribi virüsünün insana bulaşmasını önledikçe, böyle bir ortam doğmayacak..

Peki virüsün kendiliğinden ortadan kalkması söz konusu olabilir mi? İspanyol gribi örneğin çok kısa bir süre içinde ortaya çıkmış ve kendiliğinden yok olmuş...

Mikroorganizmaların uğradıkları değişiklikler tabii ki her zaman lehlerine olmaz, aleyhlerine değişiklikler de geçirebilirler. Ve o genetik değişiklikler sonucunda hastalık yapma özelliklerini yitirebilirler. Örneğin kuşları hastalandıramazlar artık ve yeni konakları etkileyemedikleri için varlıklarına bir anlamda son verilmiş olur. Bu olasılık vardır, bu genetik değişiklikler geçirilebilir ama tersi de olabilir. Virüslerin HPAI (yüksek patojeniteli kuş gribi yapanları) ve LPAI (düşük patojeniteli kuş gribi yapanları) denen iki türleri vardır. Bu değişiklikler her iki yönde de olabilir. Yani HPAI, LPAI'ya dönüşebilir, tersi de olabilir. Kuş gribi virüsleri böyle sürprizler yapmaya adaydır. Dünya üzerinde bunun örnekleri sürekli yaşanıyor.

İnsanlara bulaşma yolları

Kuş gribi virüsünün insana nasıl bulaştığını açıklayabilir misiniz?

Kuşlarla, evcil kuşlarla, kümes hayvanlarıyla yakın temas sonucunda bulaşıyor. Onlara dokunarak, tüylerini elleyerek, gözyaşı gibi salgıları, salyalarıyla ve dışkılarıyla temas ederek virüsü kapabiliriz. Sadece bu da değil, bunlarla kirlenmiş yüzeyler ve eşyalar da taşıyıcıdır. Örneğin Ankara'da yaşanan vakada hastalanan çocuklar, ne kuşla temas etmişler ne de bunların çıkartılarıyla. Ama onlarla kirlenmiş eldiven-

lerle oynamışlar. Bu da tabii bir ders çıkarmamıza yol açıyor, eşyalar da sorumlu olabilir; o nedenle duyarlı olmak gerekiyor.

Hasta hayvanların pisliklerinin mekanik olarak taşınması da virüsü yayabilir mi?

Kuşların pislikleri, bir mekanik taşıyıcı vektör aracılığıyla bir yerden bir yere götürülürse bu da bulaşma kaynağı olur. Virüsün, tavuk dışkısında etkinliğini 48 saatten fazla sürdüremeyeceğini hatırlatalım. Öyleyse, bu mekanik vektörlük olayı o kadar da abartılmamalıdır. Önlem alınmalıdır elbette bir yerden bir yere geçerken. Ama tavuk dışkısındaki virüsün etkinliğini sürdürebilmesi çok uzun süre mümkün olamaz, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO)'nün belgelerinde yazıyor, spekülatif bir bilgi değildir. Evet virüs soğukta günlerce etkinliğini korur, 0?C'de haftalarca sürebilir bu. Mekanik olarak kirlenmiş her yüzey yine de potansiyel bir tehlikedir, bu konuda gerekli temizlik kuralları sonuna kadar uygulanmalıdır.

Havada uçan martı da, güvercin de hasta olabilir. Onların üzerine pisledikleri örneğin maydanozu yememizle de hastalığa yakalanabileceğimiz söyleniyor. Bu sizce mümkün mü?

Maydanoz, salatalık, marul gibi pişirilmeden tüketilen her türlü sebze, bırakınız kuş gribini, hayvan ya da insan dışkısının kirletmesiyle ilişkili olan her türlü mikroorganizmanın bulaşabileceği yiyeceklerdir. Tifodan, sarılıktan tutunuz çocuk felcine kadar. Maydanozun kuş gribi virüsüyle kirlenme olasılığı yoktur diyemem, ama bu olasılık hesapları düşünüldüğünde, onlar maydanozları kirletinceye kadar zaten sapır sapır ölürler. Martıları düşünürsek, bugün için İstanbul'da martıların yoğun olarak öldüğüne dair hiçbir gözlem yok.

Tavuk eti ve yumurtasının tüketilmesinde hiçbir sorun yok

Tavuk etinin ve yumurtanın nasıl tüketilmesi gerektiği konusunda bilgi verebilir misiniz?

Bir kere marketteki endüstriyel olarak üretilmiş tavuğun hasta bir hayvandan hazırlanma olasılığı yok gibidir. Hani özel bir ihmalkârlık, bir kötü niyet güdülmedikçe, endüstri bindiği dalı, ticari çıkarlarını böylesine riske eder mi? Mümkün değil. Bu sadece tavuk endüstrisi için de değil, süt, yoğurt, vd. tüm hayvansal ürünler için geçerlidir. Burada endüstri hijyenik kurallara sonuna kadar uyuyor olmalıdır ve bunun için de gerekli mekanizmalar zaten kurulmuştur. Bunlardan da şüphelenip evhama kapılmamıza hiç gerek yok.

Ben eskisinden daha da fazla yemek zorunda kalıyorum tavuğu. Uzmanlığım nedeniyle dışarıda tüm hareketlerim gözleniyor… Mercimek mi, tavuk suyu çorba mı derseniz kesinlikle mercimeği seçerim. Ama bugünlerde tavuk suyunu içmek zorunda kalıyorum, çevremdekiler "hoca mercimek çorbası içtiğine göre…" demesin diye.

Peki kesilmiş hasta bir tavukta bu virüs ne kadar süre aktif olabilir?

Tabi eğer hasta olduğu bilinmeden kesildiyse diyorsunuz... Bu en kötü senaryodur, ama hiç kimse korkmasın. Tavuk pişirilerek yenileceğine göre, virüsün o zaman bile insana bulaşma olasılığı yoktur.

Tavuk etini haşlamak her türlü kötü senaryoyu bertaraf ediyor mu?

Hangi yöntemle pişiriyor olursanız olun, "bu tavuk çiğdir" demememiz yeterli. Şöyle bir tehlike var tabii, hasta tavuğu yiyince bir sorun yok ama bu tavuğu pişiren, hazırlayan kişi o hayvanla temas etmişse bir risk taşıyabilir. Önünüze gelen yemekten korkmayın, onu hazırlayan kişi korksun... O zaman ev hanımları ve aşçılar risk altına giriyor. Onların da şu kuralı hiç unutmaması gerekir: sadece tavukla değil, hayvansal herhangi bir ürünle birebir temas kurduktan sonra ellerini mutlaka yıkamaları gerekir. İster köfte, ister balık, ister kırmızı et... Ellerini iyi bir şekilde yıkamaları yeterlidir. Bugüne kadar tavuk yemiş de kuş gribine yakalanmış tek bir vaka yoktur dünya literatüründe.

Yumurta için de aynı şey söz konusu mu?

Yumurtanın, yumuşak olması, sulu kalması, eğer mikroplu ise virüsün etkinliğini yitirmesine yetmeyebilir. Rafadan veya yağda yumurta şeklinde hazırlananlara güvenlidir diyemem.

Peki markette hastalıklı bir yumurtayla karşılaşmamız mümkün mü?

Tam da bu konuda kaygımızı giderecek bir cevap vereyim. Böyle bir olasılık yoktur ki. Endüstriyel olarak üretilen tavuklar hasta olacak, hasta oldukları fark edilene kadar bir gaflet söz konusu olacak, hasta hayvanların yumurtaları -en fazla bir kere yumurtlayabilirler, ondan

sonra yumurtadan kesileceklerdir-anlaşılamayacak, o yumurtalar tüketime sunulacak ve siz yeterince pişirmeden yiyeceksiniz… Senaryo budur. Bu ne kadar mümkün siz takdir edin. Her türlü kötü olasılığı dışlamak istiyorsanız rafadan yumurta yemeyin, katı yumurta yiyin.

Influenzaviruslar, aşı üretimi için de laboratuarda çoğaltılmak zorunda. Bol bol üretilsin ki ondan sonra etkisiz hale getirilsin, insan vücuduna hastalık yapacak zararlı etkilerinden arındırılsın ve aşıya dönüştürülsün. Peki o virüsü laboratuvarda bol bol nerede üretiyoruz biz? Nerede çoğaltılıyor? Tavuk yumurtasında. Virüsler bakterilerden farklı olarak hep canlı sistemlerde üretilir biliyorsunuz. Influenzavirusun en önemli hedefidir tavuk yumurtası. Orada üremeyi çok severler. İşte o nedenle hasta hayvanların da kendi yumurtalarına geçirmiş olma ihtimali vardır. Ama bunu yumurtadan uzak durun manasında söylemiyorum.

İlaç şirketinin çıkarları mı, insanlığın geleceği mi?

Kuş gribinin tedavisinde kullanılan ilacın patenti özel bir şirkete ait. Ciddi bir salgın söz konusu olduğunda çok sayıda ilacın üretimi için dünya ne yapacak. İnsanların yaşamı mı, şirketin kârı mı önemli olacak?

Tabi patent koruması var. İlacın etkin olabilmesi için de aynısının üretilmesi gerekiyor. Bunun için de öncelikle o teknolojiye sahip olmalıyız. Bugün başlasak öyle bir teknolojiyi kurmak için yıllar gerekir. Bu nedenle bizim jenerik ilaç üretme şansımız yok. Bunu yine tek üretici olan firmadan satın almak zorundayız. Aslında bütün dünya, patent nedeniyle firmaya ve onun üretim kapasitesine bağlı. Yarın bir gün, insandan insana geçen kuş gribi virüsünün sahneye çıkmasıyla çok büyük talep doğacak. Şu anda böyle bir pandemi söz konusu olmadığı için ilaç sıkıntımız yok. Var olan stoklar yeterli. Zaten Sağlık Bakanlığı da 100 bin kutu ilacı 100 bin kişi "kuş gribi" olacak diye istemedi. Böyle bir şey söz konusu olamaz. Vietnam'da iki yılda toplam 93 vaka görüldüğünü düşünürsek… Bakanlığın ilaç stoklamasının nedeni, yeni bir grip virüsünün insandan insana bulaşmasının beklenmesi. Tüm dünyayı etkileyecek bir salgında herkese yetecek ilacın üretilmesi on yıllar a-

20. yüzyıldaki öldürücü grip salgınları

Çağlar Sunay

Bilim ve Gelecek'in ilk sayısında (Mart 2004), Çağlar Sunay'ın "Son kuş gribi salgınına dikkat!" başlıklı makalesi yayımlanmıştı. Bu makalenin, kuş gribinin tarihine ilişkin bölümünü okurlarımıza tekrar anımsatmak istedik.

1918 İspanyol gribi

Grip virüslerinin insanlar açısından tehlikeli olabilmesi için iki özelliğin bir arada bulunması gerekiyor: öldürücülük ve bulaşıcılık. Bir virüsün bu iki özelliği de barındırma olasılığı düşük, ama sıfır değil. Bunun örnekleri 1957'de ve 1968'de görüldü. Ama kuşkusuz en iyi örnek 1918'deki büyük grip salgınında kendini gösterdi. Salgın, resmi olarak Mart 1918'de, Amerika'nın Kansas Eyaleti'ndeki bir askeri birlikte başladı; kısa zamanda bütün ülkeye yayıldı. Sorumlunun adı H1N1'di. Ancak o dönemde bunu kimse bilemedi. Çünkü insanlar daha grip virüslerinden habersizdiler. Virüs sonbaharda Amerikalı askerlerle birlikte Avrupa'ya ayak bastı. Hastalık, yalnızca temizlik koşullarının en alt düzeyde olduğu askeri birliklerde değil, aynı zamanda onların geçtiği köylerde, kasabalarda ve kentlerde de hızla yayıldı.

İspanya, Birinci Dünya Savaşı'na girmemişti. Savaşan ülkelerde olduğu gibi basın üzerinde sansür uygulaması yoktu. Savaştaki gelişmelerin yanı sıra, ülke nüfusunun neredeyse yarısını teslim alan ve her gün binlerce kişiyi öldüren grip salgını, İspanyol basınının sürekli ve ayrıntılarıyla işlediği bir konuydu. Savaşla meşgul Avrupa, ilk grip haberlerini İspanya'dan aldı. Bu nedenle bir süre sonra hastalık "İspanyol gribi" adıyla anılır oldu.

İspanyol gribinin ağırlığı bütün büyük kentlerin sosyal hizmetlerini çökertti, insanlar daha önce hiç karşılaşmadıkları bir durumla yüz yüze geldiler. Çöpçüler ve itfaiyeciler işbaşı yapamadı. Yatağa düşen polisler, sokakları devriyesiz bıraktı. Sağlık hizmetleri aksadı. Hastalanan santral memurları yüzünden telefon iletişimi durma noktasına geldi. Her gün yüzlerce kişinin ölümü mezarlıkları genişletti. Ama cenaze işlerine bakan işçiler de hastalandığı için ölülerin gömülmesi haftalar aldı.

lır. Bu da insanların büyük bir çaresizlik içine düşmesi demektir.

Fakat teknolojiye sahip olan, jenerik ilaç üreten kimi ülkeler de yok değil. Örneğin, Hindistan ve Tayvan. Patent korumasına karşın, onlar ilacı dünya pazarına verebileceklerini söylüyorlar. Tabii şu anda tek üretici olan firmanın kaçak üretimi engelleme hakkı var. Dünyanın bir kere daha düşünmesi gerekecek; birilerinin ticari çıkarları mı, yoksa insanlığın geleceği mi?

Türkiye, insandan insana salgının çıkacağı aday ülkelerden birisi gibi görünüyor. Zorluğunu bilerek soruyorum, önlemler alınıyor mu?

Bu çok belirsiz bir durum ve hiçbir ülkede ilk kez çıkmasını da temenni etmeyiz. Bizde çıkarsa felaket olur ve bunun arkası da gelir. Ertesi gün tüm dünyaya yayılabilir. Bugüne kadar alınan önlemler yeterli miydi değil miydi, bunları sorgulamak için kendimi yeterli görmüyorum. Filmi geriye sararak ders çıkaracaksak yapalım, ama bence ileriye bakmamız gerek. Türkiye'nin birçok ilindeki kanatlılar bu

virüsle enfekte olmuş durumda. Bu da o bölgede yaşayan insanların tehdit altında olması demektir. Beni bu boyutu ilgilendiriyor. Veteriner hekimler, işin diğer tarafından sorumlular. Açıkçası esas sorumluluk onlarda. Çünkü sağlık camiası olarak biz hastalığı tanıma şansına sahibiz. Hasta olduğunu ifade edebilecek bireylerle ilgiliyiz. Ama aynı avantaja kanatlılar sahip değil; onları ancak sahipleri ya da veteriner hekimler bulup anlayacak. Bu işten sorumlu kurumun adını koyalım: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı örgütüdür.

Teşekkür ederiz, Haluk Bey...

Salgın yalnızca Avrupa'yı değil, bütün dünyayı harap etti. Hindistan, nüfusunun yüzde 4'ünü, Alaska yerlileri yüzde 8'ini yitirdi. Orta Afrika'da yüzlerce hanelik köyler tümüyle yok oldu. Grip 1. Dünya Savaşı'nın sona ermesinde de belirleyici bir rol oynadı. Çünkü 1918 yılı boyunca her iki tarafın da askerlerinin büyük bir bölümü savaşamayacak denli hastaydı. Taraflar 4 yıllık savaşta kaybettiklerinden daha çok asker ve sivili, bir yıl içinde grip yüzünden kaybettiler. 1918'in sonlarına gelindiğinde artık hiç kimsenin savaşacak gücü kalmamıştı.

18 ayda dünya nüfusunun yarısına, yaklaşık 1 milyar kişiye bulaşan ve 40-50 milyon arasında can alan İspanyol gribi, tıpkı geldiği gibi gizemli bir biçimde ortadan kayboldu. Tıbbın salgını sonlandırmada hiçbir etkisi olmadı. Salgında ölenlerin sayısı, bütün bulaşıcı-öldürücü hastalıklar göz önüne alındığında, herhangi bir küresel salgın sırasında ölenlerin sayısından çok daha büyük. İnsan kaybı açısından, tarihte İspanyol gribiyle karşılaştırılabilecek (ona yaklaşabilen) tek salgın 1347'de Avrupa'da baş gösteren ve 4 yıl içinde 25 milyon insanın ölümüne yol açan veba salgını. İşin ilginç yanı insanlar, her zaman küçümsedikleri ama sonunda kendilerine korkunç acılar yaşatan bu hastalığı çok kısa bir sürede belleklerinden attılar. 1957'deki ikinci küresel grip salgınına değin kimse onu bir daha anımsamadı bile.

1957 ve 1968 salgınları

20. yüzyıldaki öteki iki büyük grip salgını 1957'de ve 1968'de patlak verdi. Doğu Asya'da başlayan 1957 salgını 6 ayda dünyayı dolaştı. Bir milyona yakın can aldıktan sonra da çekildi. Ancak 10 yıl boyunca bölgesel salgınlarla sık sık kendini göstermekten de geri kalmadı. 1968'de yerini yeni bir A tipi grip virüsüne bıraktı. 1968 küresel grip salgınında da yarım milyondan çok insan öldü. Hızla artan dünya nüfusu nedeniyle son iki salgında (özellikle 1957 salgınında) 1918'dekinden daha çok insanın gribe yakalandığı tahmin ediliyor. Ne ki her iki salgındaki toplam can kaybı, 1918'dekinin yanına bile yaklaşamadı. Bunun iki önemli nedeni vardı. Birincisi, virüsün çok hızlı tanımlanması ve kısa sürede aşı geliştirilmesiydi. Öteki neden de antibiyotiklerin kullanılmasıydı. Gerçi antibiyotiklerin virüslere karşı hiçbir etkisi yoktur. Ama grip gibi virütik hastalıklara yakalananlara, bir de bakteriyel hastalık görülmesin diye -ki asıl öldürücü olan bunlardır- antibiyotik de verilir. Son iki büyük grip salgınında da hastalara bakteriyel enfeksiyonların çıkmasını önleyen antibiyotikler verildiği için can kaybı çok düşük oldu.

Küresel bir insan gribi salgını 38 yıldır görülmüyor. Uzmanlar yakın bir gelecekte böylesi büyük bir salgının ortaya çıkabileceğini düşünüyorlar. Hatta bazıları, 1997'de Hong Kong'da baş gösteren kuş gribi salgınının büyümeden önlenmesiyle, aslında beklenen küresel insan gribi salgınının önüne geçildiğini ileri sürmüşlerdi. İnsan gribi virüsleriyle kuş gribi virüsleri yakın akrabalar. Hatta 20. yüzyılın büyük salgınlarına antijenik kaymayla değişmiş kuş gribi virüslerinin yol açtığı düşünülüyor. O nedenle insanlık belki de bugünlerde yeni bir sınavda.

İstanbul Veteriner Hekimler Odası Başkanı Prof. Dr. Tahsin Yeşildere:

‘Kuşlar getirdi ama, biz yaydık!’

Erken uyarı sistemi Manyas’ta çalıştı ama doğu illerinde takıldı. Hastalığın görüldüğü Manyas yöresinden, hiçbir veteriner hekim kontrolü olmadan Iğdır’a satılan 1300 hayvanın, kuş gribi virüsünün yayılmasında esas etken oldukları düşünülüyor. Bu tablonun arkasındaki bir başka gerçek de 1980 sonrasında dağıtılmış veterinerlik ve koruyucu hekim sistemimiz.

Söyleşi: Ruken Kızıler

Sayın Tahsin Yeşildere, kuş gribi virüsünün Manyas’ta ortaya çıkmasından 2 ay sonra doğudan batıya doğru hızla yayılmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Manyas’ta gelişen ilk olayın kaynağının göçmen kuşlar olduğu söylendi. Göçmen kuşların geldiği alanlar belliydi ve oralarda serbest dolaşan hindileri ve tavukları da gördük. Burada, o yöreye özgün olan tavukları ve hindileri öldürerek 3 km’lik bir alanı da karantinaya alarak salgını önlemeye çalıştılar. 20-25 gün sonra karantina kalktı, havalar sıcak olduğu için etken de (virüs) öldü. Daha sonra yılbaşında Iğdır’da ikinci vaka ortaya çıktı.

Iğdır’daki enfeksiyon, Manyas kökenli olabilir

Manyas’taki salgın başarılı bir şekilde durdurulduğu için rehavete kapıldı yetkililer ve o bölgeden başka yerlere hayvan hareketini engellemediler. Bu engelleme kararı çok gecikmeli olarak 17 Ocak’ta yürürlüğe girdi. Kanatlıların, tek tırnaklı (at, eşek, katır) ve çift tırnaklı (koyun, sığır, vd) hayvanların hareketi o gün engellenmiş ya da kontrol altına alınmış olsaydı, virüs önce doğu ve oradan da batı bölgelere yayılamayacaktı -kaldı ki çift tırnaklı hayvanların hareketleri hâlâ engellenmedi. Çünkü ilk enfeksiyonun çıktığı yerde, virüsü yaban kuşlarının getirdiğini söyleyebiliriz ama, ikinci enfeksiyonun, Balıkesir-Manyas yöresinden 1300-1400 tane hayvanın kontrolsüz bir biçimde Doğu Anadolu’ya, Iğdır’a satılması ile çıktığını düşünüyoruz. Yani Iğdır’daki enfeksiyonun, Manyas kökenli olduğu ortaya çıkıyor. Bunun peşindeyiz ve ne olduğunu öğreneceğiz.

Kurbanlıklar salgının yol haritasını çizdi

Türkiye bu ihmalin bedelini mi ödüyor?

Evet, Türkiye bu ihmalin bedelini ödüyor. Sadece bu değil. Erken uyarı sistemi Manyas’ta çalıştığı gibi doğuda çalışmadı. 1200 tavuk öldü orada ve kuş gribi değil dendi. Doğru dürüst inceleme yapılmadı; veteriner hekimleri bizzat köylere gönderip durumu incelettirecek bir yapılanma olmadığı için burada uyarı sistemi çalışmadı. Ağrı’daki, açık öğretim fakültesi mezunu, hekimlikle ilgisi olmayan hayvan sağlığı şube müdürünün de bu ihmallerde ciddi payı var diye düşünüyoruz. Kurban bayramı nedeniyle hayvanların doğudan batıya gelmesiyle, hastalığın sıçradığını görüyoruz. Kurbanlıklar, mekanik taşıyıcı olarak virüsü ayaklarıyla getirmiş

olabilirler. Bu hayvanlar ahırlarda tavuk ve horozlarla birlikte bulunurlar. Bunları kontrolsüz bir şekilde büyük şehirlere taşıdık. Örneğin, güvercinlerle aynı yerlerde su içtiler. O güvercinler şehirlerdeki varoşlarda tavuk, horoz, vd. beslenen yerlerde, onlarla birlikte yem yemiş ve pisliğini bırakmış olabilir. Görüyoruz ki varoşlarda çıkıyor vakalar. Bu bir senaryodur belki ama, bilimde bu tip senaryolar üreterek riskleri daha doğru hesaplayabiliyoruz. Başta söylediğimiz gibi hayvan hareketlerinin serbest bırakılması bu etkeni batıya yaymış olabilir. Farkındaysanız, hastalığın görüldüğü kentler doğudan batıya doğru bir çizgi halinde. Hastalık, yol güzergâhında hayvanların konakladığı ya da satılmak üzere geldiği Ankara, İstanbul, İzmir, Aydın, Mersin gibi yerlerde çıktı. Dolayısıyla bunun bir risk olduğunu söyleyebiliriz. Hastalığın Manyas'ta görülmesinin ardından hayvan hareketlerinin özellikle kanatlı hayvanların hareketlerinin kontrol altına alınması sağlansaydı, ayrıca entegre tesislerde yumurta verimi düşen tavukların ucuz olarak köylülere satılması başta engellenmiş olsaydı, hastalık Manyas'tan oralara gitmeyebilirdi. Bu önlemler alınmadığı için yetkililer sorumludur.

Balıkesir yöresinden 1200 adet hayvan taşınmış. Vatandaş oradan oraya götürüyor. Bu hayvanlar için veteriner hekim raporu ve sağlıklı olduklarını gösteren menşei şahadetnamesi bulunmuyor. Zaten hastalığın görüldüğü bölgeden hayvan nakillerinin yapılması yasaktır. Bunların hiçbirisi uygulanmamış. Bu bir risktir. Göçmen kuşlar Manyas yöresine geldiklerinde hastalık etkenini bırakmış ve Türkiye'de yaşayan yabanıl kuşların etkeni taşımış olduğunu düşünebiliriz. Ayrıca sonbaharda Türkiye'den geçen göçmen kuşlar belli bir enfeksiyon bırakmış da olabilir. Sonbahar dönüşü Afrika üzerinden geliyorken… Romanya ve Ukrayna'da hastalık çıktı. Ama diğer ülkelere neden etken bırakmadılar? Ne kuzey ülkelerinde ne de doğuda

çıkmadı hastalık. Ya ülkeler saklıyorlar ya da böyle bir şey yok… Sonuç olarak Türkiye'de hastalığın kısa sürede pek çok yere yayılmasını açıklamaya çalışırken bu üç etken üzerinde duruyoruz.

Tavuk katliamı çözüm değil

Kuş gribi salgınını önlemek için bütün kanatlıları öldürmek mi gerekiyor? Çözüm bu mu?

3'ü şüpheli 16 ildeki bütün köy tavuklarını öldürmeye çalışıyorlar. Bugüne kadar 1 milyona yakın tavuk öldürüldü. Bu rakam 3, 4, 5 milyona kadar çıkacaktır. Türkiye'deki sayıları 40 milyona ulaşan bütün köy tavuklarının öldürülmesi büyük bir zaman alabilir. Ayrıca hepsini öldürmek de çözüm olmayacaktır. Çünkü insanlar bunlarla iç içe yaşamaya alışmıştır. Bu hayvanların yaşadığı kümeslerin kontrollü biçimde, kuşların ve yaban hayvanlarının giremeyeceği kümesler haline getirilmesi ve bu şekilde yetiştirilmeleri sağlanmalıdır. Ek olarak da koruyucu aşılar yapılması düşünülebilir. Bu şekilde hem köy tavukçuluğunu öldürmeyiz, onların daha güvenli bir şekilde yumurta üretmesini sağlarız, hem de köylümüzün hobisi ve beslenme kaynağı olan bu hayvanları yok etmemiş oluruz.

Ayrıca ülkemize özel genetik yapısı olan bazı horoz ve tavuk ırklarını da düşünmemiz gerekiyor. Çünkü hepsini öldürürseniz Denizli horozu, paçalı tavuklar gibi Türkiye'ye özgü birtakım genetik ırkların da yok olması söz konusu. Bu genetik yapıları da korumak zorundayız ve devletin bu konuda proje geliştirmesi gerekiyor. Bunları öldürdünüz ama martıları, güvercinleri, yabanıl kuşları yok edemezsiniz ki. Kümes hayvanları ile temas eden insanların hastalığa yakalandığı görülüyor. Yabanıl kuşlarla irtibata geçenlerin sayısı azdır. Bilhassa çocuklar evcil kümes hayvanları ile haşır neşir oldukları için hastalığa en kolay yakalananlar onlar. Bu korku nedeniyle bütün tavukları öldürmeye çalışıyorlar. Çözüme, kümes hayvanlarını kontrol altına alarak, aileleri ve çocukları eğiterek ulaşabiliriz.

Kanatlı hayvanların hastalığı kapmasını engelleyen bir aşı var mı?

Tavuklar için evet, ancak insanlar için böyle bir aşı henüz yok. Entegre tavuklara yönelik böyle bir çalışma var bildiğim kadarıyla. Aşı yapıldığında enfeksiyon oluşuyor biliyorsunuz. Ama sorun bu enfeksiyon dışarıdan mı gelmiş yoksa aşıdan mı kaynaklanmış bunu bilememek. Bazen enfeksiyonu da tespit edemeyebilirsiniz. Bu bir risktir. Ama bazı ülkeler bunu yapmıştır. Kümes tavukçuluğu için düşünülebilir. Bence

bilim insanlarının tartışması gereken bir konu henüz. Bizde entegrasyonda herhangi bir risk olmaması nedeniyle böyle bir şey düşünmek yanlış olabilir. Ama kümes hayvanlarımız için düşünülebilir.

Entegrasyonda hastalık riski nasıl önleniyor?

Entegrasyonda yan yana kümesler vardır. Eğer bir kümeste enfeksiyon çıkmışsa -ki çok kontrollüdür, diğerine sıçramadan o kümesteki tavuklar karbondioksit gazı verilerek öldürülür. O kümes hemen dezenfekte edilir ve yanına bir çukur açılır. Öldürülen tavuklar gömülür ve üzerleri kireçle kapatılır. Bu şekilde hastalığı engelledikten sonra kümeslere giriş çıkışları da dikkatli yaparsanız hastalığın yayılması mümkün olmaz. Ortada hiçbir temas yok çünkü.

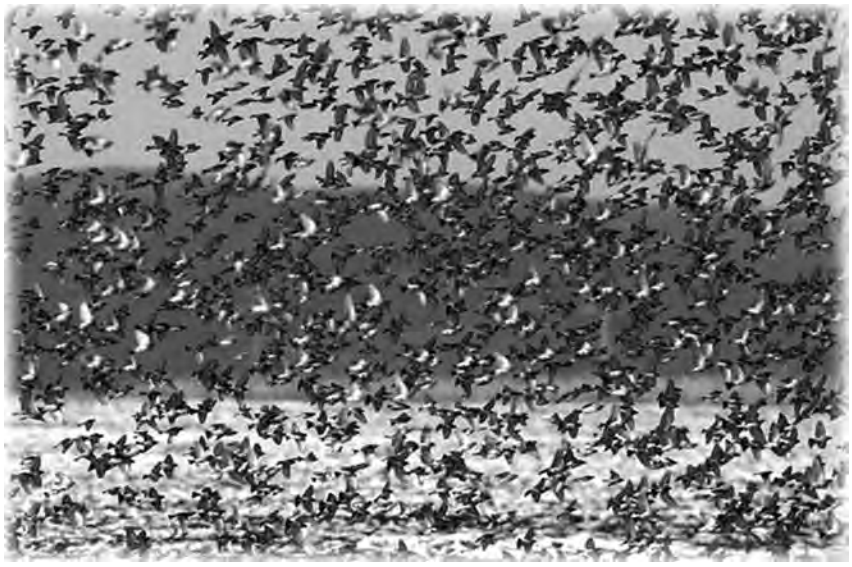
Erken uyarı sistemi nedir?

Hastalığın çıktığı bölgeye hekimlerin hemen müdahale etmesi ve ölmüş ya da hasta tavukları laboratuvara ulaştırmasının en erken sürede yapılacağı sistemdir. Bu nedenle de o yörede mutlaka veteriner hekimlerin istihdam edilmesi gerekir. Çünkü köylümüz hasta tavuğu kesip tenceresine koyuyor.

Türkiye'deki devlete bağlı veteriner sayısı İstanbul'a yetmez…

İş gelip veteriner hekimlik sisteminde takılıyor sanıyorum. Ülkemizdeki veteriner hekimlerin istihdamı yeterli mi? Daha farklı bir sisteme geçilebilir mi?

1980 sonrası, reorganizasyon adı altında, Tarım Bakanlığı'nda, Veteriner İşleri Müdürlüğü, Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü ve ormancılıkla ilgili müdürlükler birleştirildi ve tek bir genel müdürlük haline getirildi. 81 ilin 8'inde veteriner hekimler il müdürü, diğerlerinde ziraat mühendisleri il müdürü oldu. Daha sonra ormancılar ayrıldı ve Orman Bakanlığı kuruldu. Veteriner ve Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü ve aynı çatı altında Koruma Kontrol Genel Müdürlüğü bulunuyor. Bu genel müdürlüğün altında hayvan ve bitki sağlığı genel müdürlükleri var. Esas olarak il ve ilçe bazında veteriner hekim teşkilatı yok edildi. 1980'den sonra Tarım Bakanlığı zaten hiç veteriner hekim almadı. Şu anda 2200 tane veteriner hekim bulunuyor. 81 il, ilçeler, köyler ve mezralar düşünüldüğünde sayı yetersiz tabi. Halk sağlığı için çok önemli olmasına rağmen belediyeler de veteriner hekim almadı. Bizim hesaplarımıza göre en az 6500-7000 civarında veteriner hekime ihtiyacı var bakanlığın. Dünya Sağlık Örgütü ve Salgınlar Ofisi tek tek her köye kadar veteriner hekimlerin gitmesi gerektiğini söylüyor. Bu koruyucu hekimlik açısından çok önemli. Çünkü resmi otorite koruyucu hekimlik yapar, serbest hekimler ise tedavi ve muayeneye giderler. Biz burada devletin 6500-7000 veteriner hekim alabileceğini düşünmediğimiz için en az 2500-3000 veteriner hekimin mutlaka ilk aşamada alınıp il ve ilçelerde veteriner hekim sayısının artırılması gerektiğini, ayrıca bakanlık düzeyinde Veteriner Resmi Otoritesi şeklinde ayrı bir örgütlenmeye gidilmesini savunuyoruz. İller bazında ayrı bir müdürlük oluşturulması, ayrı araç-gereç organizasyonuna sahip olması anlamına geliyor. Bu organizasyon, bir veteriner hekimin sahaya çıkması, köyleri dolaşması, 10-15 gün kente hiç gelmemesi demektir. Özel araca ihtiyaç vardır. O araçta klima olacak ki aşılarını, ilaçlarını saklasın. Köye her türlü tıbbi ihtiyacı, koruyucu hekimlik hizmetini getirecek.

Veteriner teşkilatı yeniden yapılandırılmalı

Ayrıca veteriner teşkilatının yeniden yapılandırılması yanında serbest veteriner hekimlere, devlet veteriner hekimleri gibi koruyucu hekimlik yetkisi verilmelidir. Yine ileride devletin kendi eliyle hastaneler kurup, bu hastaneleri veteriner hekimlere kiralaması gerekir ki acil hastalık durumlarında müdahaleler çabuk yapılsın. Laboratuvarların mutlaka akredite olması ve gelişmesi gerekir. Bunun yanında laboratuvarlarınızı ne kadar akredite ederseniz edin, uzman veteriner hekim açığı vardır. Çünkü veteriner hekimlikte uzmanlık 1980'de YÖK ile birlikte kalkmıştır. Bunun tekrar konması için yıllardır mücadele veriyoruz. Nasıl tabiplerin TUS'u varsa veteriner hekimlerin de VUS'u olsun.

Siz laboratuvarları, erken uyarı sistemlerini kurun; ama tavukçulukta eğitilmiş, uzmanlaşmış veteriner hekim olmazsa hiçbir şey yapamazsınız. Sığırcılıkta, koyunculukta, kedi, köpek ve kuşlar konusunda uzmanlıklar olması lazım. Her uzmanlığın da kendi içinde ayrılması... Örneğin, tıpkı tabiplerde olduğu gibi, veteriner hekimlik alanında da cerrahi, doğum, dahiliye,

biyokimya, fizyoloji, patoloji gibi alanlar vardır. Bu konularda ayrı ayrı uzmanlaşmış elemanlara gereksinim vardır. Gıda konusu da önemli. Veterinerin gıda konusunda uzmanlık yapması gerekir. Çünkü insanlara hayvanlardan geçen onlarca hastalık var. Bitkiden insana bulaşan hastalık yoktur örneğin. Bu nedenle "ahırdan çatala" kadar gelen etin her zincirinde veteriner hekim kontrolü olmalı. Ahırda ilk aşamada hayvanların kontrolü, kümeslerde tavukların kontrolü veteriner hekimler tarafından olacak, bunlar kesimhaneye gittiği zaman sağlıklı kesime girmeleri için veteriner hekim kontrolü olmalı, kesildikten ve paketlendikten sonra markette satışına kadar bu kontrol devam etmeli. Buraya kadar kontrollerin -zincir hiç kırılmadan- veteriner hekimler tarafından yapılması ve bu veteriner hekimlerin de uzman olması gerekir. Böyle bir sistem yok Türkiye'de. Onun için *Avian Influenza* (kuş gribi virüsü) bir başlangıç olsun istiyoruz, veteriner teşkilatının yeniden yapılandırılması ve uzmanlık sisteminin kurulması için.

Bugün Türkiye'de tüberküloz, brucellos, şarbon, şap, çiçek, sığır vebası, koyun vebası gibi hastalıklar oldukça fazlalaştı. Bunların birçoğu da insana bulaşıyor. Bu teşkilat kurulmazsa bakanlık bunların önüne geçemez. Örneğin, insan tüberkülozu, sığır tüberkülozu ve kuş tüberkülozu vardır ve bunların üçü de insana bulaşır. Ama en tehlikelisi kuş tüberkülozudur ve insanda öldürücüdür. Hiç kimse bunun üzerinde durmuyor.

Hayvanlardan bulaşabilecek hastalıklar

Hangi hayvanlarla ortak enfeksiyonlara yakalanıyoruz?

Saydığımız hastalıklardan mesela şarbon, sizin çatalınıza kadar gelebilir. Bir yerlerde kontrolsüz olarak kesilmiştir sığır. Ama eti iyi pişirdiğinizde size bulaşmaz. Şarbon daha ziyade hayvanın etiyle haşır neşir olan hayvan bakıcısına ve kasaplara bulaşır. Yani riski daha çok hayvan bakıcıları, mezbaha görevlileri, kasaplar ve veteriner hekimler taşır. Kuş gribinde de riskli grup yakın temasta olanlardır. Bunlar farkındaysanız evde beslenen hayvanlarla yakın temas kuran çocuklar. Babalar hayvanlarla temas kurmuyor genelde. Ya anneler ya çocuklar kuruyor.

Kuşlar, sığırlar, koyunlar, köpekler, kediler birçok hastalığı taşıyabilirler. Biliyorsunuz kedilerden bulaşan toksoplazma vardır. Kedi tüyünden bulaştığı sanılır ama yanlıştır, aslında kedi dışkısından bulaşır. Toksoplazma çiğ sığır etinden de bulaşır ve ülkemizde de çiğ et tüketimi kültürü vardır. Toksoplazma yumurtaları sığırın kasında barınabilir. Et, çiğ olarak tüketilirse; gebelerde düşüklere, sakat doğumlara ve anomalilere neden olur. Kontrolsüz olarak dışarıda yaşayan köpekler de dışkılarıyla hastalık yayabilir. Hiç köpeğe dokunmadığınız halde bile tozla bunu alabilirsiniz. Türkiye'de özellikle kırsal kesimde yüzde 20-25 oranında epinoktisli insan vardır. Bu da çok önemlidir. Bu etken akciğere ve karaciğere yerleşir. Ömür boyu 20-25 yıl bunu taşırsınız ve sonunda ölüme de götürebilir.

Daha çok yakın temas kurabileceğimiz hayvanlardan hastalık alıyoruz…

Kesinlikle evet. Ama şunu söylemek istiyorum, evde beslenen kedi ve köpeklerde böyle bir risk yoktur. Bu hayvanlar kontrol altındadır. Çiğ hiçbir şey yemezler. Bu nedenle beraber yaşadığımız hayvanlarda bir sıkıntı yok. Evde beslenen kanarya, muhabbetkuşu gibi kafeslerinden çıkmayan ya da sadece evde uçan kuşlarda kuş gribi enfeksiyonu olması riski sıfırdır. Çünkü dışarıyla temasları yoktur. Bu nedenle korkulacak bir şey yok bu konuda.

Evdeki insanın kuş gribini kapabilmesi için kuş gribine yakalanmış olan bir tavukla veya hasta bir güvercin ya da yaban kuşu ile temas etmiş olması beklenir. Ya da kişi enfeksiyonlu dışkıya dokunduktan sonra elini yıkamadan kendi evinde-

ki kuşla temas ederse, evdeki kuşa da hastalık bulaşmış olur. Böyle bir risk, şehirde yaşayan ve evinde muhabbetkuşu, kanarya besleyen kişiler için pek mümkün görünmüyor.

Karantina bölgesinde 3 kilometrelik alan içerisinde evlerdeki kuşları da yok etmiyorlar mı?

Öyle bir şey yapılmaması gerekir. Ama onların şöyle kontrol altında tutulması lazım. Bir kere bölgedeki insanların da en azından 15-20 gün kontrol altında olması gerekir. Hastalığı kapmış ve belli bir müddet hastalığı taşırken kuşu ile temas etmiş insanlar olabilir. Ama ihtimal çok zayıf.

Her kanatlı grip değil!

"Sebze yemeyin üzerine kuş pislemiş olabilir", "Dışarıda dolaştıktan sonra ayakkabılarınızla içeri girmeyin" gibi şeyler söyleniyor. Bu korkunun ne kadarı mantıklı?

Büyük kentlerde bu hastalığın olması ihtimali zayıf. Ancak şöyle olabilir: Güvercinler, martılar, kargalar ve serçeler hastalanabilir; dışkılarını araba üzerine, kaldırıma vb. bırakırlarsa risk olabilir. Bunlar hep düşünülecek şeylerdir ama, paranoya içerisine de girmemek lazım. Çünkü insanları etkileyen grip hastalığı bile sonbahar, kış aylarında ortaya çıkar. Diyelim ki İstanbul'da 15 milyon insan varsa; bunun 300-400 bini yaka-

lanabilir. Bulaşıcı olmasına rağmen her insan yakalanmaz. Bu nedenle kuşlar açısından da bu önemli. Yani her kuşu potansiyel tehlike olarak düşünürsek yaşayamayız.

Kuş gribi virüsü hangi hayvanlarla taşınabilir?

Literatüre baktığımızda bu virüsün taşıyıcısı olabilen hayvanlar tek tırnaklılar (at, katır, eşek). Bunun yanında domuzlar ve kedilerin de taşıyıcı olabildiği belirtiliyor bilimsel olarak. Kediler aynı zamanda hastalanabiliyorlar da. Leopar, kaplan gibi kedigiller familyasında görülmüş. Ayrıca kemiriciler de bu hastalığı taşıyabiliyor.

Kuş gribi ile ilgili epidemiyolojik çalışma yapılıyor mu Türkiye'de? Sizin böyle bir çalışmanız var mı?

Biz böyle bir çalışmayı, Türkiye'deki yabanıl kuşlar ve kümes hayvanları üzerinde gerçekleştirmek istiyoruz. Ayrıca mümkün oldukça da entegre hayvanlar üzerinde… Zaman zaman kan örnekleri toplayarak, kanatlılarımızın virüs taşıyıp taşımadıklarını takip ediyoruz. Bu çok uzun süreli bir çalışma, eğer bir kaynak bulabilirsek başlayacağız.

Bizde aşı üretilebiliyor mu?

Hayır. Türkiye'de aşı üretilmiyor ve çalışma da yapılmıyor. Tamamen dışa bağımlıyız bu konuda.

Sektörü çökertmemek gerek

Hükümetin, entegre tavukçuluk tesislerinin salgından etkilenmemesi için ciddi önlemler aldığını görüyoruz. Bunun yanında, kümes hayvancılığını bitireceklerine ilişkin net bir açıklama da yaptılar. Doğayla hiç buluşmamış tavuk dönemi mi başlıyor?

Bunu Sağlık Bakanı açıkladı. Hatta talihsiz bir açıklaması daha oldu. Yumurtaları yıkayıp yiyin bir şey olmaz dedi. Aslında yumurtaları yıkamak büyük bir risktir. Yumurta kabuğunun tamamen kapalı bir yapısı yoktur. Kabuğun içindeki porlardan her türlü virüs direk yumurtanın içine, su yardımıyla girebilir.

Bunun yanında entegre tesislerle ilgili alınan tedbirler bence çok yerinde. Çünkü bu sektörde istihdam edilen binlerce çalışan var. O sektörün çökmesi, birçok insanın işsiz kalması ve Türkiye'nin tavuk üretimi konusunda tamamen dışa bağımlı olması anlamına gelir. Kuş gribi bugün Türkiye'de var ama, yarın bitecektir bu salgın. Sektörü çökertmemek gerek. Entegreye zaten sıçramamış durumda.

Peki devlete bağlı veterinerler özel sektörde gidip denetleme yapabiliyor mu?

Hayır biz denetleyemiyoruz. Ama onların devlet tarafından atanan resmi veteriner hekimleri var. Tabii virüse rastladıkları anda bizleri haberdar etmeleri gerekir. Ama entegrasyon dışında yarıcılık yapan firmalar da vardır. Yarıcılık, köyde firmaların yaptırdıkları kümeslerde, köylülerin işçi olarak çalıştığı üretim şeklidir. Tabii bu tarz üretimde hayvanlar dışarıyla temas kurmuş olurlar. Buraları çok ciddi denetlemek gerekiyor. Bugüne kadar olumsuz bir gelişme duymadık. Tabii bu olmayacağı anlamına gelmiyor.

Kümes hayvancılığı konusundaki açıklama da çok talihsizdi. Esasında biz de bu konunun üzerinde duruyoruz. Köy tavuklarının hemen hepsini yok etmek doğru olmayabilir. Çünkü bu bizim kültürel yapımız. Bugün İngiltere'de de Hollanda'da da halk, evlerinde tavuk besliyor. Bunları kontrol altına almak gerekir. Devletin, öldürdüğü hayvanların tazminatını vermek için ciddi bir bütçe oluşturduğunu biliyoruz. Bu kaynak, hasta olmayan hayvanların ayrılıp, korunması için de harcanabilir. Halkı, yabani kuşların giremeyeceği, tel örgülerle kapatılmış kümesler yapmaya ikna edebiliriz.

Bunun yanı sıra aşı programı uygulayarak, koruyucu hekimliği yeniden yaygınlaştırabiliriz. Bu şekilde H5N1'e karşı bahçe tavukçuluğunu korumuş oluruz. Bu bir öngörüdür ve bilim insanlarının bu konuyu tartışmaları gerekiyor.

Tavuk ve sığırlarımızın yemi de damızlığı da dışa bağımlı

Ülkemizdeki entegre tesislerin zaten yem ve damızlık konusunda dışa bağımlı olduğunu biliyoruz. Bu konuda ne gibi tedbirler düşünüyorsunuz?

Evet, damızlık ve yem konusunda tamamen dışa bağımlıyız. Ama bizim tesislerimiz yine de önemli. Böyle de olsa istatistiklere göre Türkiye'de kişi başına 21 kg et düşüyor. Bunun 14 kilosunu beyaz et ile karşılıyor halkımız. Geri kalan 6-7 kg ise kırmızı et ve balıktır. Avrupa ülkeleri 70 ile 90 kg, Amerika ve Kanada 90 ile 120 kg et tüketmektedir. Biz bu ortalamayı yükseltmek durumundayız.

Türkiye'nin hayvancılık politikalarının tartışılması gerekmiyor mu?

Kesinlikle. Bitkisel üretim içerisindeki hayvancılık payının yüzde 40'lara çıkması gerekir. Şu anda yüzde 25 dolaylarında. Bu şu demek, bitkisel üretimde, hayvan yemine dayalı bitki yetiştiriciliğini artırmak lazım. Eğer bunu başarırsak, mısırımız, buğdayımız, arpamız dışarıdan gelmez. Hayvan yemi girdilerini desteklersek, yem için dışa harcanacak olan parayı içten karşılayarak, daha ucuz et üretmeyi başarırız. Kırmızı eti de bugün Avrupa ülkelerine göre çok pahalı yiyoruz. Burada da aynı durum söz konusu. Bitkiler ekilmediği için yemi pahalı alıyoruz.

Bizi dışa bağımlı kılan bu politikalar Dünya Ticaret Örgütü ve IMF'ye ait değil mi?

Evet. Türkiye'de meralar yok edildi öncelikle. Mera varlığı yüzde 35-40'lardayken yüzde 10'lara düştü. Şimdi yeniden meraları yapılandırmaya çalışıyoruz. Hayvanların meralarda otlaması çok önemli. Bir de az önce söylediğim gibi yem bitkilerinin ekilmesi yapılmıyor Türkiye'de. Dışa bağımlısınız ve şöyle bir sorun da var ayrıca, genetiği değiştirilmiş mısır tohumu gönderirseniz köylüye, 3 yıl ürün alırsınız ve dördüncü yıl yeniden ithal etmek zorunda kalırsınız. Bu nedenle Türkiye'nin, yem bitkilerinin yetiştiriciliğine dayalı olarak kendi politikalarını değiştirmesi gerekiyor.

İlgili bakanların her gün farklı bir açıklaması oluyor kuş gribi ve alınması gereken önlemler konusunda. İstanbul Tabip Odası Başkanı Gençay Gürsoy'un, "Kurbanlık hayvanların hareketi konusunda hijyen kurallarına dikkat edelim" açıklaması dinci kesimlerce çarpıtıldı. Bu konudaki görüşlerinizi alabilir miyiz?

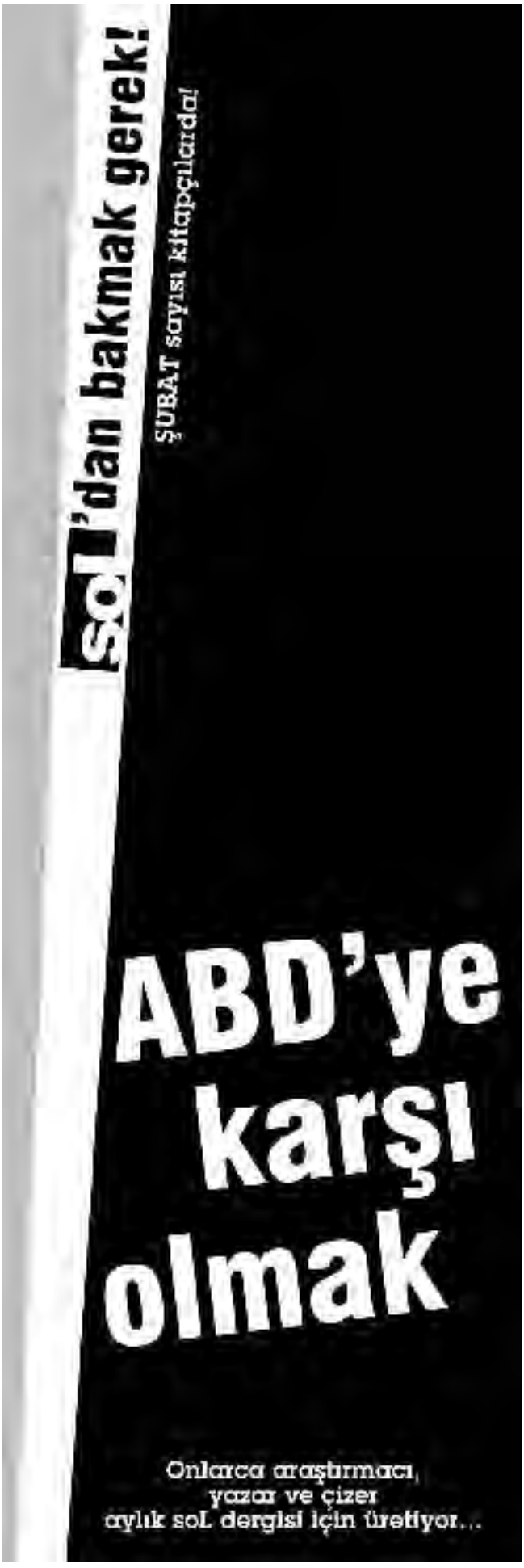
Biz bilim insanları olarak tek tırnaklıların ve çift tırnaklıların hareketinin yasaklanması gerektiğini en başından beri söylüyoruz. Gençay Gürsoy bunu söylerken hedef olarak gösterildi. Aslında o bu bilgiyi bize dayalı olarak verdi. İnsanların dini açıdan kurban kesmeleri bizi ilgilendirmez, kesebilirler. Ama hayvan hareketleriyle yayılabilecek bir hastalık söz konusuyken, veterinerler de hekimler de böyle bir açıklamayı yapmalıdır. Yaptıkları iş çok yanlıştı. Kimse kurban kesmeyin demedi. Dikkatli olalım istedik.

Karın altındaki tehlikeye dikkat

Bugün yayılmış olan virüsün mevsim koşulları düzeldiğinde ortadan kaybolması bekleniyor. Ülkemizi başka riskler bekliyor mu?

Enfeksiyonun üzerini doğuda karlar örttü. Bu virüsler sıfırın altındaki derecelerde 3 ay kadar yaşayabiliyor. Karlar eridikten sonra tekrar ortaya çıkabilirler. Eriyen karlar akarsulara karışacaktır. Bu durumda etkisinin azalması beklenir ama yeniden dezenfeksiyonun yapılması gerekecek.

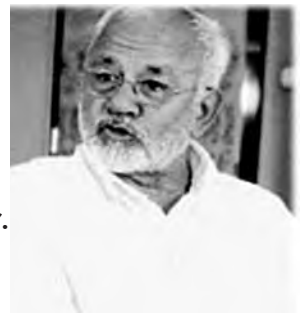
Teşekkür ederiz, Sayın Tahsin Yeşildere…

İstanbul Tabip Odası Başkanı Prof. Dr. Gençay Gürsoy:

‘Kamusal sisteme geçilmezse virüsle baş etmemiz olanaksız’

“Virüs henüz yapı değiştirip insandan insana bulaşabilir bir hale dönüşmedi, ama bu ciddi bir olasılık. Türkiye, bu tür bir salgına karşı hazırlıklı değil. Sağlığın özelleştirilmesi ve neoliberal sisteme entegre edilmesi, özellikle koruyucu hekimliğin ön planda olması gereken hastalıklarda, büyük sorunlar yaratıyor. Kamu ağırlıklı, birinci basamak sağlık hizmetlerine ağırlık veren bir sisteme dönüş kaçınılmaz.”

Söyleşi: Ruken Kızıler

Kuş gribi ile ülkemizin karşı karşıya kaldığı tehlikenin boyutlarını bize açıklar mısınız? Risk abartılıyor mu, göz ardı mı ediliyor?

Çok kestirmeden söyleyecek olursam, hem bölge, hem dünya açısından çok ciddi bir enfeksiyon tehlikesiyle yüz yüze olduğumuz kesin. Bunu komplo teorileri ile açıklamak pek mümkün değil. Uzakdoğu’dan başlayan ve dünyaya adım adım yayılan, ölümlerle sonuçlanan bir kanatlı enfeksiyonu. Türkiye’nin talihsizliği birkaç ay önce Manyas’ta alınan önlemlerin zamansız bir iyimserliğe yol açmasıdır. Orada gerçekten hızlı bir refleks gösterildi ve çok kısa sürede enfeksiyon, kümes hayvanları açısından kontrol altına alındı. Ama tabii otoriteler, kuşların göç yollarının Türkiye üzerinden çok değişik yönlerde sürüp gideceğini ve dolayısıyla enfeksiyonun yeniden başlayacağını hesap etmekte geciktiler. Önlemler gevşetildi. Doğuda bu iş patlak verdiğinde yeteri kadar hızlı davranılmadı. Hastaların tedavisi yönünden birkaç gecikme oldu. Yine de şunu vurgulamak gerekir, hayata mal olan bir gecikmeden söz edemeyiz. Hastalığı taşıyan insanlar hastanelere başvurmakta gecikmişlerdi.

Bölge halkının kuş gribi tehlikesine karşı uyarıldıklarını söyleyebilir misiniz?

Hata burada zaten. Uyarılmış olsalardı, yeteri kadar bilinçlendirilmiş olsalardı, çok daha erken sağlık hizmeti talep edeceklerdi. Kayıplar da o kadar az olacaktı. Bütün bunları bir araya getirdiğimizde: Manyas krizinden sonraki rahatlama ve önlem yetersizliği ile hükümet suçlanabilir.

Hastalık şimdi yalnızca bu göçmen kuşların taşıdıkları bir enfeksiyonla mı sınırlı, yoksa endemik olarak Türkiye’de yaşayan kümes hayvanlarına bulaşmış durumda ve aralarında dolaşıyor mu sorusunun yanıtı çok net değil. Bölgede yaşayan göçmen kuşların yani bölge dışına çok fazla gitmeyen ama, sulak alanlar içinde yer yer düzensiz kısa göçlerle dolaşan kuşların da enfeksiyonu taşıyıcı olarak sürdürdüğü konusunda varsayımlar var. Bu varsayımların gerçeklik payı yüksek gibi görünüyor. Yani Türkiye’de endemik bir biçimde hastalığın sürme ihtimali daha ağır basıyor.

Türkiye’de kuşların taşıdığı virüsün yapısı değişti mi?

Virüsün kimlik yapısı aynı: H5N1. Ama bu virüsler de diğer virüsler gibi yapı değiştirmeye çok yatkın mikroorganizmalar. Dolayısıyla değişime uğrama ihtimali var. Nitekim Türkiye’deki son doku örneklerinden, dışarıda yapılan laboratuvar çalışmalarında bu değişikliğin olduğu ileri sürülüyor. Ancak bu değişiklik insandan insana geçişi mümkün kılan boyutlarda bir değişiklik değildir. Bildiğiniz gibi asıl korkulan şey, sıradan grip enfeksiyonu geçiren bir kişiye kuş gribi bulaşması halinde bu iki virüsün karşılıklı etkileşmesiyle yapı değiştirip mutasyona uğraması ve insandan insana bulaşabilir bir hale dönüşmesidir. Henüz böyle bir aşamaya gelinmiş değil.

Böyle bir salgına Türkiye hazırlıklı mı?

Tabii ki değil, Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO) ifade ettiği rakamlar 5-150 milyon arasında can

kaybıdır. Bu boyutta bir tehlike karşısında, yalnızca Türkiye değil, tüm dünya çok ciddi yetersizlikler içine girecektir. Ama Türkiye hiçbir şekilde hazır değildir. Yapısı da böyle bir hazırlık yapmasına müsait değil. Diyelim ki en iyi ihtimalle aşı üretilebildi dünyada. Türkiye'nin bu aşıyı geniş kitlelere masif uygulama şansına sahip olması pek mümkün değil. Çünkü bu aşılar üretildikleri ülkelerde kendi popülasyonuna yetebilecek kadar üretiliyor. Bütün bunlar varsayım ama, kaldı ki bu ilaçların fiyatları da yeni üretim dönemlerinde hayli yüksek olduğundan Türkiye'nin bütçesi bunu karşılayamayacaktır. Tüm bunlara baktığımızda vaktiyle Manyas civarında aşı üretimi için kurulmuş olan bir laboratuvarın da kapanıp gittiğini biliyoruz. Veteriner hekimlik teşkilatının son yıllarda büyük bir zaaf içine girdiğini, kamudaki çok sayıda veteriner hekimin başka alanlara çekildiğini, kamudaki istihdamın bütün Türkiye'de 2000 civarında olduğunu düşünürsek, hiçbir ciddi mücadelenin yapılamayacağını hepimiz anlayabiliriz. Dolayısıyla umut edelim ki bu enfeksiyon büyük bir patlama göstermesin.

Virüsün ülkemize taşınması konusunda olduğu gibi önlemler ve tedavi konusunda da tamamen dışa bağımlıyız yani. Bizde laboratuvar çalışmaları yapılıyor mu?

Düzenli bir şekilde, geniş sayıda göçmen kuşu inceleyen bir laboratuvar çalışması yapılmıyor bildiğim kadarıyla. Tüm bunlar ciddi sorun.

Manyas'ta 3 ay önceki vakalar, hızlı ve etkin bir müdahaleyle kontrol altına alındı ve durum bir rehavete yol açtı dediniz. Fakat kuş gribi 1997'den beri Güney Asya'da görülüyor. Göçmen kuşlarla hastalığın yayılması her an bekleniyorken Türkiye bu konuda yeterli önlemi aldı mı?

Aslında Manyas'taki olay patlak vermeden çok önce bir rapor hazırlanmış. Olası enfeksiyon bölgelerini içine alan çok geniş bir rapor bu. Neler yapılması gerektiği konusunda, Sağlık ve Tarım Bakanlığı ilgili bilim insanlarıyla birlikte bu çalışmayı yürütmüş. Ama bu raporun gerekleri ne yazık ki yerine getirilmemiş. Türkiye boyutlarında enfeksiyonun yayılması ihtimalini dikkate alarak raporun öngördüğü hazırlıklar yapılmamış.

İlaç stoku açısından bugün bir sorun var mı?

Yok görünüyor. Kuş gribine karşı spesifik olmayan ama önemli oranda etkili olan bir ilaç var. Yabancı bir firmanın ürettiği bu ilaç geniş kullanım söz konusu olduğunda ekonomik olarak ciddi bir meblağdır. Sağlık Bakanlığı'nın ilk etapta bu ilaçtan 100 bin, uzun vadede 1 milyon ünite sipariş ettiğini biliyoruz. Başka ülkeler, ilacın patent hakkını kritik sağlık koşullarında değiştirme yoluna gittiler ve kendileri ilacın benzerlerini çok daha ucuza üretiyor. Türkiye'de bu konuda hâlâ bir hazırlık yok. Yani bütünüyle şu sonuca varmak mümkün: Türkiye'nin yıllardır uyguladığı ve özellikle bu son iktidar döneminde daha da keskin bir şekilde yaşadığımız sağlığın özelleştirilmesi ve neoliberal sisteme entegre edilmesi süreci, koruyucu hekimliğin ön planda olması gereken hastalıklarda, insanlarımızı ciddi sorunlarla karşı karşıya getirmektedir. Sistem değişmediği sürece Türkiye'nin bu tür mücadelelerle baş etmesi mümkün değil.

Sadece kuş gribi değil, her türlü salgın hastalıkla mücadele koruyucu hekimlikten geçmiyor mu?

Kesinlikle. Bunlar zaten yaşanıyor gizliden gizliye. Tüberküloz yeniden çok ciddi bir sorun olmaya başladı, aşılama sistemlerinde, birinci basamak sağlık hizmetlerinin ihmal edilmesi nedeniyle, sorunlar artarak yaşanmaya devam ediyor.

Tabipler Odası olarak kısa ve uzun vadede neler öneriyorsunuz?

Biz başından beri, henüz çok büyük bedeller ödemediğimiz bu acı dersin, bir uyarı olarak alınmasını umut ediyoruz. Kamudaki sistem değişikliğinin, yeniden kamu ağırlıklı, birinci basamak sağlık hizmetlerine ağırlık veren bir sisteme dönüşün kaçınılmaz olduğunu düşünüyoruz. Siyasi iktidarın, bu dersten yeteri kadar olumlu sonucu çıkarması gerektiğini düşünüyorum.

Virüsün görüldüğü bölgelerde, gribe yakalanmış herkesin mutlaka bir sağlık kuruluşuna başvurması çağrısı yapılıyor. Sağlık güvencesi olmayan yoksul halkın tedavilerinin ücretsiz yapılması konusunda hükümetten herhangi bir açıklama yapıldı mı? Örneğin kuş gribinden kaybettiğimiz 14 yaşındaki Fatma Özcan'ın ailesi, bölgedeki ilk sağlık kuruluşuna başvuruyor, oradaki hekimler Van'a gitmeleri gerektiği uyarısında bulunuyorlar; ama "Nasıl gideriz yeşil kartımız bile yok" diyerek gün geçiriyor aile.

Fiilen, bu hastalığı taşıdığı kuşkusu olan insanların, sağlık kuruluşlarına alınmaması gibi bir şey söz konusu olamaz. Ama sonuçta halka böyle bir güvence verilmiş de değil. "Böyle bir hastalık durumunda en yakın sağlık merkezine başvurun, kimse sizden para talep etmeyecektir" biçiminde anonsların yapılması gerekir. Bu ciddi bir eksiklik elbette.

Bir dinci gazete, Dünya Sağlık Örgütü'nün ileri sürdüğü hastalığın bulaşma koşulları konusundaki uyarınızı çarpıtarak, sizi adeta hedef gösterdi. Bu konuda neler söylemek istersiniz?

Hedef gösterilen basın açıklamasındaki konuşmamda, enfeksiyon bölgelerindeki kurbanlık hayvanların da kümes hayvanları ile iç içe yaşamaları nedeniyle, bölge dışına enfeksiyonu taşıma yönünden bir risk oluşturabileceklerini vurgulamak istemiştim. Zaten WHO da enfeksiyon bölgelerinden, büyükbaş, küçükbaş ve kedi, köpek, fare gibi hayvan geçişlerinin de engellenmesi gerektiğini vurgular. Ben de bu bilimsel gerçeği ifade ettim. Bakın Yunanistan, henüz ciddi bir enfeksiyon görülmediği halde, Türkiye sınırından giren herkesin ayaklarını ilaçlı sudan geçiriyor. Araçları dezenfekte ediyor. Benimse, "Kurbanlık hayvanların ayaklarını temizleyin" mesajım böylesine çarpıtılabildi.

Halk sağlığında 40 yıllık inkârcılık

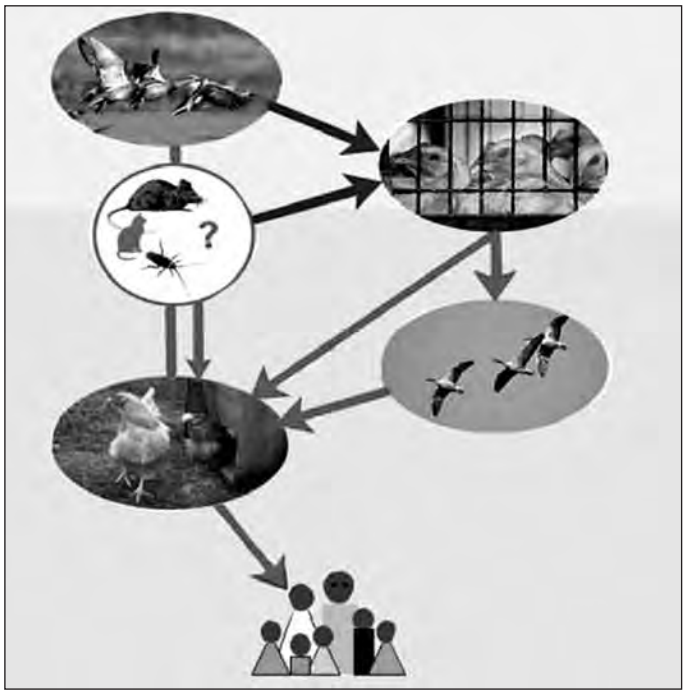
Kuş gribi: Buzdağının görünen yüzü

Bir ülkedeki uzman hekim sayısının en az yüzde 4'ünün halk sağlığı uzmanı olması gerekir. Bu sayı ülkemizde yaklaşık yüzde 0,9'dur. Ülkemizde uzman, doktoralı ve yükseklisanslı olarak, 66 bin kişiye bir halk sağlıkçısı düşüyor. Ülke bütçesinden sağlığa ayrılan payın yüzde 10 civarında olması gerekir. Kısacası kuş gribi gibi olaylarla baş edebilmenin yolu, sağlık sistemindeki kronik hastalıkları yok etmekten geçer.

M. Emin Eynigöllü
Halk Sağlığı Uzmanı, Hekim

Türkiye'de bilimsel ve çağcıl halk sağlığı (bilimi) uygulamalarının geçmişi yaklaşık 40 yıl. Ne var ki, halk sağlığı (koruyucu hekimlik) ve tedavi edici sağlık hizmetlerinin entegre edilmiş biçimde verilmesinin hukuki ve yönetimsel dayanağını (nüfus ve bölge temelli olarak) oluşturan Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkındaki Kanunu 5 Ocak 1961 gece yarısı yasalaştıran 27 Mayıs İhtilali'nin Milli Birlik Hükümeti, ertesi gün görevini sivil hükümetlere bıraktı (Kaynak 1). Ve sonra Sosyalleştirme Yasası hemen hemen hiçbir iktidar tarafından öz evlat sevgisi görmedi.

Yasanın mimarı ve o dönemin Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Prof. Dr. Nusret Fişek'in çalışmaları sayesinde ülkemizde halk sağlığı bilimsel ve çağcıl anlamda başlamış; fakat günümüzde gerek uygulama anlamında, gerek değiştirilen maddeleri nedeniyle 'Sosyalleştirilme Yasası'nın posası çıkarılmış; önemli maddeleri uygulanmaz olmuştur. Önceki cumhuriyet hükümetlerinin önemli halk sağlığı kurumları başlangıçtaki hedeflerinin dışına çıkarılmış; örneğin, Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi'nin bünyesindeki Halk Sağlığı Okulu ve Eğitim Araştırma Sağlık Bölgesi, günün gereksinimlerine göre geliştirileceğine önce güdükleştirilmiş; 1980'li yılların sonunda kapatılmıştır.

Halk sağlığı açısından Türkiye'de durum

Dar gelirli ve yoksul toplum kesimlerinin çıkarlarından ziyade, azınlıktaki güçlülerin ve onların uluslararası işbirlikçilerinin çıkarlarından yana sağlık politikalarının koruyucusu hükümetler nedeniyle, ülkenin halk sağlığı hizmetlerinin gereksindiği hekim ve uzman hekim yetiştiren en önemli kurum olan tıp fakültelerindeki halk sağlığı anabilim dalları da geçtiğimiz 40 yıl içerisinde diğer tıp bilimlerinin, özellikle tedavi edici tıp hizmetlerinin sağladığı ilerlemeye, ne insan gücü ne alt ne üst yapı kurumlaşması anlamında ulaşabilmiş, hatta gerilemiştir. Bir ülkedeki uzman hekim sayısının en az yüzde 4'ünün halk sağlığı uzmanı olması gerekir. Bu sayı ülkemizde yaklaşık yüzde 0,9'dur (1) (Kaynak 2).

Ülkemizdeki 47 (1999) tıp fakültesinin sadece 34'ünde (yüzde 72) halk sağlığı anabilim dalı vardır ve anabilim dalı başına düşen ortalama öğretim üyesi (prof., doç., yard. doç.) sayısı sadece yaklaşık 3'tür. Kaldı ki taşra üniversitelerinin tıp fakültelerinde bu sayı 2'nin altına düşmektedir. Dört ileri uzmanlık alanı (okul sağlığı, epidemiyoloji, işçi

sağlığı ve çevre sağlığı) ve 50'den fazla iç disipline sahip halk sağlığı anabilim dalında standart akademik kadro kavramı henüz oluşmamıştır, Bir halk sağlığı anabilim dalında, okul sağlığı, epidemiyoloji, işçi sağlığı ve çevre sağlığı alanlarında uzmanlaşmış en az bir tanesi profesör ya da doçent olmak üzere en az dört öğretim üyesi ve altında çok daha fazla doçent ve yardımcı doçentinin bulunması ve ileri uzmanlık konularında halk sağlığı eğitimi ve bilimsel çalışma yapılması gerektiğini savlıyorum. Oysa bugünkü durum anabilim dalı başına ortalama 1,5 halk sağlığı profesörüdür. Bunların çoğu büyük şehirlerimizdeki üniversitelerdedir ve pek çoğu halk sağlığının yukarıdaki dört ileri uzmanlık alanında diplomalı uzmanlaşmaya gitmemiş eski hocalardır.

Üniversitedeki akademisyenlerin en büyük sıkıntısı, altından kalkamayacakları miktardaki eğitim ve bilimsel iş yüküdür. Bu iş yükü, yeterince bilgili olmadıkları toplumsal sağlık konusunda ülkemiz halk sağlığı akademisyenlerinin sessiz kalmasına neden olmaktadır.

Kuş gribinden ölen Hülya Koçyiğit'in mezarı.

Sonuç olarak, ülkemizde uzman, doktoralı ve yükseklisanslı olarak, 66 bin kişiye bir halk sağlıkçısı düşerken, örneğin ABD'de yaklaşık 5 bin kişiye bir halk sağlıkçısı (halk sağlığında tıpta uzmanlık, doktora veya yükseklisans yapmış kişi) düşmektedir (Kaynak 3, 4, 5). Mayıs 2004 itibarıyla yapılan bir araştırma sonuçlarına göre, Türkiye'de hekim kökenli ve tıpta uzmanlık sınavı ile uzmanlık eğitimi almış 440 adet halk sağlığı uzmanı vardır (Kaynak 4). Daha önce de belirttiğimiz gibi, Sağlık Bakanlığı'nın 2004 yıl sonu verilerine göre bu sayı tüm tıpta uz-

Türkiye'de kuş gribi trajedisi

Prof. Dr. Necati Dedeoğlu
Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi

Daha önce kuş gribi hastalığının görüldüğü 10 kadar ülkenin hiçbirinde hastalık Türkiye'deki kadar hızlı yayılmadı. İlk hastaların çıktığının daha birinci haftasında hasta sayısı 15'e, tavuklarda hastalık görülen il sayısı 27'e ulaştı (11.1.2006 itibarıyla). Koskoca Çin'de geçen Kasım ayından beri görülen hasta sayısı daha yeni 8 oldu. Dünya Sağlık Örgütü hastalığa sebep olan virüsün tipinin aynı olduğunu söylediğine göre, farklılık nerede, niye bu hastalık Türkiye'de bu kadar hızlı yayıldı?

Yayılma hızını ülkemizin göçmen kuşların yolu üzerinde oluşuna bağlayamayız. Yine kuşların göç yolu üzerinde olan Romanya'da tavuklardaki hastalık kısa süre içinde önlendi, diğer benzer ülkelerde hiç görülmedi. Manyas'taki kanatlı ölümlerinin yeterli uyarıyı teşkil etmesi ve hazırlık için önemli fırsat sağlamış olması gerekirken, Türkiye'de kuş gribinin bu kadar hızlı yayılması alınabilecek önlemlerin ihmal edilmiş olmasına bağlıdır. Göç yolları üzerindeki illerde açık tavukçuluğun önlenmesi, avcılığın yasaklanması, vahşi veya evcil kanatlılardaki ölümlerin yakından izlenmesi, halkın bilinçlendirilmesi, sağlık kuruluşlarının hazırlanması, laboratuvar sisteminin kurulması gibi çok önemli hazırlıklar savsaklanmıştır.

Karantina ve hayvan itlafı ilk kanatlı ölümlerinden epey sonra başlatılabilmiş, hastalanan çocukların tanısında geç kalınmış, vatandaşın uyarılması ihmal edilmiş, son ana kadar hastanede yatanların kuş gribi olabileceği inkâr edilmiştir. Hastalığın tanısı belli olup olay kamuya yansıdıktan sonra bile insanlar hasta tavukları kesip yemeyi sürdürmüş, tavuk ölümleri ihbar edilmemiş, ölen tavukların tüylerini 1 YTL'ye çocuklara yoldurmak, ölen tavukları hiçbir tedbir almadan taşıyıp çöpe atmak, güvercinlerle içli dışlı yaşamak gibi uygulamalar TV'ye kadar yansımıştır.

Kısacası, köylüsüyle kentlisiyle, veterinerlik ve sağlık teşkilatıyla bu kuş gribi sınavından çuvalladık. İlkel, örgütsüz, eğitimsiz, plansız bir toplum örneği sergiledik.

AKP tek parti iktidarı olmasının avantajını çarçur etmiştir. Bu fırsatı toplumu ileriye götürmek, cehalet ve yoksulluğu gidermek, kamu hizmetlerini geliştirmek yerine, dinciliği körüklemek, toplum ve devlet içinde huzursuzluklar yaratmak, kamu hizmetlerini ve kuruluşlarını yerli ve yabancı sermayeye peşkeş çekip devleti küçültmek, sağlık hizmetlerini çökertmek, kamu içinde kadrolaşarak yeteneksiz partilileri göreve getirmek için kullanmıştır.

Ancak işte böyle kriz anlarında, işlevsiz bir devlet örgütü, yoksul ve cahil toplum gerekli tepkileri verememekte ve aslında kolayca önlenebilecek bir hastalık hızla yayılabilmektedir. Sadece kanatlılardan ve o da yakın temasla bulaşan hastalık henüz çok büyük bir risk oluşturmuyor. Eğer kuş gribi insandan insana geçen şekle dönüşürse, Türkiye'de kıyım ve panik yaşanır. Kuş gribi ve benzer afetlerin önünün alınması ancak çağdışı kafaların değişmesiyle olanaklıdır.

man hekim sayımızın [yaklaşık 48 399 (2)]yüzde 0,9'udur.

Tıp fakültelerinin halk sağlığı anabilim dallarının ve Hıfzısıhha Okulu'nun halk sağlığı araştırma ve eğitim laboratuvarları niteliğinde olan her ildeki bir veya iki ilçeyi içine alan eğitim ve araştırma sağlık bölgeleri, Özal Hükümetleri (Halil Şıvgın'ın Sağlık Bakanlığı zamandan başlayarak) tarafından protokolleri yenilenmeyerek kapatıldı. Bunun sonucu, son 20 yılda mezun olan hekimlerin özellikle uygulama anlamındaki halk sağlığı eğitimlerinin ülke gerçeklerinden daha da uzaklaşması; yapılan bilimsel araştırmaların örneklem seçimlerinde güvenilirliğin azalması (nüfus sayımları ve sağlık istatistiklerinin güvenilmezliği nedeniyle) ya da araştırmaların kolay yapılabilen konulara (ana çocuk sağlığı ve aile planlaması vb) kayması olmuştur. Velhasıl, ülkemizin halk sağlığı insan gücünü yetiştirmesi beklenen üniversite halk sağlığı anabilim dallarımızın önemli nitelik ve nicelik sorunları vardır.

Şüphesiz, halk sağlığı, toplum hekimliğinden çok daha geniş bir konudur ve meslek uygulamaları çeşitliliğine sahipitir; hekimlik dışındaki mesleklerin de eğitimini ve hizmetlerini gerektirir. Günümüzde halk sağlığı, yaklaşık 80 değişik meslek alanının ve onları yetiştiren, barındıran bilim disiplininin çok yönlü (multidisipliner) ve iç içe geçmiş (entegre) hizmetini gerektirir. Hemen hemen bütün bilim alanlarının birbirinden bağımsız tek yönlü (monodisipliner) eğitim uygulamaları ile yetişen meslek elamanlarının halk sağlığı alanında (özellikle de çevre sağlığında) da yetiştirilmeleri için biyoloji, fizik, istatistik (bilişimi de içine alan) ve sosyal bilimler olmak üzere dört farklı alanda temel bütüncü bir eğitimin birlikte verilmesi gerekir. Bu eğitim modelinde, sosyal bilimler içerisinde en çok, temel sosyoloji ve psikoloji; sosyal ekonomi (makro ekonomik ilkeler ve eğilimler); devlet ve hükümet etme modelleri; özel ve halkçı (devletçi-kamucu) sektör modelleri; sağlık ve çevre ekonomisi ve sağlık ahlakı felsefesi (etiği) öne çıkar. Bir halk sağlığı (sağlık mesleklerinden olsun veya olmasın) bilim ve meslek insanından, temel sosyal, ekonomik ve politik yapıları ve etkenleri bilmesi; ekonomi, toplum ve hükümet arasındaki ilişkilerin farkında olması, çevre ve sağlık sektörlerinin yönetimini anlaması beklenir (Kaynak 7). Tüm gelişmiş ülkelerde böyle mesleklerarası multidisipliner halk sağlığı eğitimi veren halk sağlığı okulları vardır. Ülkemizde bu okul (Hıfzısıhha Okulu) 1980'lerin sonlarında kapatılmıştır.

Eğitim kurumlarının yetersizliği doğal olarak halk sağlığı hizmetlerinin niteliğine yansır. Tıp dışındaki meslek dallarında bu yetersizliğin izlenebilmesi için elimizde yeterli bilimsel araştırma ve bu yönde bir yönetim ve tüketici isteği yok. Ancak akademik düzeyde gözlemlerimiz, örneğin hava kirliliği ve onun toplumsal maliyetleri konusunda bile bir üniversitenin (3) multidisipliner bir çalışma yapacak nitelikte farklı bilim dalı elemanlarına (en azından sağlık, mühendislik ve ekonomi dallarında) sahip olmadığını göstermiştir. Bu nedenle örneklerimizi daha iyi bildiğimiz hekimlik mesleği uygulamalarından vereceğiz:

Bu ülke, tıp fakültelerinden yetişen hekimlerine, koydukları hastalık ve ölüm tanılarını hâlâ Devlet İstatistik Enstitüsü'nün istediği ve kullanabileceği biçimde güvenilir olarak adlandırmayı, kayıtlara geçirmeyi ve bunun ülke halk sağlığı için yaşamsal önemini öğretememiştir (Kaynak 8).

Bu ülke, sağlık kurumlarında her yıl bakılan hastalarda en çok görülen hastalığın ne olduğunu ve tüm ölüm nedenlerini hâlâ bilmemektedir (Kaynak 9). Üniversitelerinde bile en çok görülen ve en çok öldüren hastalıklar ve ölüm nedenleri istatistikleri bilinemezliklerle doludur (Kaynak 8).

Nüfusun yaklaşık yüzde 35'inin yaşadığı köy ve beldelerde (il ve ilçe merkezleri dışındaki yerleşim yerlerinde) ölüm sayısı istatistiği toplanmamakta ve ulusal istatistiklere yansıtılmamaktadır (Kaynak 10).

Son bir iki yıl içinde besin ve çevre sağlığı hizmetlerinin büyük çoğunluğu Tarım Bakanlığı ve başta büyük şehir belediyeleri olmak üzere belediyelere devredilmiştir. Bu geçişle birlikte yıllarca Sağlık Bakanlığı bünyesinde yapılan bu çalışmalara, insan hastalıkları konusunda eğitim aldıkları için sonuçlarının vahametinin daha farkında olan hekim ağırlıklı bir yönetim ve denetim hâkim iken, şimdi hayvan, bitki sağlığı ve fiziksel çevre ve atık arıtma eğitimi almış veteriner, ziraat mühendisi ve çevre mühendisi ağırlıklı, yukarıda sözü edilen multi-

disipliner eğitimi almamış; özellikle taşra düzeyinde örgüt, insan gücü ve laboratuvar desteği açısından henüz sağlık bakanlığı gücüne ulaşamamış bir kadro egemendir. İnsan sağlığından doğrudan sorumlu ve eğitimli kişi ve kurumlar halk sağlığı hizmetlerinden soyutlanmış ve uzaklaştırılmıştır. Özellikle belediyeler her bakımdan içler acısı ve kaotik durumdadır. Ne eski ne de yeni kadro ve kurumlar bölgelerindeki sıhhi ve gayrı sıhhi müessese sayılarını bilmektedir, çünkü büyük çoğunluğu özellikle gayri sıhhi müessese olanlar sağlık açısından ruhsatsızdırlar. Ruhsatlı olanlar denetimsizdir.

Eskiden beri kapasitelerinin çok altında çalışan il halk sağlığı ve hıfzısıhha bölge ve merkez laboratuvarları son düzenlemelerle daha da atıl duruma getirilmiştir. Başta hava kirliliği ve su kirliliği hizmetleri olmak üzere koruyucu sağlık hizmetleri ülkenin her kentinde eşit ve homojen olarak verilmemektedir.

Sosyalleştirme uygulamaları ve Umumi Hıfzısıhha Kanunu gereği ücretsiz olması gereken halk sağlığı laboratuvar analizleri ve kimi koruyucu aşılama uygulamaları (Örn. kuduz aşısı) 80 sonrası artık ücretlidir.

Refik Saydam Enstitüsü'nün aşı üretim üniteleri ve Tavukçuluk Enstitüsü gibi önemli halk sağlığı kurumları aynı zaman süresinde kapatılmıştır.

Halk sağlığı uzmanı ve 10 yıllık devlet memuru olması gereken il sağlık müdürlükleri, ağırlıklı olarak genç pratisyen hekimlerin vekaleti ile yönetilmektedir. Pek çok halk sağlığı uzmanı, uzmanlık konuları dışında ya da pasif görevlerde çalışmaktadır. Pek çok koruyucu hekimlik hizmeti günlük olarak değil, biriktirilip kampanyalar halinde verilebilmektedir.

Halk sağlığı hizmetlerinin en önemli alanlarından birisi de sağlık eğitimidir. Nüfusun kentlerde yoğunlaşması, tarım toplumlarının homojen, toplu eğitime uygun yapısını bozarak grup eğitimini zorlaştırmıştır. Halkın gruplar halinde eğitiminin yerini okul içi ve bireysel eğitim almış olmasına rağmen, sağlık örgütünde bu sağlık eğitimini yapacak insan gücü ve okul sağlığı planlaması yapılmamıştır. Halk sağlığı ve koruyucu hekimliğin hizmet örgütü olan sağlık ocaklarında, gerek hekim ve hekim dışı sağlık personelinin yetersizliği; gerekse personelin sağlık eğitimi ve diğer kimi koruyucu hekimlik hizmetleri konusunda yeterince eğitimli olmayışları ve tedavi edici hekimlik uygulamaları dışındaki uygulamaları özendirici olmayan ücret politikaları (maaşa ve emekliliğe yansımayan geçici, değişken ve tedavi hizmetlerinden gelen döner sermaye payları, performansa dayalı ücretlendirme) gibi nedenlerle sağlık eğitimi ve okul sağlığı hizmetleri, gerektiği biçimde yapılamamaktadır. Bu ülkede işçi sağlığı hizmetleri ise yok hükmündedir. Yanlış ve eksiklerle dolu, kafa karıştırıcı olan yazılı ve sözlü basın yolu ile yapılan eğitimler ise özellikle eğitim almak istemeyenler üzerinde etkili olmamaktadır.

Halk sağlığı ahlakı (toplumsal koruyucu sağlık bilinci)

Pek çok halk sağlığı konusunda ve son olarak kuş gribi olayında da gözlemlediğimiz gibi, toplumda iki önemli ahlakın yerleşmesi gerekir: Halk sağlığı ahlakı (toplumsal koruyucu sağlık bilinci) ve güvenlik ahlakı.

Halk sağlığı ahlakı, sağlık personelinin uygulaması gereken önlemlerin toplumda önemsenmesi ile ilgili oluşmuş toplumsal boyutlu bir ahlakın var olması demektir. Bu ahlak, en azından, toplum zararına uygulamalar yapmaya devam eden toplum bireylerinin kınanması ve dışlanması için gerekli davranışın bilincini içerir. Örneğin kuş gribi olayında, açık tavuk besleyicilerinin tavuklarını sağlık ekiplerine teslim etmesi için gerekli istek ve güvenin doğmasını sağlayan bu ahlak, önemli bir sağlık eğitimi altyapısını gerektirir. Sigara içilmeyen mekânlarda sigara içmeye devam eden bireylerin varlığı, bu ahlakın zayıflığına bir örnektir.

Risk iletişimi, risk algılaması ve güvenlik ahlakı

Risk iletişimi; risk değerlendirmesi ve risk yönetimi yapılarından, halk sağlığı bilgisini kullanan anahtar kişilerin ve etkilenen toplumun haberdar edilmesi işidir. Anahtar kişiler, devlet yöneticilerini, sanayii, toprak sahiplerini, işçileri, genel toplumu, meslek gruplarını ve özel ilgi gruplarını içerir. Risk iletişimi, bu anahtar aktörler arasındaki diyaloğun gelişmesini ve ilerletilmesini de gerektirir.

Etkin risk iletişimi, riskin büyüklüğü ve yapısı hakkında bilinen ve

bilinmeyenlerin oranına; riskin hem doğal kapsamı hem de iletişim yapılanmasındaki farklı parçalarca algılanması anlamında tabiatına (niteliklerine) ve yetkililerin iletişim becerilerine bağlıdır. Riskin (tehlike olasılığının) arkasında açıklanan akıl (mantık), risk iletişiminin önemli bir öğesidir. Yani teknik olmayan bir dilde ve bilimsel seslenişte uzman olmak, iletişimde yüksek standartlı bir yeteneği gerektirir. Bu yetenek, örneğin kuş gribi ile ilgili hoparlör anonslarını duymadıklarını söyleyen halka "Geberin!" diye seslenen yetkilide olmayan yetenektir.

Güvenlik ahlakı ise özellikle afet ve salgın durumlarındaki risk iletişimi ve algılamasının vazgeçilmez koşuludur. Toplumda devlet yetkililerine ve bilim insanlarına güvenin sarsılmaması için güvenlik önlemlerinin zamanında ve doğru olarak alınmasını ve toplumun risk hakkında zamanında ve doğru biçimde bilgilendirilmesini gerektirir. Demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile çok yakın ilgisi olan bu ahlak, televizyon ekranlarında radyasyonlu çayları içen yüksek devlet yetkililerini yargılayamayan ülkelerde pek az bulunur. Etkin risk iletişimi felaket, kaza ve salgın durumlarında yaşam kurtarır ve ölüm riskini azaltır. Ölüm riskinin azaltılması bir yana, etkin risk iletişimi, konuların anlaşılması ve değerlendirilmesi temelinde güvenlik ahlakının toplumun bütün sektörlerinde en azından gelişmesinde birçok yarara sahiptir (Kaynak 7). Doğruyu söylemeyen resmi yetkililer güvenlik ahlakına büyük darbe vururlar ve inanılırlıklarını kaybederler. Sonuçta toplum bireyleri resmi yetkililerin gelecekteki "tehlike uyarıları" veya "tehlike yok uyarıları" karşısında ya çok aşırı paniğe kapılırlar ya da hiç umursamazlar ki, her ikisinin de çok tehlikeli sonuçları vardır.

Sonuç ve çözüm

Yazımız, çözümlerin neler olduğu konusunda da ipuçları içermektedir. Kalkınmış Dünya'da sağlık sorunları bütüncü ve multidisipliner yaklaşımlarla ele alınır. Halk sağlığından sorumlu meslekler ve hizmetler, hemen hemen tüm devlet kuruluşlarını, ama özellikle sağlık, çevre ve tarım bakanlıkları ile belediyeleri ilgilendirir. Sağlık bakanlığı insan sağlığından sorumlu olarak diğer bakanlıklar ve belediyelerin üst denetimini yerine getirme göreviyle de yükümlüdür. Sağlık bakanlığının merkez ve taşra örgütünde, halk sağlığı uzmanlarından yüksek derecede yararlanan, günlük siyasi çekişmelerden arındırılmış ve korunmuş bir sağlık planlaması ve denetiminin bilimsel gereklerinin yerine getirilmesi gerekir.

"Koruma tedaviden üstündür" ilkesinin gerekleri bütün karar verme aşamalarında yerine getirilmelidir. Lisansüstü halk sağlığı eğitiminin gerçekleşmesi için ulusal halk sağlığı okulunun hızla yaşama geçirilmesi; sadece hekim ve sağlıkçı kökenli meslekler değil, tüm meslek grupları için halk sağlığı doktora ve yükseklisans programlarının açılması ve ülke çapında halk sağlığı araştırmaları yapılması sağlanmalıdır. Tek cümleyle gelecekteki tüm halk sağlığı sorunlarıyla savaşta Türkiye, halk sağlıkçılarını (halk sağlığı uzmanlarını ve tüm koruyucu sağlık hizmeti veren kurumlarda çalışan görevlileri) uygun görev yerlerinde çalıştırmalı ve başta ücretlendirme olmak üzere lojman, motorlu araç (gezici hizmet), araç gereç, hızlı laboratuvar sonucu gibi sorunlarını hızla çözmeli; onları saymalı ve sevmelidir. Bu sevginin en iyi göstergesi, ülke bütçesinden sağlığa ayrılan payın yüzde 5'in üzerine çıkarılması, iyisi yüzde 10 civarında olması ve bu oranın sürekliliğinin sağlanmasıdır [Halen bu oran 2006 bütçesinde yaklaşık yüzde 4,5 olarak kabul edilmiştir (4). 2005 yılında bu oran yüzde 3,55 idi] (Kaynak 11).

Kuş gribinin şimdiki salgınının çözümü kısa vadeli; korkulan "insan gribine dönüşümü" riskinin yönetilmesi ve algılatılması sorununun çözümleri ise orta vadelidir, ama her ikisi de yönetimseldir ve halk sağlığı meslekleri merkezlidir.

DİPNOTLAR

1) Türkiye'deki uzman hekim sayısı ile ilgili en son veri 2001 yılına aittir. 2001 yılına kadarki son beş yıla ait verilere göre yıllık ortalama uzman artış sayısı 2164 adet olmuştur. 2004 yılı uzman hekim sayısı, bu üç yıllık uzman sayısı artışı olan 6492 sayısı, 2001 yılındaki uzman hekim sayısı olan 41907'e eklenerek tahmin edilmiştir.
2) Bkz. 1 no.lu dipnot.
3) Akdeniz Üniversitesi.
4) Oran, tarafımızdan eldeki bütçe rakamlarından hesaplanmıştır.

KAYNAKLAR

1) Türk Tabipleri Birliği (2001), "Söyleşilerle Sosyalleştirme Yasasının Öyküsü".
2) T.C. Sağlık Bakanlığı (2003), "Sağlık İstatistikleri 2002".
3) APHA (2003), The American Journal of Public Health, February 2003, 93(2):177.
4) E. Eser, P. Erbay (2004); "Türkiye Halk Sağlığı Uzmanları Envanteri (Ara Sonuçlar)", http://www.halksagligi.org/bildiriler.php?id=407 adresine 02.11.2004 tarihli ziyaret.
5) U. Gürsoy (2003), "Halk Sağlığında Geçerli Ulusal Bilim Dergisi Nasıl Olmalıdır ve Böyle Bir Derginin Sorunları Nelerdir?", Toplum ve Hekim, Kasım-Aralık 2003, 18(6): 463-70.
6) http://www.saglik.gov.tr/extras/istatistikler/ytkiy2004/GR4.xls adresine 12 Ocak 2006 tarihli ziyaret.
7) M. Fitzpatrick, X. Bonnefoy (1999); "Guidance on the Development of Educational and Training Curricula", Environmental Health Services in Europe 4, WHO Regional Publications, European Series, No. 84, Denmark, Holland.
8) A. F. Işık, B. Demirel, E. Şenol, (2004); "Bildirilen Ölüm Nedenleri 'Gerçek Ölüm Nedeni' mi?", Adli Tıp Dergisi, Yıl: 2004/Cilt: 1/Sayı:1.
9) U. Gürsoy (2004), "Enerjide Toplumsal Maliyet ve Temiz ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları", Türk Tabipleri Birliği Yayını, Ankara.
10) DİE. (2002), "Ölüm İstatistikleri İl ve İlçe Merkezlerinde-1999", T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara.
11) http://www.hekimlerbirligivakfi.org/news_read.php?b=1&i=1623&s=hbv adresine 16.01.2006 tarihinde yapılan ziyaret.

13. yüzyıl Anadolu devrimi, Avrupa Rönesansı, Kemalist Devrim ve bilimin iktidarına doğru...

Kuruluştan kurtuluşa...

13. yüzyıl süresince Anadolu halkı, işgalci Moğol ve Selçuklular'a karşı kendince ve dünyada ilk kez, kendi kendilerine Tanrısallık atfetmiş olan sultanlardan ve krallardan değil, kendinden güç alan yepyeni bir örgütlenme biçimi oluşturmuştur. Bu toplumsal örgütlenme, çok sonraları, kendi iç sorunlarını dünyada Demokrasi ve Cumhuriyet ile çözecek olan çizginin başlangıcıdır. Bu bağlamda Avrupa Rönesans'ı, ardından gelen yenileşme hareketlerinin tümü, yani Fransız Devrimi, dahası Kemalist Anadolu Devrimi bile, aynı mantığın, aynı kültür çizgisinin sürmesinden başka bir şey değildir. Kültür tarihinde "Anadolu"nun bu kendine özgü ve "özgün" "kuruluş"u, bütün dünyanın ortaçağ karanlığından "kurtuluş"unu da başlatmıştır.

Ömer Tuncer

Bakındım, 'O'ndan başka hiçbir şey göremedim. Ve 'O'ndan başka hiçbir şey işitmedim. Ve konuştuğumda 'O'ndan başka hiçbir şey dile getirmedim. Ve dedim ki 'Ene'l Hüve / Ben 'O'yum' (…) Çünkü 'O'nun sevgisi üzre ben Hakk'ım. (…) Ve benim sınırım 'O'nun varlığı üzre olmuştur" (Hüseyin bin Mansur El Hallac - 828-922).

Hicret'ten yalnızca 244 yıl sonra doğmuş Hüseyin bin Mansur El Hallac. "Kul" sayılmaya itirazı var. O güne değin insanlık kültüründe başka bir şans yok. "İnsan" isen "kul"sun!.. Hepsi bu… İnsanlığın kültürü bu ana konum üzerine kurulu. "Kul" olmayan tek varlık "Allah"… Ötekiler belli bir hiyerarşik yapı ile birbirinin kulu. Sosyal yapı da işte bu hiyerarşiye göre oluşuyor.

Hallac-ı Mansur'un idamını gösteren gravür

Aristokrat kültürün temel dayanağı budur. Aristokrat sınıf, kendisini, Tanrı adına toplumu yönetmekle görevli sınıf sayar. Kulluğu yalnızca Tanrısınadır. Aristokrat olmayanların da efendisidir.

"Kul" olmaya itirazı olan, yalnızca Hüseyin bin Mansur El Hallac değildi tabii. Ardından gelenler az değildi:

- İbn-i Sina (İran 980-Hemedan 1037)
- Farabi (Türkistan 870-Şam 950)
- Hasan Sabbah (Deylem-İran 1124)

Ve:

"Mey kasemi kırdın, yere vurdun Tanrım
Zevkimden edip sanki ne buldun Tanrım
Gül rengi şarabım yere döktün tekmil
Zannım bu ki sen de sarhoş oldun Tanrım"

(Çev: Orhan Veli Kanık, Tercüme Der. 34-36, Şiir Özel Sayısı, s.298)

diye yazan Ömer Hayyam.

Anadolu'ya 13. yüzyıl Türkmen göçleri: Horasanîler

Horasanîler, Orta Asya'dan yola düştükten sonra uzunca bir süre İran üzerinde kalarak yaşamlarını sürdüren ve kültürel etkileşim içinde Müslüman'laşarak İslam kültüründen alınan temeller üzerine kendi özgün düşüncelerini de katıp oluşturdukları özgün tasavvuf kültürü ile günümüze değin ulaşan düşünsel olgunluğa ermiş ve düşünsel bir akım oluşturmuş olan insanlardır.

12. yüzyıl sonuna kadar Hindistan, Azerbaycan,

Farabi

İbn-i Sina

İran ve Bağdat dolaylarında yaşayan bu insanlar, Moğolların sürekli batıya saldırarak yaklaşmaları ile, artık akıllarını kullanmayı öğrenmiş ve silah kullanmayı da unutmuş olduklarından, batıya, Anadolu'ya akarlar.

Önemli bir bölümünün, bir kültür merkezi olan Horasan'da doğmuş ve yetişmiş olması, zaman içinde tasavvuf düşüncesi taşıyanların bütününe "Horasanî"ler denmesine neden olmuştur.

13. yüzyılda Anadolulular…

Horasan'dan, Hoy'dan, Bağdat'tan, özgür topraklara, Anadolu'ya gelen Türkmenler "kul" olmaya itirazlarıyla birlikte gelirler. Yunus, Anadolu'da doğmuş olmasına karşın bu itirazı en iyi dile getirenlerdendir:

"Nitekim ben beni bildim yakın bil ki Hakk'ı buldum

Korkum onu buluncaydı şimdi korkudan kurtuldum

Ben kimseden korkımazam ya bir zerre kayırmazam

Ben şimdi kimden korkayım korktuğum ile bir oldum

Azrâil gelmez yanıma sorucu gelmez sinime

Bunlar benden ne sorarlar onu sorduran ben oldum

Yunus'a Hakk açtı kapı Yunus Hakk'a kılar tapı

Benim işim devlet bâkî ben kul iken sultan oldum"

(Yunus Emre, 13. yüzyıl sonu)

Düşünce tarihinde "kul"dan "birey"e geçişin öyküsü böyle başlar…

İnsanoğlu, "birey" olmanın yolunu "Tanrılaşmak"ta bulmuştur. Yüce varlıkla, evrendeki tek "ben" ile birleşmek, onu "kul" olmaktan kurtaracaktır.

Bu arada Avrupa'da, özellikle İngiltere'de başka açıdan benzer bir hareketlenme başlamıştır. 1215 yılında Tanrıya, dolayısıyla onun vekili sayılan krala kul olan soylular, bu kulluklarına baş kaldırır: Kral, çaresiz boyun eğer ve "Büyük Özgürlük Beratı / Manga Carta Libaertatum"u imzalar. Böylece kullardan bir bölümü olsun "özgür"leşme ve "birey"liklerini kazanma yolunda ilerleyecektir.

Kültür tarihinde o güne değin var olmayan ilginç "ilk"ler yaşanmaktadır.

Varlıklarını "kul"luk üzerine oturtanlar, artık özgürleşmekte, bireyleşmekte, Tanrılaşmakta, yere göğe sığamaz hale gelmektedir:

"Bende sığar iki cihân ben bu cihâna sığmazam

Gevher-i lâmekan benem kevn-ü mekâna sığmazam"

(İki evren -bu dünya ve öteki dünya- bana sığar ama ben bu evrene sığmam.

Mekânsızlığın cevheri -Tanrı- benim, mekânın varlığına sığmam)

Bu düşünceleri ve şiiri yüzünden Seyyid Nesimî'nin diri diri derisi yüzülür.

Hallac-ı Mansur, İbn-i Sina ve Ömer Hayyam, İslam dünyası içinde 9. ve 10. yüzyıllarda düşüncelerini ilk kez "birey" üzerine kurmuş filozoflardır. Bu tutumları, kültür tarihinde daha sonra gelecek olan 13. yüzyıl Anadolu'sunu, Avrupa Rönesans'ını Fransız, Amerikan Devrimleri ile Anadolu'da Kemalist Devrimin kültürüne değin ulaşacak olan temel süreci de başlatmıştır.

Ahî Evren, Şeyh Nasirü'd Din Mahmud'un gelişi (1204) ve Ahîlik kurumu

1204'de Bağdat üzerinden Anadolu'ya gelen Horasanîlerin arasında İran'ın Hoy Kasabası'nda doğmuş ve eğitimini önce İran'da, sonra da Bağdat'ta tamamlamış olan Nasirü'd Din Mahmud bin Ahmed el Hoyî ile onun şeyhi Evhadü'd Din el Kirmanî ve kızı Fatma da vardır.

Nasirü'd Din Mahmud debbağdır, deri işleriyle uğraşmaktadır. Her üçü de Bağdat'ta bir Arap esnaf teşkilatı olan Fütüvvet'in ileri gelenlerindendir. Kayseri'ye yerleşirler ve esnaf çarşısındaki bir dükkanda debbağlığı uygulamaya başlarlar. Bu arada Nasirü'd Din Mahmud ile Evhadü'd Din el Kirmanî'nin kızı Fatma evlenmiştir.

Öte yanda Bağdat'ta üyesi oldukları Fütüvvet'in benzerini Kayseri esnafını da örgütleyerek kurmaya girişirler. Evhadü'd Din Hamid el Kirmânî, Evhadiyye adı verilen tarikatın şeyhidir ve bu tarikatın, dünyevi bir tasavvufî meşrebi (düşünsel yol, bakış açısı) vardır. Bütün evrenin Tanrısal birlik içinde olduğu temel düşüncesine dayalıdır. Tanrı, insanın gördüğü her nesnede kendini insan-

Yunus Emre

lara göstermektedir. Bu nedenle de evrenin parçası olan her şey Tanrıyı taşır ve kutsaldır.

Canlılara zarar vermeyen, dahası onlara hizmet üreten bütün el sanatları da dinsel bir kutsallık içinde yerine getirilmelidir. Bu tutum, insanlara yarar getirecek ürünlerin üretilmesine önem ve ağırlık verilmesi sonucunu doğuracaktır. İnsan ilişkileri yararlıya yönelik olacak, hiç kimsenin suçu, hiç kimseye açık edilmeyecektir. Esnaf birbirini kollayacak, biri eş ve çocuklarını bu dünyada bırakarak öteki dünyaya erken göçerse geri kalanlar, ölünceye değin onların bakımı üstlenecek, üstelik çocuklara babalarının sanatının incelikleri de öğretilecektir.

Benzer daha pek çok kurumu olan Anadolu Ahîliği ortaya çıkmaktadır.

Anadolu Türkmenleri: Babaîler

Horasan, Hoy, Bağdat gibi kültür merkezleri üzerinden gelerek Anadolu'daki Türkmenlerle de birleşen Horasanîler, olası ki, dış dünyaya yönelik düşünceleri doğrultusunda, dünyada ilk kez, Anadolu'da siyasi bir birlik oluşturmaya da yöneldiler. Şeyhlerine "baba" adını verdiklerinden bu birliğe "Babaîler" denilmiştir.

İnanç dizgelerine (tasavvufî meşreplerine) ilişkin elde çok az veri bulunan Babaîler'in başında, bildiğimiz dönemlerde, Baba İlyas vardır.

Ömer Hayyam

Fatma Bacı Türbesi - Kırşehir

Ahîliğin Anadolu'da yerleşmesi: Kayseri örgütlenmesi

Anadolu Ahîleri, dış dünyaya dönük dünya görüşlerinin de etkisiyle saldırgan Moğol işgalcilerine karşı önlem olarak, kendilerini silahla koruyabilecek bir örgütlenme içine girerler. Arap fütüvvetinde Rinüd Rindler denilen bu koruyucu yapıya, Türkmen dilinde Alp Erenler denmiştir.

Ahî örgütlenmesi içinde kadınların yeri de önemlidir. Kadın erkekten ayrı ve özellikle de aşağı değildir. Üretime, eğitime, dahası savunmaya bile, erkekler kadar katılmakla görevlidir.

Anadolu tasavvufunun düşüncesine koşut olarak, Ahî düşünce dizgesinde madde, Tanrının evrende görünür biçimlerindendir. Ama canlının ve insanın yeri özeldir. Bu nedenle de sözgelimi kasaplar bile, hayvan öldürdükleri için, Ahî olamazlar. İnsanları kandıran, bilerek kalitesiz mal satan esnaf ya da sayrıları iyileştirmek için girdiği evlerde ev sahîbine kötü gözle bakan hekim, yeminine sadık kalmamış sayılacak ve mesleği elinden alınacaktır.

Bu noktada ilginç bir durumu saptamak gerekiyor. 13. yüzyıldan 1700 yıl kadar önce, Anadolu'da, Bodrum yarımadasının tam karşısında Anadolu coğrafyasının uzantısı olan İstanköy Adası'nda dünyanın ilk sağlık yurdunu oluşturan Hippokrates'in "Hekimlik Yemini"nin bir bölümüne göz atalım:

"Aşağıdaki sözlerimi ve yeminimi bütün gücüm ve kudretimle yerine getireceğime, hekim Apollon, Hygeia, Panakeia ve bütün Tanrı ve Tanrıçalar üzerine yemin ederim. Sözlerime tanık olsunlar.

"(…) Hastalarımın iyileştirme yöntemini bütün gücüm ve düşüncelerimle onların yararına yaralayacağım. Her türlü kötülükten ve haksızlıktan kaçınacağım. Benden istense bile hiç kimseye zehir vermeyecek, böyle bir telkinde bulunmayacağım. (…) Girdiğim her eve sadece sayrıların yararı için gireceğim. Bozucu nitelikte olan ve isteyerek yapılan her çeşit kötülükten uzak duracağım. Özellikle özgür olsun, köle olsun kadınlara ve erkek çocuklara sarkıntılıktan kaçınacağım. Mesleğimi uyguladığım sırada ya da bunun dışında toplum içinde gördüğüm ya da duyduğum açıklanması gerekmeyen hiçbir şeyi açıklamayacak ve ağız sıkılığını görev sayacağım (…)".

(Hekim Hippokrates MÖ 460-377)

Aradaki koşutluktan özellikle söz etmeye sanırım gerek yok. Ama bu koşutluk, kültür tarihçilerince araştırmaya değer görünüyor.

Hippokrates zamanından bu yana insanlık kültürünün geliştirerek getirdiği anlaşılan ahlak kurallarını uygulamayan esnafın pabucu dükkanının damına atılır ve dükkan Ahî örgütü tarafından kapatılırdı.

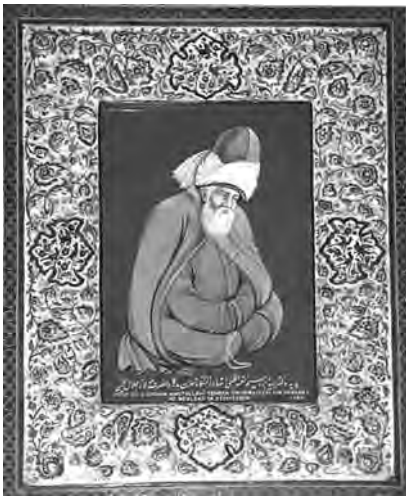
"Buraya,

Sarhoşlar / Zina işleyenler / Münafıklar / Gammazlar / Dedikoducular / Müfteriler / Gururlular / Kibirliler / Merhametsizler / Kıskançlar / Kin tutanlar / Sözünden dönenler / Yalancılar / Kadınlara şehvetle bakanlar / Emanete hıyanet edenler / Başkasının ayıbını yüzüne vuranlar / Hırsızlar/ Varyemezler / Can alanlar /

Giremez!"

(Neşet Çağatay, *Ahîlik Nedir*, s.19)

Gençlerin eğitimi, hem dinsel, hem özdekseldir (maddesel). Haftanın belirli geceleri, çalışma saatleri dışında toplanılır, ahlak, insanlık, birlikte yaşanır, o haftanın yaşanmışlıkları üzerinde konuşulur, yorumlar yapılırdı. Gençlere bir tür yaşama çıraklığı yaptırılır, eğitim,

Mevlana'nın insanı "birey" değil, aristokrat kültürün "kul" anlayışıyla özdeştir.

birlikte yaşanarak verilirdi. Bu toplantılara birçok ad verilmiş olmakla birlikte en yaygınlarından biri "Barana" olmuştur.

Ahî örgütlenmesi 13. yüzyılda, zaman içinde giderek yaygınlaşacak ve Kayseri dışına da taşarak bütün Anadolu'ya yayılma eğilimi gösterecektir.

Kendini aristokrat duyumsamayan, yani Selçuklu'nun Tanrısoylu ailelerinden sayamayan esnaf, böylece kendisini Selçuklu aristokrasisinin kulu sayan bir kültür yerine, kendine özgü, özerk toplumsal bir yaşamı da oluşturmaya girişecek, aristokratlardan bağımsız bir yaşam için savaşım vermeye başlayacaktır.

Şems-i Tebrizî - Mevlânâ Celalü'd Din Rûmi

Bir yandan esnaf arasında Ahî örgütlenmesi sürer ve gelişirken öte yandan, Selçuklu'nun başkenti Konya'da Mevlana da bir örgütlenme içine girmektedir. Tasavvuf anlayışı, "insan" varlığının evrenin merkezinde bulunduğu temel düşüncesine bağlıdır. Ancak Mevlana'nın insanı "birey" değil, aristokrat kültürün "kul" anlayışıyla özdeştir.

Şems'in 1243'de Konya'ya gelmesiyle düşünsel bakımdan güçlenen bu örgütlenme, siyasal olarak da Selçuklu aristokrasisini desteklemektedir. Ayrıca Anadolu'yu işgal etmiş olan Moğol noyanları ile de koşutluk içindedir. Bu nedenle Moğollar, Mevlana'ya "Anadolu Bilgesi" unvanını uygun görmüşlerdir.

Selçuklulara Karşı Babaî kalkışması ve bastırılması (1240)

Babaî düşüncesinin tam olarak ne olduğu bilinmediği gibi, karıştıkları siyasi olayların da nedenleri henüz tam olarak ortaya çıkarılamamıştır. Ancak Anadolu 1240 yılına yaklaşırken Selçuklular'ın Babaî Türkmenleri tehlike olarak görüp bastırmaya çalıştıklarını görüyoruz. Bu arada Baba İlyas, Amasya'da tutuklanır.

Bu olay Anadolu'daki bütün Türkmenler'in onu kurtarmak üzere Amasya'ya doğru yola çıkmalarına neden olur. Selçuklu yönetimi, Babailer yetişip kurtarmaya gelmeden, Baba İlyas'ı idam eder.

Ama bundan sonra umulan olmaz, Türkmenler sakinleşmek yerine çok daha büyük bir güçle toparlanırlar. Önce Amasya'ya gelerek şeyhlerini öldürenleri cezalandırırlar; sonra da Konya'ya doğru harekete geçerler.

Anadolu'nun her yanından kadın-erkek, çoluk-çocuk bütün Türkmenler bu harekete katılmak üzere toplanmaktadır. İyice ürken Selçuklu yönetimi, Hıristiyan Bizans'tan da asker alarak Konya'ya gelmekte olan Türkmenler'in önünü kesmek üzere yola çıkar.

Küçük bazı ön çatışmalardan sonra, düzensiz bir sel halinde gelen öfke dolu Türkmenler'le Selçuklular, Kırşehir'in Malya Ovası'nda karşılaşırlar. Düzenli ordu karşısında Babaî Türkmenler dayanamaz. Çok büyük bir kırım yaşanır. Bir daha toparlanamayacak biçimde kadın erkek, çoluk çocuk demeden öldürülürler. Bu çatışmalar sırasında Hace Bektaş'ın kardeşi Menteş de öldürülmüştür.

Kültür tarihinde köşe başları ve Anadolu

İnsanlık tarihinde temel kültür değişiklikleri az sayıdadır, ama akışta yön değiştirmeleri belirler.

Tarımın başlaması, avcı-toplayıcılıktan yerleşikliğe geçişe, dolayısıyla kentlerin kurulmasına neden olmuştur (MÖ 7200 Diyarbakır Çayönü Höyük / MÖ 6800 Konya Çatalhöyük / MÖ 5500 Burdur Hacılar). Ardından işbölümünün başlaması böyledir, köleliğin başlamasına neden olmuş, anaerkil kültür yapılanması, ataerkil yapılanmaya dönüşmüştür.

Yazının bulunması, kültürün yaygınlaşması ve gelecek kuşaklara bırakılması sonucunu doğurur; teknolojinin gelişip madenlerin işlenmeye başlamasıyla aynı zamanlara rastlar (MÖ 3200-3000 dolayları Mezopotamya).

İnsanoğlunun mitolojik fantezilerden kendini kurtarıp bilimi başlatması, kültür tarihinin en temel köşe başlarından biridir (MÖ 7. yüzyıl Miletos'lu Thales), insanevladı kültürünün günümüze doğru evrilme sürecinin başlamasını belirler.

"İnsanoğlunun kafası, yani usu (yarı uykulu yarı uyanık) sanki bir kuyu boşluğu içinde mitolojik düşler ve karabasanlar görürken uyanmış; zaten apaçık gözlerle uyanılınca, karabasanlar mı düşler mi kalır? Boynuzlu kulaklı tanrılar, putlar, ecinniler, devler ve karanlıklar yaratığı ne varsa topu da apar topar yallah diye cızlamı çekerler. O loş kuyudan yavaş yavaş bir insan kafası (yani usu) çıkmış. Mitolojiden sıyrılmış çıplak insan gözü sipsiftah doğmuş ve evrende fırdolayı bakış gezdirmiş korkusuz. İşte bu iş milyonlarca yılı bulan insanoğlu hayatında, ilk kez İyonya'da oluyor".

(Halikarnas Balıkçısı, "Altıncı Kıta Akdeniz", Bilgi, Ank. 1982, s.145)

13. yüzyıl başında, 1215'de İngiltere'de soyluların baskısıyla kralın imzalamak zorunda kaldığı "Büyük Özgürlük Beratı / Manga Carta Libertatum"da geçen "Libertatum / Özgürlük" sözcüğü, kültür tarihine bağlı toplumsal hareketlenmede, çağımızı da yaratacak yeni bir köşe başını göstermektedir. Ancak bunun toplumsal ve kültürel alanlarda görünür gerçekleşmesi, 13. yüzyıl boyunca Anadolu'da olmuş, sonunda bu yapı, Ankara ve Osmanlı'yı, baş-

Moğollar Batı'ya yüzyıllar süren akınlar sonunda, 1242 yılında Baycu Noyan komutasında Anadolu üzerine de yöneldi.

langıçta aristokrat olmayan iki devleti doğurmuştur.

Oysa biri 13. yüzyıl ortasında, öteki sonunda olmak üzere, demokrasinin gelişme ortamı olduğu var sayılan İngiltere'de, biri aristokratlar tarafından, öteki de kraldan yana iki meclis kurulabilmiştir.

Moğol işgali - Dünyada ilk kez Kayseri'de "Vatan Savunması" (1242)

Moğollar Batı'ya yüzyıllar süren akınlar sonunda, 1242 yılında Baycu Noyan komutasında Anadolu üzerine de yönelir. Moğollar önce Erzurum'u alıp, sonra 4 Temmuz 1242'de Kösedağ'da Anadolu Selçuklu ordularını yenerler. Selçuklunun direnci büsbütün kırılmış, Anadolu'yu Moğollar'a teslim etmeye hazır hale gelmiştir.

Hemen ardından Sivas'ı kolayca ele geçiren Baycu Noyan, sonra da Kayseri'yi almak ister.

Oysa Kayseri, 1204 yılında Anadolu'ya gelmiş olan Şeyh Nasirü'd Din Mahmud'un oluşturduğu Ahî örgütünün merkezidir ve en güçlü olduğu yerdir. Üstelik Ahîler, o güne değin toplum üyeliği için gerekli olan "kul" anlayışından başka bir anlayış geliştirmişlerdir. Kendilerini dünyada ilk kez, sultanların (kralların, çarların, halifelerin, papaların vb) kulu olarak görmüyorlar, üzerinde yaşadıkları toprağa bağlı sayıyorlardı.

Günümüz kültürüne değin ulaşacak olan "vatan" kavramı doğuyordu. Çünkü toprak, onlara, yaşama gücünü oluşturan mesleklerini veriyordu.

Selçuklu sultanının kulu olmadıkları için, sultanın yararına değil, dünyada ilk kez kendi yararlarına Moğollar'a karşı Kayseri'yi savundular.

Moğollar'ın bu tutumu anlamaları beklenemezdi. Şimdiye değin, bir sultan yenilince bütün kulları teslim olurdu.

Savunma 15 gün sürebildi. Kayseri'de yaşayan ve Ahîler'in ne yaptıklarını anlayamayan Selçuklu ve Moğol yanlısı Kalenderiler, Ahîler'e ihanet ederek kente giriş için yol gösterdiler (Prof. Dr. Mikâil Bayram, "Selçuklu Döneminde Kalenderî-Ahî çatışması", Bilim ve Gelecek Sayı 17, s.36).

Dolayısıyla Kayseri Savunması, Kösedağ yenilgisinden sonra Anadolu'nun tek direnişi ve dünyada ilk kez, Tanrı "mülk"ünün değil, "**vatan**"ın savunulmasıdır. Adı henüz anılmıyor bile olsa "**vatan**" kavramını doğuracak olan kültürel ortam oluşmaktadır.

Moğol işgali altında Anadolu: Kültür tarihinde "ulus" kavrayışı mı başlıyor?

1242 yılında Kösedağ'da Selçuklu ordularını yenerek Anadolu'ya giren ve bu tarihten başlayarak yönetime el koyan Moğollar'ın Anadolu'dan çıkışı ile ilgili bir bilgi yoktur. Anadolu insanını, önce Selçuklu sultanları aracılığıyla yönetirler. Osmanlı'nın kuruluşundan sonra, güçlerinin Anadolu insanı arasında eridiğinin ayırdına vararak Yıldırım Bayezid zamanında Timurlenk ile Anadolu'yu bir kez daha ele geçirirler. Ancak Türkmen budun kültürünün baskın egemenliğine karşı kültürlerinin Anadolu'da tutunmasını sağlayamazlar.

Dünyada daha "**ulus**" denilebilecek bir kültürel birikim ortaya çıkmamışken Türkmen birliği gelecekte doğacak olan "**ulus**" kavramına kültürel taban oluşturur. Öte yandan dünyada ilk kez, uluslaşma sürecindeki bir budun olarak siyasal birliklere yönelinir.

Ahî Evren, Hace Nasirü'd Din ve Anadolu Ahîlerinin örgütlenmesi

4. Haçlı ordularının İstanbul'u yağmaladığı 1204 yılında şeyhi ve kayınpederi Evhadü'd Din Kirmânî ile Bağdat üzerinden Anadolu'ya gelen debbağ Nasuri'd Din Mahmud bin Ahmed el Hoyî, aldığı eğitimin ve Bağdat'taki fütüvvet yaşamından edindiği deneyimin desteğiyle, önce Kayseri esnafını hem tasavvuf düşüncesine hem de dünyaya bir gelenek oluşturacak biçimde örgütler. Anadolu'da "Ahî örgütlenmesi" böylece, Türkmen-Babaî örgütlenmesi ile de ilişki içinde oluşur. Ancak Selçuklular'a karşı Babai-Türkmen kalkışması sırasında Şeyh Nasirü'd Din, başka Ahîler'le birlikte hapsedilmiş olduğundan bu kalkışmada Ahîler bulunmaz, bulunamaz. Dolayısıyla Ahîlik, Malya Ovası kırımından öteki Türkmenler denli etkilenmez. Bu nedenle, kırımdan sonra Anadolu Ahîleri (Ahîyan-ı Rûm), Anadolu'da kalan tek örgütlü Türkmen gücü olarak ortaya çıkar, üzerinde yaşadıkları toprağı, sultan'ın "mülk"ü değil, "vatan" sayarak Moğol işgaline direnen tek güç olur.

Daha sonra, nasıl olur, bilinmez, bir Selçuklu iktidar değişikliği ile önce, Ahî Evren, Hace Nasirü'd Din'i Konya'da Selçuklu veziri olarak da görürüz. Ancak uzun sürmez. Şems'in 1247'de bir suikasta kurban gitmesi sonucunda Mevlânâ'nın oğlu Alaüd Din Çelebi ile suçlanacak ve birlikte Konya'yı terk ederek Kırşehir'e göçmek zorunda kalacaktır.

Hace Bektaş-ı Velî

Hace Bektaş-ı Veli, Anadolu'nun 13. yüzyıl düşüncesini oluşturmuş Horasanîler'in bir sonraki kuşağındandır. Baba İlyas'ın halifelerinden (sonra gelen) olmasına karşın Babaî kalkışmasına katılmamış, ama çatışmalar sırasında kardeşi Menteş'i yitirmiştir. Ahmet Yesevî'den alınan "dört kapı kuramı"nı geliştirerek Anadolu tasavvufuna girmesine neden olmuştur. Moğollar, Selçuklular ve Mevlânâ ile politik sürtüşmeye girmemiş, Suluca Karahöyük'te (bugünkü Hacıbektaş) kurduğu tekkesinde "dört kapı kuramı"nı geliştirmiş ve bugüne değin ulaşacak biçimine getirmiştir.

En önemli kitabı olan "Makalaat", biri düzyazı, biri manzum iki metinle, "Türkçe" olarak günümüze ulaştığı için, Arapça'dan çeviri sayılmakla birlikte, yapıtın Arapça aslına rastlanmamış olması nedeniyle, Hace Bektaş, belki de düşünce tarihinde Türkçe yazan ilk düşünür olarak nitelendirilebilir.

Ahî Evren, Hace Nasirü'd Din'in ölümünden sonra, eşi ve Anadolu Bacıları (Bacıyân-ı Rûm) örgütlenmesinin başı olan "Fatma Ana (Kadıncık Ana)"nın da yaşamını, Hace Bektaş Dergâhı'nda geçirdiğini ve Anadolu Bacıları'nı buradan yönetip yönlendirdiğini görüyoruz.

Osmanlı'nın kuruluşunda askeri gücü oluşturan Ahî askerleri Alp Erenler, Orhan Gazi zamanında "Yeni Çeri" adıyla Osmanlı'nın düzenli ordusuna dönüşmüş, kendilerini Hace Bektaş Dergahı'nın ocağı saymışlardır.

Tapduk Emre, Yunus Emre, Said Emre

Taptuk Emre'nin dergâhı, başka "emre"ler de olmakla birlikte, üç önemli "Emre"nin yetişmesine neden olur. Bunlar Taptuk Emre'nin yol göstericiliğinde, Yunus ve Said Emre'lerdir. Yaşadıkları tam tarihler bilinmemekle birlikte Yunus Emre'nin, Hace Bektaş'dan daha sonraki kuşaktan olduğu düşünülür. Özellikle, evrensel kültür içinde "kul"dan "birey"e geçişi ilk kez en açık biçimde Yunus Emre anlatmıştır. Tanrının insan olarak bu dünyada nasıl doğduğunun öyküsünü aşağıdaki kutudan okuyabilirsiniz.

Bir yandan, kültürel bakımdan onun düşüncelerini ve tasavvufî yolunu hazırlayan Ahî Evren (Hace Nasirü'd Din), Hace Bektaş, Tapduk Emre gibi öncüler, öte yandan Said Emre, Aşık Paşa gibi ardıllar bu nedenle ancak 300 yıl kadar sonra Avrupa Rönesans'ı sırasında, aynı niteliklerle ortaya çıkabilecek olan Rönesans hümanistlerinin (Erasmus, Montaigne, Thomas Morus, vb.) özgün olanlarıdır.

Benim ol tılsım-ı pînhan ki, bugün îyana geldim
Ezelî nîşansızıdım, ebedî nişâna geldim
Bu tılsımı çünkü açtım, zülumâta nûr saçtım
İ nice makaam geçtim ki, bu cism ü câna geldim
Ben okudum ismi a'zâm ki, vücûda geldi âlem
Koyuban adımı Âdem, benim uş cîhana geldim
Çü bakıp beni görürler, ayrığa nîçin sorarlar
İsteyip beni ararlar, buna ben gümâna geldim
Kamu yerde ben bulundum, kamu zerrede bilindim
Kamu yâna çün çalındım, bu ile beyâna geldim
Ne kişidürür bu Yunus ki, iyân ede bu râzı
İşidin bu sûz ü sâzı, benim uş lîsana geldim

Ben o gizin tılsımıyım ki bugün açığa çıktım
Bugüne değin belirsizdim, bundan sonra belli olmaya geldim.
Çünkü bu tılsımı çözdüm, karanlığa ışık saçtım
Ey! Ne katlardan geçtim ki, bu biçime ve câna geldim.
O ulu adı andım ki, oluştu işte Evren
Adımı Adem koyunca, benim işte ey! Cihana geldim.
Çünkü bakınca beni görürler, yabancıya niçin sorarlar?
İsterler, beni ararlarsa onlara görünmeye geldim,
Her yerde ben bulundum, her tanede bilindim
Her yana çünkü ulaştım, böylece söz edilmeye geldim
Bu Yunus ne biçim kişidir ki, gizli olanı açık eder?
Duyun bu yanıklığı ve ustalığı, benim işte ey! Dile geldim!..

Yunus Emre

Ayrıca Yunus Emre, bu düşüncesi ile de koşut olarak o güne değin gelen, "ben bir şey üretiyorsam, özgün üretici, onu bana ürettirdiği için, tanrıdır, dolayısıyla üretilmiş yapıtlara imza atmak caiz değildir" görüşünün tam tersini yaparak şiirlerinde olası ki ilk kez "mahlas" kullanmış ve onları tanrısal sayılan dillerden biriyle değil, kendi düşüncelerini, kendi kültürünün dili Türkçe ile yazmıştır.

Orhon Yazıtları (7. yüzyıl), Divan-ı Lügat-it Türk (Kaşgarlı Mahmud, 11. yüzyıl) ve Kutatgu Bilig / Mutluluk veren bilgi (Yusuf Has Hacib 11. yüzyıl)'dan sonra kültürel gerekçelerle kendi dilini ve imzasını kullanma geleneğini ilk kez o başlatmıştır.

Ahîliğin Kırşehir örgütlenmesi (1247-1261)

Şems'in 1247'de öldürülmesinden sonra bu olayla ilgili olarak suçlanan Ahî Evren (Hace Nasirü'd Din), kendisiyle birlikte davranan Alaü'd Din Çelebi (Mevlânâ'nın oğlu) ile Kırşehir'e çekilir ve Ahî örgütünü oradan yürütmeye ve yönetmeye başlar. Bu son dönem, Moğollar'ın işgaline ve Selçuklular'ın Moğollar'dan yana tavır içinde olmasına karşın, Anadolu'nun kendi içinde en güçlü örgütünü oluşturduğu dönem olmuştur.

Ahîler, Kayseri savunmasından bu yana Moğollar'a karşı kendilerini koruyacak bir askeri örgütlenme içindeydiler. Silahlı Ahîler kendilerine Türkmen dilini kullanarak "Alp Erenler" demişlerdir.

Dalkavuk çizimlerinin alındığı yer: Reşat Ekrem Koçu, "Osman Gazi'den Atatürk'e; 600 yılın Tarih Panaroması" *Cumhuriyet* Gazetesi eki (Üzerinde tarih bulunamadığı gibi çizimlerin de kimin olduğu belli değildir. 1960 öncesi olduğu düşünülmelidir).

Bunlar, Anadolu'da oluşacak olan dörtlü büyük örgütlenme modelinin iki bölümüdür: Anadolu Ahîleri (Ahîyân-ı Rûm) ve Anadolu Gazîleri (Gaziyân-ı Rûm). Anadolu örgütlenmesinde, Aşıkpaşazade tarihinde adları bize değin gelmiş olan Anadolu Abdalları (Abdalân-ı Rûm) ve Anadolu Bacıları (Bacıyân-ı Rûm) bunlara eklenince, Osmanlı'nın kuruluşunu gerçekleştirecek olan Anadolu ve örgütlenmesi ortaya çıkar.

Anadolu'nun kendini savunması ve bağımsız olarak yönetebilmesi, işgal güçleri olarak Moğolları rahatsız ediyordu. Türkmenler'e karşı yeterince güçlü bir yönetimi sürdüremiyorlardı. Türkmenler istedikleri yere istedikleri gibi yerleşiyor, tekkeler, pazarlar kuruyor, Alp Erenler Moğollar'a karşı onları koruyabiliyordu.

Sonunda Selçuklu-Moğol yanlısı bir bey olan Nuru'd Din Caca Kırşehir Emiri oldu ve 1261 yılında bir ay tutulması gecesi, gece baskınıyla Alâü'd Din Çelebi ile 90 yaşlarında olması gereken Ahî Evren, yani Şeyh Nasirü'd Din Mahmud, yani Hace Nasirü'd Din, yani "Nasrettin Hoca" öldürüldü.

Kültür tarihinde "gülmece"nin yeniden doğuşu

Nasrettin Hoca'nın yalnız Anadolu'nun değil, bütün insanlığın kültür tarihindeki doğuşu, gülmecenin yeniden doğuşu (renaissance'ı) anlamına gelir. Doğal ortamında "komedya"yı yaratmış olan insanlık, MÖ 500'lerde Atina'da aristokrasinin gelişme sürecinde, giderek komedyayı "aşağılık" saymaya başlar. Gelmekte olan, aristokrat "kul" kültürüdür. Herkes, bir üstünün kuludur, toplumsal yapı bir kulluk hiyerarşisi biçimine dönüşür. Temel ölçüt güçlülüktür. Fizik gücü daha fazla olan efendidir.

"Kul" olanın gülme hakkı yoktur. Onlara ilişkin gülme kültürü, "gülmece" oluşturulmaz. Gülmek yalnızca efendilerin hakkıdır. Güldürenler yalnızca kulluğun en alt düzeyinden soytarılar, şaklabanlar, maskaralar, dalkavuklardır. Bu yüz-

den de onlara her şey yapılabilir; canları yakılabilir, kolları bükülüp kırılabilir, kafaları suya daldırılıp ne kadar süre ölmeden dayanabilecekleri denetlenebilir, boyunları burulup öldürülebilirler. Dahası, birbirleri ile ölümüne dövüştürülebilirler, aslanlara yedirilebilirler…

Aristokratın gülmece(!)si budur…

Bu yüzden Mevlânâ, yandaşı olduğu aristokrat Selçuklu kültürünün verileri ile davranmış, karşıtı olduğu Ahî Evren Şeyh Nasiru'd Din Mahmud'u şaklaban olarak göstermeye çalışmıştır. Akmakta olan evrensel kültürün değişmekte olduğunun ayırdına varamamıştır. Büyük bir yanlışa düşmüş, insanlık tarihinden silmek istediği Hace Nasiru'd Din, Mevlânâ'nın abartılı gülmeceleriyle yeniden doğmakta olan halk kültürüne mâl olmuş ve günümüze değin taşınmıştır (Bkz. Prof. Dr. Mikâil Bayram, "Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren – Mevlânâ Mücadelesi", Konya 2005).

Kültür tarihinde, "Kul"dan "Birey"e geçişin ilk örgütsel ve sosyolojik belirtileri

Selçuklular'ın bütünüyle Moğol etkisine girmesinden sonra, Kayseri'de başlatılan kendi evini, atölyesini, dükkânını, dolayısıyla toprağını savunma, bütün Anadolu'da sürecektir. Geleceğin dünyasında "**vatan**" ve "**vatan savunması**" kavramlarını oluşturacak olan kültürel yapı doğmaktadır.

Dünyada ilk kez bir budun, "Türkmen"ler, vatan saydıkları Anadolu'da, kendilerini yönetmekle görevli soylulara karşı kendi yönetim biçimlerini oluşturmakta, dahası "Ankara" ve "Osmanlı" ile kendi devletini kurmaktadır. Bu da geleceğin kültüründe "**ulus devlet**" adını alacak olan yapılanmanın ilk örneğidir.

Ahî Evren, ölümünden kısa bir süre önce yazdığı vasiyetnamesi, *Ağaz ül Encam*'da, ölenlerin mallarına sultanların el koymasının doğru olmadığından söz etmiş, bunların kalıt olarak ölenin yakınlarına kalması gerektiğini yazmıştır. Bu, kültür tarihinde "**kişisel (özel) mülkiyet**" düşüncesinin doğmakta olduğunu göstermektedir.

Bütün bu sosyo-kültürel olaylar yaşanırken İstanbul, Latinler'in işgalindedir. Ve Anadolu'da silahlı Hıristiyan din adamları olan şövalyeler vardır. Önemli bir bölümünün, dönüşlerinde Müslümanlar tarafından saptırılmış oldukları savıyla engizisyon tarafından yargılandığı ve canlı canlı yakıldığı bilinmektedir.

Bogomil Şövalyeleri'nin, Anadolu tasavvufu ile çok benzer dinsel inanç içinde oldukları Ahî Evren tarafından da yazılmaktadır. Kaldı ki, Ahî Anadolusunda kurulan pazaryerlerinde Hıristiyanlar'la Türkmen Müslümanlar'ın birlikte olduklarını görüyoruz. Osmanlı'nın kuruluşundan sonra, Eskişehir Seferihisar pazaryerini basarak malları yağmalayan Moğolları yakalayan Orhan Gazi'nin kurtardığı malları Müslüman-Hıristiyan ayırımı yapmadan sahiplerine dağıttıkları bilinmektedir.

Ayrıca, Osmanlı'nın kuruluşunda Hıristiyan Bizans'a karşı, özellikle Bursa yöresindeki Hıristiyan halkın Osman ve Orhan Gazi'yi desteklemekte oldukları da bilinmektedir.

Bütün bu veriler 13. yüzyıl tasavvufunda laik bir dünya görüşüne olan gereksemenin doğmuş olduğu, dolayısıyla bu gereksemenin toplum tarafından karşılanmış olduğu izlenimini vermektedir. Kaldı ki bu izlenim, Mevlânâ'nın ünlü "ister Mecusi, ister putperest, kim olursan ol gene gel" söyleyişiyle de doğrulanmakta, Mevlânâ'nın Anadolu insanının bir gereksemesine yanıt vermeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

13. yüzyıl Anadolu kültüründe ortaya çıkan bu özgür dinsel kültür yapısı, geleceğin dünyasına "**laisizm**"i armağan edecektir.

16. yüzyılda Avrupa Rönesans'ı sırasında ortaya çıkan hümanistler, **13. yüzyıl Anadolu hümanistleri** ile aynı düşünsel tutum içinde bulunan, "kul" olmaya karşı "birey" olmaya göre yaşamlarını biçimlendirip buna uygun kültürü oluşturmaya çalışan düşün insanları olarak görünmektedir. Onlara Anadolu hümanistlerinin ardılı demek yanlış olmaz.

Ahî Ankarası: Dünyada ilk kez Tanrı vekâleti ile oluşmamış devlet

İlkel toplumlardan, çoktanrılı dinlerden, özellikle de tektanrılı dinlerin egemenliğinden sonra kültür tarihi, toplum yöneticilerinin Tanrı ile mutlak ilişki içinde olduğunu gösterir. Bir yönetici, ya Tanrının kendisi olmalıdır, ya oğlu, görevlendirilmiş kurtarıcısı, peygamberi ya da peygamberinin halifesi vb. Hiçbir şey olmasa, Osmanlı sultanları gibi Tanrının yeryüzündeki gölgesi olmak zorundadır. Antik dönemlerde, çeşitli demokrasi, cumhuriyet denemeleri olsa bile, yine yöneticinin Tanrısoylu, yani aristokrat olmasına dikkat edilmiştir. İşte bu nedenle Osmanlı hanedanından biri öldürülmesi gerekse bile geleneğe göre boynu vurulmaz, Tanrısal kanın akmaması için kementle boğulurdu.

Dünyada Fransız Devrimi'nden sonra kurulacak olan çağdaş demokrasilerin ilk örneği olarak, Ahî Anadolusu'nda kurulmuş iki devlet vardır. Bunlardan biri, 1265'de Anadolu Ahîleri'nin elinde kalan **Ahî Ankarası**'dır.

Ahî örgütü, bu kenti kutsallıklara gerek kalmadan ama kendi bildiği

gibi, kendi örgütlerini yönettiği gibi yönetmiştir. 1265-1361 yılları arasındaki Ankara'da, Ahî örgütünün başına, örgüt içi seçimle getirilmiş olan ve hiçbir kutsal bağlantısı bulunmayan yönetici, aynı zamanda, bir "birey" olarak, devletin de yöneticisi olmaktadır. Bu da dünyada, çok sonra, 18. yüzyıl sonlarında ortaya çıkacak olan demokrasinin ilk uygulaması olarak ilgi çekicidir.

Ankara devleti böylece Ahî örgütlenmesinin yönetiminde ve korumasında Osmanlı'nın kuruluşundan 60 yıl sonraya değin, 100 yıla yakın yaşatılır. Osmanlı'nın Ankara sınırlarına ulaşmasıyla da ona bağlanır.

Ahî Edebalî

Ahî Edebali, Anadolu Türkmen kocaları içinde en genç kuşaktandır. Ahî Evren'in yitirilmesini, Kadıncık Ana'nın ölümünü, Hace Bektaş'ı, Yunus Emre'yi, Mevlânâ'yı biliyor olmalıdır. Yaşlandıkça Ahî örgütü yöneticilerinden olma olasılığı yüksektir. Anadolu Türkmen örgütlenmesinin Osman ve Orhan Gazilerle birlikte devlet kurma girişimlerinde hep birlikte oldukları anlaşılıyor.

Üstelik Osman ve Orhan "Bey"-ler, "bey"liklerini terk edip Gaziyân-ı Rûm üyesi olur, kendilerine Tanrısal bir ayrıcalık hakkı veren "bey"liklerinden arınıp gazilerden bir gazi, "insan"lardan bir "insan" özelliğini benimserler.

Anadolu Selçuklu devleti, Moğol yönetiminde zayıfladıkça zayıflıyor, yerine Anadolu Beylikleri kendi bölgelerinde egemenliklerini kazanıyordu. Anadolu insanı, başlangıçta bütün beyliklere eşit uzaklıkta davranmıştır.

Orhan Gazi'nin, Moğollar'ın yağmaladığı Eskişehir Seferihisar pazaryerinden yağmalanan eşyaları kurtarıp din ayrılığına bakmadan sahîplerine geri dağıtmasından sonra bir yanda laik anlayışlarıyla Anadolu Türkmenleri'nin öte yandan Bizanslı Hıristiyanlar'ın Osman Gazi'yi daha bir güçle desteklemeye başladığı gözleniyor.

Bunun üzerine Müslüman olsun, Hıristiyan olsun Anadolu insanı,

Hacı Bektaş Veli

Osmanlı'yı kendi devletleri olarak oluşturmaya girişir. Söğüt, İnegöl, İznik, Bursa yöresine akınlar başlar. Anadolu'nun her yanından gelen Abdal'lar dergâhlarını kurar. Yöre Hıristiyanları bu yepyeni oluşumun ardına düşer, destek verir, katılır.

Anadolu'da toplumsal örgütlenme

Aşıkpaşazade Tarihi, adları bize kadar yansımış olan Anadolu örgütlenmesinde, kendi gününün geleceği için gereksemeler sonucunda kendiliğinden oluşan doğal yapılanmada, toplumsal hizmetlerine göre ortaya çıkan birbirine eşit insanların dört bölükte toplandığını yazıyor:

Ahîyân-ı Rûm (Anadolu Ahîleri). toplumdaki üretici ve hizmet kesimidir. Kendi örgütleri içinde oluşturdukları işlerlik ve toplumsal ahlakları ile tasavvufi inanç dizgeleri ile bağlantı içinde, topluma hizmet etmeyi amaçlayan temel yapı öğesidir. Toplumun gereksemelerini gideren, besleyen, topluma hizmet sunan yapı budur.

Gaziyân-ı Rûm (Anadolu Gâzileri). Moğollar'a karşı yapılan Kayseri savunmasından doğan gerekseme ile silahlanmış olan Ahîler'in, Alp Erenler adıyla, Anadolu örgütlenmesinde aldığı addır. Kuruluşta, Osman ve Orhan'ın beyliklerini terk ettikten sonra girdikleri yapıdır.

Abdalân-ı Rûm (Anadolu Abdalları). Anadolu tasavvufunda önemli yeri olan dinsel yol göstericilerdir (mürşit). Dinsel dizge içinde, hiçbiri kendini "mürşid (kılavuz)"dan öte görmemiş, yolcularına (mürid) "kul" gözüyle bakmamış, gelişme basamaklarında önlerini kesmemişlerdir. Yine kültür tarihinde ilk kez, dinsel kişiliklerine karşın, yoldaşlarının kendini iyi yetiştirdiklerinde kendileri gibi "bilge kişi" olmaları için "emek" ve "el vermiş" olan Türkmen kocalarıdır. "İnsan" olma özellikleri, dinsel olanlar da içinde, öteki bütün özelliklerinden önce gelmiştir.

Yeni alınan yerlerde kurdukları tekkelerin adlarının bugüne değin gelmesi bundandır. Abdal Musa (Antalya), Geyikli Baba (İnegöl) gibi daha pek çoğu bunlardandır. Kaldı ki bugün Anadolu'da var olan ve "baba" ya da "dede" olarak anılan türbelerden bir bölümü de Hıristiyan yatırlarının mezarlarıdır.

Onların tekkelerinde gösterdikleri eski büyük insan örnekleri (insan-ı kâmil / yetkin insan – üst insan) ile 19. yüzyıl sonlarında Alman filozof Frierdrich Nietzsche'nin "üst insan / übermensche" kavramı arasında ne nitelik ne nicelik ne de işlev bakımından herhangi bir ayrılık vardır. Bu konu felsefecilerin araştırmalarına açık ve değer bir konudur.

Bacıyân-Rûm (Anadolu Bacıları). Bütün bu örgütlenmenin içinde bulunma hakkı, dahası görevi olmakla birlikte Anadolu kadınlarının kendilerine özgü görevleri de vardır. Bunlar, yeni nesilleri yetiştirmek, savaşta Gaziyân'la birlikte olmak, onları beslemek, arkalarında olduklarını duyumsatmak, tekkelerin iç işlerinden sorumlu olmak gibi, toplumsal açıdan son derece önemli işlerdir. Baciyân, bunları yapabilmek için ortaya çıkmış olan kadınlar örgütlenmesidir. Ayrıca bu örgütlenme, Anadolu'da çok eski çağlardan bu yana gelen anaerkil geleneğin de bir yansımasıdır.

Baciyân-ı Rûm örgütlenmesinin, Ahî Evren, Hace Nasirü'd Din'in ölümünden sonra eşi Fatma Ana tarafından Suluca Karahöyük'te Hâce

Bektaş Dergâhı'nda oluşturulduğu ve 1273-1275 arasındaki ölümüne değin onun tarafından yönetildiği düşünülmektedir.

Osman ve Orhan Bey'lerin "tek olma" özelliğini terk ederek gazilerin arasına karışmaları

Osman ve Orhan Gazi, "bey"likten arınıp "gazi" unvanını alarak, kendilerini hiçbir "kul"un efendisi saymayacaklarını, Anadolu tasavvufu'nun öngördüğü inanç dizgesi doğrultusunda, bütün gâziler, dolayısıyla da Anadolu örgütlenmesine bağlı herkes gibi "insanlardan bir insan" yani birer "birey" olmayı benimsediklerini gösterirler.

Bunun üzerine Anadolu örgütlenmesi, artık kendilerinden olan Osman ve Orhan Gâzi ile birlikte yepyeni bir siyasal birlik oluşturarak, onların bulunduğu yere, Söğüt, İnegöl, Bursa yöresine gelip yerleşmiş, kuruluşu orada tamamlamış, ve yine dünyada ilk kez, devleti bir kamu örgütlenmesi olarak ortaya çıkarmıştır.

Anadolu Gazileri (Alp Erenler) ve Anadolu Abdalları'nın Söğüt'e akarak kurdukları yeni devlet: "Osmanlı"

Anadolu örgütlenmesi, daha önce de Ankara Devleti ile denemiş olduğu siyasal örgütlenmeyi bir kez daha denemektedir.

Osman Gazi

Ancak her yeni toplumsal yapıda varlığı anlayışla karşılanacağı gibi, aksamalara, sapmalara, geri dönüşlere karşı önlem almaya çalışmaktadır: Önce kökenleri devlet yönetiminde ve deneyimli olan Osman ve Orhan Gazi'leri önder kabul eder. Yine de Osman Gazi'yi, Türkmen Kocası Ahî Edebali'nin kızı Mal Hatun'la evlendirir. Orhan Gazi, Ahî Edebali'nin torunu olarak doğar.

Osmanlı'nın kurucuları, devlet örgütlenmesini Tanrı vekilleriyle değil, bütünüyle halktan gelen mürşitleriyle (yol gösterici bilge) oluşturacaktır. Yani Osmanlı Devleti'nin edindiği yeni topraklar, o güne değin olduğu gibi tanrı vekili beylere değil, dünyada ilk kez yönetilenlerin kendine verilecektir.

Böylece, Osmanlı'yla birlikte, toprağın Tanrı adına Selçuklu Beyleri tarafından üzerinde yaşayan insanlarla birlikte yönetilmesi temeline dayanan IKTA düzenine karşı, dünyada ilk kez, halkın doğrudan sahîbi olduğu yeni bir toprak düzeni de kurulmuş olmaktadır.

Dünya'nın ilk eşitlikçi toprak düzeni: DİRLİK

Bu yapıya göre, Mirî Topraklar, yani devlet toprakları, Timar olarak verilmeleri yanında, "Dirlikçi" adındaki bir emanetçiye de teslim ediliyordu. O da, yeni topraklar ele geçtikçe, isteyen herkese sırayla, bir yılda, bir çift öküzle işleyebileceği kadar toprağı veriyordu. Toprakla uğraşan insanlara bu yüzden "çiftçi" denilmiştir.

Bu toprak düzenine de "DİRLİK DÜZENİ" denir. Bu sözcük Türkçe'de "düzenlilik" anlamı kazanmıştır.

Alp Erenler'iyle Manastır adındaki yeri Bizans beylerinden kurtarmış olan Geyikli Baba'ya, "İnegöl'ü sana verdim" diyen Orhan Gazi'ye, Baba'nın verdiği yanıt kayıtlara geçmiştir: "Ne yapacağım

Orhan Gazi

ben koca İnegöl'ü!.. Tekke kuracak bir yer bize yeter!"

Bu sözlerin altında tamamen kaldırılmamış olan Timar düzeninin eleştirilmekte olduğu da düşünülebilir. Dünyada Tanrısoylu aristokrat sınıftın, feodal beylerinin toprak yapısına dayalı kültür düzeni, bu sözlerle eleştiriliyor, o günün yönetilenleri, yöneticileri bu sözlerle uyarıyordu!..

Uyarıların hemen işe yarayıp bütünüyle uygulandığı söylenemez belki ama, onların tutumunun yarattığı kültür, çağdaş bilim düşüncesinin başlangıcı, çağcıl toplumun ve kültürün kuruluşu oldu.

Osmanlı'nın kuruluşunda laik anlayış ve Anadolulu Hıristiyanların kurtuluşa katılması

Bizans imparatorluk düzenin karşısında da kendini "kul" olmaktan kurtarmaya çalışan Hıristiyanlar vardı. Anadolu'da her yönden başlayan "bireyleşme" hareketine onlar da katıldılar. Bu nedenle Osmanlı içinde Bizans'a karşı savaşan ve kuruluşa katılan Bizanslı Hıristiyanlar vardır. Bir bölümü daha sonra Müslüman olmakla birlikte Osmanlı'nın kuruluşundaki laik yapı, Hıristiyanların da katılmasını sağlamıştır.

Tarih biliminin henüz yeterince açığa çıkaramadığı Haçlı şövalyeler ile bunların içinde Bizanslı olanları, yani Bogomil Şövalyeleri'nin dünya

görüşleri, anlayışları, düşünce biçimleri, dahası tasavvufi bakışları bile açığa kavuşmayı beklemektedir.

Fatih Kanunnamesi'ne göre Osman ve Orhan Gaziler'in herkese açık yemek çadırı

Osman Gazi'den Fatih Mehmed'e değin Osmanlı yöneticilerinden bir tek Orhan Gazi'nin sarayı olduğu bilinir. O da Bursa'da Bizans'tan devralınmış hazır bir saraydır.

Anadolu Tasavvuf kültürü içinde, hiçbir özel üstünlüğü bulunmadığı düşünülen yöneticiler, kendini "öteki"nden ayrı görmemiş, kendine özel bir "ev", saray yaptırmamıştır. Oysa toplum için çok büyük binalar hamamlar, camiiler, medreseler, yollar, köprüler, kaleler, kervansaraylar yaptırılmış olması, bu konuda yeterli kaynak bulunmadığına gerekçe değildir.

Fatih Kanunnamesi'nin tanıklığına göre, bu dönemde bir gazinin yemek sofrası her gelene açıktır. Osman ve Orhan Gazilerin ki de öyle!..

Osmanlı'da karşı devrim işaretleri

Kuruluşta, Selçuklu İkta'sından arta kalan Timar düzeninin ardından, Ahîlerin, Gazilerin, Abdalların ve Bacıların Anadolusunda, Orhan Gazi'nin ölümüyle (1360) Murat, "Gazi Han" unvanını kullanarak kendisinin Gazilerin içinde ayrı bir yere konmasını sağlayacak ve aristokrasiyi tırmandırma yolunda ilk adımı da atacaktır. 1382'de Selanik'in fethinden sonra da bu ayrılık, "Hûdavendigâr" sanıyla Tanrı'dan güç almışlık düzeyine çıkarılacak, Selçuklu Sultanlığının kültürel yapısına dönmek üzere yola düşülecektir.

Ama bu tutum, Osmanlı'nın kuruluşunda güç aldığı laik Anadolu düşüncesinin de yitirilmeye başlandığı anlamına gelecek ve Anadolu'nun direnişiyle karşılaşacaktır.

Yıldırım Bayezid'te geri dönüş ve ahî direnişi: Dünyanın ilk kepenk kapatma eylemi

Murad zamanında, Anadolu kültürüne karşı, yeniden dönülmeye başlanılan Selçuklu aristokrat kültürel yapısı, Bayezid'de doruğuna ulaşır. Murad'ın, başkaldıran oğlunu öldürtmeyi uygun görmesinden sonra Bayezid'in, nedensiz olarak ve salt kendisi için tehlike oluşturacağı korkusuyla kardeşlerini öldürtme hakkını kendinde bulması, adının ardına taktığı "Han" sanıyla da yetinmeyerek önünde Selçuklulardan aldığı "Sultan" sanını belli belirsiz de olsa kullanmaya başlaması, atalarının destek aldığı Anadolu bilgeliğini terk ederek Selçukludan kalma "Ulema"yı kendi doğal ortamı durumuna getirmesi ve danışmanlığına değer vermesi ile, Osmanlı, kuruluşundaki hemen bütün ilkeleri terk ederek ve yıkarak kurulduğu ve karşısında olduğu kültürel değerlere geri dönmüş oluyordu.

Anadolu örgütlenmesinin buna tepki vermesi gecikmedi. Ahîyân bütün Anadolu'da, dünyanın ilk kepenk kapatma eylemini gerçekleştirerek Bayezid'i uyardı.

Kuruluş'un direnişi: Şeyh Bedreddin kalkışması (1410-1420)

"**Anadolu Devrimi**", aristokrat karşı devrime direniyordu. Bayezid'ten sonraki şehzadeler çatışma-

Rasin'in *Şeyh Bedreddin* tablosu

Moğol Kaanı Timur

sında (Fetret devri), ilk tepkisini Anadolu yanlısı Şehzade Musa'yla gösterdi. Çelebi Mehmed'in, kardeşi Musa'yı ortadan kaldırmasından sonra ise, Musa'nın kazaskeri Şeyh Bedreddin, önce İznik'te zorunlu yaşamaya mahkum edilecek, ancak müridleri Torlak Kemal ve Börklüce Mustafa'nın Manisa ve Karaburun dolaylarında Anadolu kalkışmasını sürdürmeleri, ancak başarılı olamamaları sonucunda İznik'ten ayrılacak ve Serez'de canını bu uğurda verecektir. Bedreddin'in kitapları, ki sayısı çok fazladır, bugün kütüphanelerde yerleri belli olmakla birlikte çevrilmemiştir.

Anadolu direnişi kırılıyor

Osmanlı'da açıktan kendine sultan diyen ilk sultanı, "**Fatih Sultan Mehmed**" olmuştur.

Anadolu'nun direncinin kırılması ve "kul"luğa dönüşe boyun eğmesi için, "Sultan" sanıyla bir sultanın iktidara gelmesi, koskoca bir dünya kentini tanrı adına "**feth**"etmesi yetmeyecek, insanı "insan" sayan Anadolu kültürüne karşı insanları yeniden "kul"a dönüştürecek olan kanunnameyi uygulamaya koyması gerekecektir.

"Ve Cenab'ı Şerîfim ile kimesne taâm yemek kaanunum değildir. Meğer ehl'i iyalden (çoluk çocuğu) ola. Ulu atalarım yerler imiş. Ben ref'etmişimdir (kaldırmışımdır)" (Fatih Mehmed Kanunnamesi'nden)

Fatih Mehmed, Bizans Ortaçağın-

dan aldığı yozlaşmış aristokrat kültürü, yozlaşmış Selçuklu aristokrat kültürü ile birleştirecek, Anadolu Devrimi'nin kurduğu Osmanlı'nın iktidarını Müslüman bir Bizanslı olarak ele geçirecektir.

Böylece kuruluştan bu yana, 150 yılı aşkın saray inşa etmemiş Osmanlı, ilk sarayını, Fatih Mehmed'le yapacaktır.

Son kalkışma: Safevîler ve Şah İsmail'in yenilişi ve Anadolu'da büyük kırım: I. Selim (Yavuz)

Anadolu insanı kula "kul" olmaktan kendini kurtarmak için I. Selim zamanında, bir kez daha kalkışmak üzere, ama bu kez Osmanlı sınırları dışından örgütlenir. Türkmenler, Şah İsmail'in arkasında toplanır. Ama Sultan Selim 1514 yılında Çaldıran'da Şah İsmail'i yener ve düzenli Anadolu kalkışmalarının tümünü sona erdirir. Çaldıran yolunda, Anadolu'da Safevi yanlısı saydığı, çoluk çocuk herkesi kılıçtan geçirerek Selçuklu Babaî Kırımını 264 yıl sonra bir kez daha gerçekleştirir.

Ardından insanları "kul" kültüründe yaşatmanın bir başka yolu olarak, Mısır'dan Kutsal Emanetleri ve halifeliği getirir, Sultanlığını perçinler.

Kuruluş yiğitleri: Köroğlu ve Celalî kalkışması

16. yüzyıl, Anadolu hareketinin son kalkışmalarına sahne olacaktır. Ancak yüzyıllar boyu savaşmış ve yenilmiş olan Türkmenler bu kalkışmada son güçlerini kullanmış ama bölgesel kalmaktan öteye gidememişlerdir. Bir Selçuklu-Bizans sentezi olan Osmanlı aristokrat kültürü öylesine sarmıştır ki, Köroğlu yiğitleri ve ardılları, umutsuz ve bölgesel bir saldırıdan başka bir şey yapamazlar. Bu hareketlerin tümüne birden Celâlî Kalkışması denir.

En ünlü Celâlî olan Köroğlu'nun bile ancak Bolu Beyi'ne karşı yiğitlik öykülerine tanıklık edilebilmektedir. Ancak Anadolu insanı bu yiğitliği de unutmayacak, kendi yüreğinde, türkülerinde, şiirlerinde günümüze değin getirecektir.

Anadolu kültürü Avrupa'da: Rönesans

Avrupa Rönesans'ı 9. ve 10. yüzyıllarda İran dolaylarından başlayarak 13. yüzyılda Anadolu'da göllenmiş olan kültürel etkilerin Haçlı şövalyeleri ile Avrupa'ya taşınmış olmasının da verdiği güçle Avrupa'da olgunlaşır. Papalığın Anadolu'dan dönen Haçlı Şövalyeleri engizisyon mahkemelerinde sapkınlıkla suçlayarak kitleler halinde ölüme göndermiş olması, yolunu kesememiştir.

Anadolu hümanistlerinin düşünsel başlangıcı, Avrupa'da Renaissance hümanistlerinin de ortaya çıkmasına kültürel katkıda bulunur, ardından aynı yüzyıl içinde Anadolu'da egemen Selçuklu-Bizans kültürünün 300 yılda ancak güçlükle baskı altına alabildiği düşünsel yapı, Avrupa'da gelişip yaygınlaşmaya başlar. "Birey" ve "akıl" kültürü için verilen savaşımda bu kez Avrupa, Anadolu'dan da el alarak Fransız Devrimi'ni yaratacak olan kültürel yapıyı ve sosyal olayları oluşturur.

Sonunda ulusçuluk akımları ulusal kültürün egemenlik çatışmalarını da getirmiş, Osmanlı'nın bütün direnmelerine karşın sınırlar içindeki bütün uluslar kendi devletlerini kurarak ayrılmaya başlamıştır.

Bundan sonra Osmanlı kendi başına kendine de yetemeyecek durumda kalacak, Osmanlı uluslarından yalnızca biri olan Türkler'in, Mustafa Kemal önderliğinde kendi devletlerini kurmasıyla, kuruluşu kendi başlatmış olmasına karşın, ancak kurtuluşta çok gecikmiş olarak Ulus-Devlet'e dönüşebilecektir.

Anadolu, uzun uykusundan uyanıyor: Kemalist Devrim

20. yüzyıl başında Anadolu insanı, bir kez daha kendini "kul" sayan kültürün yarattığı sosyal yapıya karşı Kemalist Devrim'i gerçekleştirecek ve kul kültürünü sona erdirerek özsularını "akıl" ve "bilim"den alan kültürü kendi yurduna, Anadolu'ya

Fatih Sultan Mehmed

getirecektir.

13. yüzyıl süresince Anadolu halkı, işgalci Moğol ve Selçuklulara karşı kendince ve yine dünyada ilk kez, kendi kendilerine Tanrısallık atfetmiş olan sultanlardan ve krallardan değil, kendinden güç alan yepyeni bir örgütlenme biçimi oluşturmuştur. Bu toplumsal örgütlenme, çok sonraları, kendi iç sorunlarını dünyada demokrasi ve cumhuriyet ile çözecek olan çizginin başlangıcıdır. Bu bağlamda Avrupa Rönesans'ı, ardından gelen yenileşme hareketlerinin tümü, yani Fransız Devrimi, dahası Kemalist Anadolu Devrimi bile, aynı mantığın, aynı kültür çizgisinin sürmesinden başka bir şey değildir.

Kültür Tarihinde "Anadolu"nun bu kendine özgü ve "özgün" "kuruluş"u, bütün dünyanın ortaçağ karanlığından "kurtuluş"unu da başlatmıştır. Ama hangi adla adlandırırsak adlandıralım, kendini insanlığın herhangi bir bölümünden "yana" görenler, kendi gördükleri noktadan başka bir noktadan bakmayı yadsıdıkları için özellikle "batılı" ya da "doğulu" gibi adları kendilerine yakıştırabilmekte, dahası, kendilerini, içinde bulundukları ulusal kültürleri ya da coğrafi yöre adlarıyla olsun tanımlamayı seçmektedir. Ancak bu tutumun insanları birbirinden uzaklaştırdığını görmeye direnirler.

Çünkü bilim insanı özelliği veril-

miş bile olsa, kendisine "batılı" diyen biri için "doğu" denilen yerden böyle bir kültür başlangıcı çıkamaz, daha doğru bir söyleyişle: "çıkmamalıdır". Onlar için "doğu" yalnızca Pierre Loti'nin anlattığı, geri kalmış bir "şark" çeşitlemesinden başka bir şey değildir, tarih boyunca olmamıştır, olamaz, olmamalıdır da...

Bu nedenle geleceğin dünyası, hangisi olursa olsun, kendine özgü bir kimlikle dolananlardan çok, kendini "insan" sayanların hep birlikteliğinin dünyası olacak gibi görünüyor, bunun dışında kalanlar kendilerini soyutlamış olacaklardır. Hangi ulustan, hangi bölgeden, hangi renkten ya da son yılların moda deyişiyle hangi kimlikten olursa olsun çağdaş insan "insan" olma özellikleri ile tanınacak, gününde, akış içinde sürekli gelişen doğruları, en doğru biçimde, ancak bu insan yakalayabilecektir.

Her durağan (statik) yapı, kendi döneminde ne denli gelişkin olursa olsun, akış içinde yeni yapılar oluşturarak geleceğe doğru ilerlemektedir. Bu nedenle hangi doğruluk ölçülerinde olursa olsun, kendi de akmayan bir yapının genel anlamda doğru olması düşünülemez. Anadolu'nun Kemalist düşünsel yapı-

sı, "evren"in, "akış"ın altını, "bilim" ve "gençlik" kavramlarıyla çizmiştir. Bugün artık ister istemez her taraftan saldırılarla durdurulmuş olmasının en önemli nedeni, müthiş baskı ve propagandalarla durağan bir düşünsel yapı olarak benimsenmesi sonucudur. Marxçı yapı ve Kemalist yapı, her ikisi de kuramsal düzeyde, dünyada kendinden sonra akışı ve geleceği öngörerek ilerleme çabası içinde olan ve olabilecek olan yapılardır, başkası da yoktur. Kemalist Devrim daha sonra gerçekleşmiş bir burjuva devrimi olmanın avantajını kullanmış, bilimsel düşünceyi, kuramsal olarak da olsa, yapısına yerleştirebilmiştir. Bu bağlamda yine Kemalist Devrim ve onun bağlı olduğu düşünsel yapı, akışı sindirebilmiş olan bir yapıdır.

Yazık ki, akışa uygunluk açısından bakıldığında Kemalist yapı da, Marksist yapı da, Anadolu Devrimi'nin kuruluş aşamasında karşılaşılmış olan durağan karşıdevrimle karşılaşmış ve durdurulmuşlardır. Kültür Tarihi içinde bir yapıdan yana gibi görünerek gerçekte, karşı uygulamalarını oluşturmayı ve sürdürmeyi politika edinen pek çok karşıdevrimci bulunur. Dahası her devrimin karşısında mutlaka karşıdevrim bulunmaktadır. Devrimler, karşıdevrimler olmadan da doğamaz.

Geleceğin kültürü, bilim gibi devingen / dinamik kültür olacaktır. Nasıl ki 13. yüzyıl devrimini yapanlar, Ahîyân, Gazîyân, Abdalân ve Bacıyân bundan sonra nasıl bir toplum kuracaklarını bilmiyor idiyse, bizim de gelecekte nasıl bir toplum kurulacağını en ince ayrıntısına değin bilmemiz, bu konuda inceden inceye bir mühendislik çalışması yapmamız hem olanaksızdır hem gerekmez. Sosyal akışta gereksemeler karşılanırken bu mühendislik doğal ortamı içinde oluşturulur.

Geleceği bilememek "dün"e dönmek için yeterli ve geçerli bir neden değildir. Bunu yaparsak 31 Mart'çıların "İstemezük" çığlıkları ile aynı düşünsel noktaya ulaşırız.

TURAN DURSUN SİTESİ

Dinlerden Özgürlüğün Sesi

http://www.turandursun.com

Yok oluşun kaynağı dışta mı, içte mi?

Sevgili dinolarımızın ‘katil’i kim?

Eğer “maymundan geldiğimiz savı” sizi rahatsız ediyorsa, bir dış “müdahaleciye” sarılın! Yok, “Evrim sürecini baskın olarak Yer’deki etmenler belirler” diyorsanız, siz diğer sava sarılacaksınız! Her ikisinin birlikteliği olamaz mı? Yine siz karar vereceksiniz. Ancak unutmayalım: Bilim hiçbir zaman “son gerçek” tanımaz! Richard Feynman’ın dediği gibi, “Bilimsel kesinlik yok, bilimsel ilerleme var”.

Prof. Dr. Rennan Pekünlü
Ege Üniversitesi Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü

Önce Toutatis asteroidi, ardından Shoemaker-Levy 9 kuyruklu yıldızı, şimdilerde de Marduk “Dinozorların yazgısıyla insan türünün yazgısı bir benzerlik gösterecek mi?” sorusunu sık sık gündeme getirdi, getiriyor!

“Yok oluşun mantığı ve Toutatis” adlı yazısında Luis Walter Alvarez, göktaşı çarpmasıyla dirimküredeki bazı canlı türlerinin kitlesel yok oluşu arasında bir ilişkinin varlığına değiniyor. Bu yazıda kitlesel yok oluş tamamen Yerötesi etmenlere bağlanıyor. Ancak dinozorların kitlesel yok oluşlarını Yersel etmenlere bağlayan bir açıklama da var! Bu açıklama, Yer’deki etmenlerin evrim sürecindeki önemini yeğler. Bu yazıda her iki görüşün savlarını sunmaya çalışacağız. Yazının sonunda okuyucu belki kendi kararını oluşturup, “İşte!... sevgili dinolarımızın gerçek ‘katili’ bu etmendir!” diyecek. Hemen şunu anımsatalım: Bu karşılaştırmalı yazıda ele alınan savlar, dinoların katillerini belirlemenin ötesinde anlamlar taşır. Yerötesi etmeni yeğleyen sav, Darwin’in evrim kuramında kullandığı “sınırsız zaman” ilkesini ve dolaylı olarak evrim kuramını çürütmeyi, “başımıza yağan taşların” evrim sürecini hızlandırdığı savını güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Dinozorların yok oluşuna dair “Yerötesi etmen” tezi, kuyrukluyıldız bombardımanının buna neden olduğunu savlar.

Canlı evrimini “hızlandırma” konusunda benzer bir çaba, ünlü İngiliz fizikçisi Lord Kelvin ve arkadaşlarından gelmiş ama başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Eğer “maymundan geldiğimiz savı” sizi rahatsız ediyorsa, bir dış “müdahaleciye” sarılın! Yok, “Evrim sürecini baskın olarak Yer’deki etmenler belirler” diyorsanız, siz diğer sava sarılacaksınız! Her ikisinin birlikteliği olamaz mı? Yine siz karar vereceksiniz. Ancak unutmayalım: Bilim hiçbir zaman “son gerçek” tanımaz! Richard Feynman’ın dediği gibi, “Bilimsel kesinlik yok, bilimsel ilerleme var”.

Yerötesi etmen

Yerbilim, dirimbilim, taşbilim, gökbilim ve fizik alanında yapılan çalışmalar Yer’deki bazı canlı türlerinin kitlesel yok oluşa uğradığına işaret ediyor. Diğer yandan Yer’de büyük çarpma kraterleriyle karşılaşıyoruz. Yapılan çalışmalar, her iki olayın da (kitlesel yok oluş ve çarpma kraterleri) dönemsel bir değişim sergilediğini gösteriyor. Daha ilginci, bu olayların dönemi aynı olduğu gibi evreleri de aynıdır! Eğer Güneş’in, büyük eksen uzunluğu 2,8 ışık yılı olan ve oldukça basık bir yörüngede dola-

nan bir **kırmızı cüce** yoldaşı olduğunu varsayarsak, bu dönemsel olayların aynı evreli oluşuna bir açıklama getirebiliriz.

Yoldaş Yıldız Modeli: R. A. Muller başkanlığındaki Berkeley grubu, yukarıda sözünü ettiğimiz iki olay arasındaki sıkı ilişkiye açıklama getirebilmek amacıyla, Güneş'in 26 milyon yıllık döneme sahip bir yoldaşı olduğunu varsayıyor. Kepler yasaları, yoldaş yıldızın eliptik yörüngesinin yarı-büyük eksenini (26.000 .000)$^{2/3}$ = 88.000 AB olarak saptar. 1 AB = 150.000.000 km (Yer-Güneş arası uzaklıktır). Bu değerin birimini değiştirip sonucu 2 ile çarparsak yörüngenin büyük eksenini 2,8 ışık yılı olarak buluruz. Işık yılı bir zaman ölçüsü değil, uzaklık ölçüsüdür; ışığın bir yılda kat ettiği yol anlamına gelir. Yoldaş yıldız enberideyken (Güneş'e en yakın konumdayken) Oort kuyruklu yıldız bulutunun en yoğun bölgelerini tedirgin eder ve Güneş dizgesinin iç bölgesine milyonlarca kuyruklu yıldız yağmasına neden olur. Ancak, Jüpiter ve Satürn'ün kuyruklu yıldızlara çekimsel tedirginlik uygulaması nedeniyle bu bölge, kuyruklu yıldızların "öldürücü" etkilerinden bağışık kalır. Tüm bu "body guard"ların koruyucu etkilerine karşın yine de 20-30 kuyruklu yıldızın Yer'e çarpması beklenir. Dinolar bu tür çarpmaların bir bölümünden kurtulmuş olabilir. Ancak, *Cretaceous* döneminde çarpan büyük bir kuyruklu yıldız bu dev sürüngenlerin neslinin tükenmesine neden olmuş olabilir (Çizelge 1). Çarpmanın sonucu olarak büyük niceliklerde toz atmosferin üst katmanlarına dek çıkacak ve orada aylarca asılı kalacaktır. Güneş ışığından yoksun kalma fotosentezin durmasına, bitkilerin geçici olarak ölmelerine neden olacaktır. Ot yiyen dinoların besinsiz kalmaları ve sıfırın altındaki sıcaklıklar bu neslin tükenmesi anlamına gelecektir.

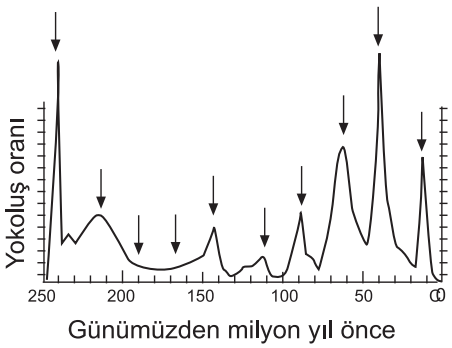
Varsayılan yoldaş yıldız bugüne dek gözlenemedi. Bu, yıldızın 7 kadirden daha sönük olduğu anlamına gelir. Bu tür yıldızlar Yale parlak yıldızlar dizininde yer almaz. Eğer yoldaş anakol yıldızıysa, kütlesi Güneş kütlesinin ($M_\odot$) 0,3 denlisinden daha az, Oort kuyruklu yıldız bulutunu tedirgin edebilmesi için de 0,05 Güneş kütlesinden daha fazla olmalıdır. Güneş'e yeterince yaklaşıp kuyruklu yıldız bulutunu tedirgin edebilmesi için yörünge basıklığı 0,6-1,0 aralığında olmalıdır. Kütlesi, 0,05 $M_\odot$ < $M_\star$ < 0,3 $M_\odot$ aralığındaysa, öngörülen yıldızın **kırmızı cüce** olması gerekir. Kırmızı cüceler gökadamızda bolca bulunan yıldız türüdür. Bugüne dek yapılmış olan yakın yıldız çalışmalarında yoldaş yıldızın gözlenememiş olmasının nedeni, özdevinimi ve dikine hızının hemen hemen sıfır olması olabilir. Berkeley grubu ıraksınımı (parallax) büyük olan kırmızı yıldızları bu amaçla araştırıyor. Ancak hangi yöne bakacaklarını bilemiyor olmaları büyük bir engel! Varsayımsal yoldaş yıldızın Güneş üzerine uyguladığı çekimsel tedirginlik, bize en yakın yıldız (4,3 ışık yılı) olan *Proxima Centauri*'nin çekimsel tedirginliğinden daha azdır. Bu tür bir yıldızın Güneş çevresindeki yörüngesinin molekül bulutları ve yakın komşuluğumuzdan geçen Samanyolu yıldızlarınca bozulması 10^9 yıl sürer. Bu denli yüksek yörünge kararlılığı Yer'deki kitlesel yok oluşlara açıklama getirebilir. Ancak, aynı rakam yoldaş yıldızın Yer'in oluşumundan bu yana aynı yörüngede bulunamayacağına da işaret eder! Berkeley grubu en olası senaryoyu şöyle kuruyor: Yoldaş yıldız bir zamanlar Güneş'e çekimsel olarak sıkı sıkıya bağlıydı. Yakın komşuluğumuzdan geçen yıldızların çekimsel etkisiyle bu bağ giderek zayıflamıştır. Çarpma kraterleri üzerine yapılan çalışmalar bu spekülasyonu doğrulayabilir. Çünkü, krater çalışmaları kuyruklu yıldız "yağmurlarının" dönemi ve şiddetine ilişkin bilgiler verir. Örneğin, krater çalışmaları Ay üzerine yapılan en büyük kuyruklu yıldız bombardımanının 3,9 milyar yıl önce sona erdiğine işaret ediyor. Bu bombardıman, varsayımsal yoldaş yıldızın iç yörüngeden daha dış bir yörüngeye saçılması nedeniyle durmuş olabilir. Yer'deki ilk yaşam belirtileri üzerine yapılan izotop çalışmaları yaşamın bu bombardımanın hemen ertesinde başladığına işaret ediyor.

Çarpma kraterlerinin dönemi: Yer'e çarpan bir kuyruklu yıldızın

Çizelge 1. Jeolojik zaman ölçeği. Yaş ve süre milyon yıl olarak verilmiştir. *Paleozoic* çağ çizelgeye alınmamıştır.

Çağ	Dönem	Zaman	Yaş	Süre	Önemli dirimsel olaylar
Cenozoic	Quaternary	Son		3	Kuzey Yarımküre'de dev memelilerin neslinin tükenişi; 4 dev buzullaşmaya yanıt olarak deniz ve kara canlılarının hızla yeni yerleşim bölgelerini seçmesi
		Pleistocene	3		
	Tertiary	Pliocene			Çiçekli bitkilerin yaygın bir biçimde ortaya çıkması; memelilerin hızla evrimleşmesi, okyanuslarda gastropodların egemenliği
		Miocene	22	19	
		Oligocene			
		Eocene		43	
		Paleocene	65		
Mesozoic	Cretaceous			70	İlk çiçekli bitkiler: Yer, deniz ve havada yaşayan sürüngenlerin yokoluşu: İlkel memelilerin ortaya çıkışı
			135		
	Jurassic			65	Dinozorların egemenliği, deniz sürüngenlerinin ortaya çıkışı, ilk kuşlar, uçan sürüngenler
			200		
	Triassic			40	Memelilerin ortaya çıkışı, dinozorların ortaya çıkışı

kraterinin bulunma olasılığı yüzde 10-25'dir. Bu, düşük bir olasılıktır. Çünkü, birçok çarpma bölgesi (örneğin, okyanus yatakları) üzerine yapılan çalışmalar henüz tamamlanmamıştır. Ancak, Yerötesi etmen modeli her bir kuyrukluyıldız "yağmurunda" birden fazla çarpmanın olacağını öngördüğünden her bir "yağmura" ilişkin en az bir kraterin bulunma olasılığı oldukça yüksektir. Çarpma kraterlerinin yaşları üzerine yapılan çalışmalar, 28 milyon yıllık bir dönemin olduğu yönünde sonuç veriyor. Bu bulgu, kitlesel yok oluş dönemi ve evresiyle çakışmaktadır. Şekil 1, çapı 10 km'den daha büyük olan çarpma kraterlerinin yaşını gösteriyor. Oklar, 28 milyon yıllık döneme işaret eder. Dönem üzerine yapılan yanılgılar ± 1 milyon yıldır.

Şekil 1. Türlerin neslinin tükeniş oranını zamana göre gösteren çizge. Oklar 26 milyon yıllık döneme işaret eder.

Öngörüler: Türlerin kitlesel yok oluşunu açıklamaya çalışan bu model Güneş'in bir yoldaşının olduğunu varsaymaktadır. Eğer bulunursa Berkeley grubu bu yıldıza "**Nemesis**" adının verilmesini öneriyor. Nemesis eski bir Yunan Tanrıçasıdır; felaket ve öç almayı simgeler! İlginçtir ki, Yunanca'da felaket sözcüğü iki sözcüğün bir araya gelmesiyle türetilir: "Kötü yıldız". Yıldızın sağduyulu bir başka isim babası da Texas Üniversitesi'nden Harlan Smith'dir. Smith, yoldaş yıldıza "**Siva**" denmesini öneriyor. Siva hem yok oluşu hem de varoluşu aynı anda simgeleyen bir Hint Tanrısıdır. Gerçekten de kitlesel yok oluşlar evrim sürecinde ikili rol oynar: Dirimküre sahnesinden bir canlı türü "çekilirken" bir başka tür ortaya çıkar.

Modelin bir öngörüsü şudur: Çalışmalar kuyruklu yıldız çarpma kraterlerinin kitlesel yok oluşla ilişkisini kurduğuna göre, krater yakınlarında iridyum katmanları oluşmuş olmalıdır. Gerçekten de *Permian/Triassic* döneminde oluşmuş olan bir krater yakınlarında iridyum tabakası bulunmuştur. İridyum Yer'de doğal olarak bulunmayan bir kimyasal elementtir. Bu elementin varlığı, ve ek olarak çarpma bölgesi sınırlarındaki maddelerin şok dalgalarınca etkilenmiş olduğunun belirlenmesiyle çarpma modeli güçlenecektir.

Model, tüm değilse bile bazı kitlesel yok oluşlarda birden fazla çarpmanın gerçekleşmiş olmasını öngörüyor. Bu da araştırmacıları birden fazla iridyum katmanının varlığını araştırmaya itiyor. Bugüne dek yapılan çalışmalarda birden fazla iridyum katmanı bulundu. Diğer bir deyişle, çoklu katmanın olmadığına ilişkin kesin bir kanıt yok! Alvarez'in çalışma grubu şimdi yeni bir iridyum algacıyla çalışıyor. Bu algaç, İridyum-192 radyoaktif elementinin bozunmasıyla açığa çıkan gamma ışınlarını 317 keV ve 468 keV erke düzeylerinde algılamaya çalışacak. Bu algaç yardımıyla adı geçen modelin öngörüleri sınanabilecektir.

Yok oluş süresi: Kuyruklu yıldız yağmurunun süresi yoldaş yıldızın yörünge dış merkezliliğiyle orantılıdır. Yoldaşın Oort kuyruklu yıldız bulutuna uygulayacağı çekimsel tedirginliğin yeğinliği, yoldaş yıldızın buluta olan uzaklığının kübüyle ters orantılıdır ($1/r^3$). Eğer yoldaş yıldızın yörünge dış merkezliliğini 0,6-0,9 aralığında düşünürsek, kuyruklu yıldız yağmur süresi 100.000 - 2.000.000 yıl olacaktır. Yağmurun kısa sürmesi için yörünge dış merkezliliğinin çok büyük ve kararsız olması gerekir. Yukarıdaki değerlerle hesaplayacak olursak, tipik bir kuyruklu yıldız yağmurunda Yer'e 1 milyon yıllık bir süre içinde, her bir çarpma arası 50.000 yıl olmak üzere 10 çarpma gerçekleşecektir.

Kuyruklu yıldız yağmur modelinden çıkan ilginç bir sonuç şudur: Yağmur sırasında tüm türlerin nesli aynı zamanda tükenmez. Bazı türler çarpmanın erken aşamalarında yok olur. Bazıları birçok çarpmadan yara almadan kurtulurken son ve en büyük çarpmaya yenik düşer. Bazı taşbilimciler türlerin kitlesel yok oluşunun ansızın değil, 1 milyon yıl veya daha uzun zaman dilimlerinde gerçekleştiğini savunur.

Evrim

Eğer kuyruklu yıldız yağmur modelinin "doğruluğu" gösterilebilirse, Yer'in dirimküresinde süregelen evrim süreçleri bugüne dek ileri sürülen savlardan oldukça ayrı bir karaktere bürünecektir. Darwin'in evrim kuramının varsayımı, **evrimi belirleyen temel etmenin türler arasındaki rekabet olduğu** yönündeydi. Önerilen model, böylesi bir evrim sürecinin ancak iki kuyruklu yıldız yağmuru arasında geçen, göreli olarak sakin, 26 milyon yıllık dönemde olabileceğini savlar. Evrim sürecinde, her 26 milyon yılda bir yeni bir aşama gelişir. Yer, tüm gezegeni etkileyen bir çarpma "felaketine" uğrar. Bu tür bir felaket olmasaydı memeliler dinozorları "alt ederek" tarih sahnesine çıkamazlardı. Kuyruklu yıldız yağmuruyla gelişen sürecin bizim bildiğimiz evrim sürecine olan etkisi nedir bilemiyoruz; ancak, önemli bir etkide bulunma olasılığı vardır. Bu süreç, "baskın" türlerin neslini tüketirken "çekinik" türlerin gelişmesine yol açabilir.

Evet, evrim sürecini dış etmene bağlayan görüş böyle savlar ileri sürüyor. Şimdi de hem dinoların yazgısını hem de evrim sürecini Yersel etmenlere bağlayan görüşü inceleyelim.

Yersel etmen

Yerötesi etmeni yeğleyen model ot yiyen dinoların besinsizlikten yok olduklarını savunduğuna göre, Yersel etmeni yeğleyen modelin o dönemin bitki örtüsü üzerine olan görüşlerini incelemede yarar var!

Yersel etmen modeline göre, yaşamın Yer üzerinde yaptığı en önemli etkilerden biri, bitkilerin Yer iklimi üzerine yaptığı değişikliklerdir. Bitkiler Güneş erkesini kullanarak suyu topraktan yapraklarına pompalar. Yapraklarda depolanmış olan su daha sonra buhar olur. Bu süreç yağmur çevriminin sürekliliğini sağlar. Yağmuru oluşturan su damlacıkları Güneş'in sürekli etkisi altında kalır ve Güneş erkesini soğururlar. Buhar yoğunlaşıp yağmur olarak düşerken salınan erke Yer'in rüzgâr dizgesini oluşturur. Nemli havayı okyanuslardan karalara ve dağlara taşıyan bu rüzgârlar daha fazla yağmur yağmasına ve daha fazla erke salınmasına neden olur. Bu süreç, Yer yüzeyini soğutur, bitki yaşamı ve tüm Yer konuşlu organizmaların kullandığı su niceliğini dev boyutlarda artırır. Karalardan denizlere sızan besinler oradaki yaşamın da artmasına neden olur. En yoğun biçimiyle uçlaklarda (kutuplarda) gözlenen soğuma daha fazla rüzgâr ve yağmur uyartarak erke akısındaki artışa katkıda bulunur.

Örneğin, 20 milyon yıl önce ilk kez geliştiklerinde otlar kıtaların iç bölgesinde o zaman çöl olan bölgeleri kaplamıştı. Bu otlar, suyu toprakta tuzaklayarak ve onu havaya taşıyarak sıcak olan kıta içi bölgelerin soğumasına neden oldular. Böylece hızlı soğuma eğilimi başladı. İlk kez Antarktika'da buz bölgesi oluştu. Yer'in ilk buzulu 200 milyon yılda oluştu. Soğuma daha nemli hava üretti: Bitki örtüsü arttı, buzul çağında doruk noktasına ulaştı ve soğuma son 200 milyon yıl boyunca, buzul çağları arası dönemde sürdü. Bugün, tropik bölgelerdeki yağmur ormanlarının kesilmesi sonucunda bu etkinin belki de tersine tanık oluyoruz. Yağmur ormanları dünyanın diğer bölgelerine kıyasla iki veya üç kez daha fazla yağmuru çevrime sokuyor ve rüzgâr oluşumu için gerekli erkeyi üretiyor. Çevrimi ortadan kaldırdığımız zaman soğuma etkisini hemen durdurmuş oluyoruz. Atmosferdeki erke akısı ve tüm Dünya'daki rüzgârlar azalıyor. Bunlarla birlikte, nemli havanın deviniminden kaynaklanan ve kıtaların iç bölgelerine dek sızabilen yağmurlar da azalıyor. İnsanların tarıma yönelik orman "katliamları" büyük bir olasılıkla tüm Dünya'da ısınmaya neden oluyor. Bu etki, sera etkisine neden olan karbondioksit gibi gazların etkisinden daha fazladır. Bu yüzyılın başlıca ısınma eğilimi gösteren dönemi, 1920-1940 ve 1980'li yıllardır. Bu dönemlerin hiçbiri sanayi gelişiminin hızla ilerlediği dönemleri içermiyor. Ancak her iki dönemde de dev boyutlarda orman "katliamları" ve 1930'lu yıllarda tarım alanlarının "katliamı" olmuştur.

Dirimsel süreçler jeolojik süreçler yardımıyla da yüksek erke akısına katkıda bulunmuş olabilir. Örneğin yüz milyon yıl önce, kökleri daha derinlere inebilen ve daha yaygın olan çiçekli bitkiler dinozorların nesli tükendikten 35 milyon yıl sonra kıta coğrafyasında gözlenen büyük değişikliklere katkıda bulunmuştur. Dinozorların çağı olan *Mesozoic* dönemin tamamında dinozorlar kıtaların iç bölgelerindeki alçak denizlerin çevresinde bulunan bataklık yörelerde yaşıyorlardı. Kıyı şeridinin dalga devinimleriyle aşınmaya uğraması ve bitki yakalayan sedimentler yoluyla oluşan deltalar arasındaki dengenin çok az da olsa bozulması, bu denizlerin hızla ortadan kalkmasına neden olacaktı ki bu durum gerçekten de 65 milyon yıl önce gerçekleşti. Denge, kıyı bitkilerinde daha etkin köklerin gelişmesi ve sedimantasyonun artmasıyla bozulmuş olabilir. Kıta iç bölgelerinin çoğunu kaplayan alçak denizlerin ortadan kalkması daha değişken bir iklim yaratmıştır. Kıtaların iç bölgeleri kışın daha soğuk ve yazın daha sıcak olmaya başladı. Bu sıcaklık farklılığı rüzgâr ve yağmurları artırdı ve yaşam için kullanımda olan erkenin artmasına katkıda bulundu.

Evrim çevrenin değişmesine neden olurken, çevre değişikliği de yanıt olarak evrimi "hızlandırıyordu". Daha sert kıta iklimleri, memeliler gibi çabuk değişen iklim koşullarına uyabilecek organizmalara gereksinim duyuyordu. Bu organizmalar hemen hemen iki yüz milyon yıllık dinozor üstünlüğünü sona erdiriyor, sevgili dinoların neslinin tükenmesine neden olan tek etmen olmasa da bu tükenişe büyük katkıda bulunuyorlardı.

İşte Yersel etmeni yeğleyen modelin savı da böyle! Yersel etmen savunucularının Yerötesi etmenin savunucularına yönelttiği soru: "Son yıllarda dinozor neslinin tükenişi, Yer-kuyruklu yıldız çarpışması gibi tamamen gelişigüzel ve bir dış etmene bağlanıyor. Bu görüşün savunucularının şu soruyu yanıtlaması gerekiyor: **kuyruklu yıldız modeli kıta içi denizlerin kurumasını nasıl açıklıyor?** Bu denizlerin kuruması *Mesozoic* çağın sonu ve dinozor neslinin tükenmesiyle eşzamanlıdır."

Orman ve tarım alanları katliamlarıyla, kloroflorokarbonlarla, nükleer sızıntılarla kendi neslimizi tüketmeden önce bu sorunun yanıtını bulacağımızı umuyorum!

KAYNAKLAR

1) E. Lerner, The Big Bang Never Happened, Times Books, Random House, Inc., NY, 1991.

2) R. A. Muller, Evidence for a solar companion star, The Search for Extraterrestrial Life: Recent Developments, ed. M.D. Papagiannis, IAU Symposium No: 112.

Dr. Kenan Ateş
University College London / Moleküler ve Hücre Biyolojisi

Kök hücre tedavisinin neresindeyiz?

Merhaba. Bundan böyle her ay, bu sayfalarda, ağırlığını daha çok biyolojik bilimlerin oluşturacağı bilimin değişik alanlarından çeşitli konuları tartışacağız. Moleküler, hücre ya da gelişim biyolojisinden genetik veya sinir bilimine; evrimden hastalıkların tanı ve tedavisine yaşama ilişkin sorunları irdeleyeceğiz. Yeri geldikçe doğa bilimlerinin öteki alanlarının ya da genel olarak bilimin farklı sorunlarını da ele alacağız. Göndereceğiniz uyarı, öneri ve eleştirilerin önemli katkıları olacak.

ateskenan@yahoo.co.uk e-posta adresi ile haberleşebiliriz.

Öyle görünüyor ki, kök hücre bir "sihirli değnek". Dokunduğu şeyi değiştireceğe benziyor. Ama, adı üstünde, sihirli değnek bu, ne yapacağı belli mi olur. Kurbağayı prens yaparken, aklı eser bir gün de prensi kurbağa yapacağı tutar. Acele etmeyelim. Önce şu sihirli değneği yakından tanıyıp kullanmasını öğrenelim.

Özellikle son bir yıldır medyada sık sık kök hücre haberleri yer alıyor. Birgün, falan üniversiteden filan doktorun filanca hastaya kök hücre verdiği, hastanın birkaç haftada kalkıp yürüdüğü anlatılıyor. Başka birgün, orada yapılmadığı için Hollanda'dan gelen hastanın kök hücreyle tedavi olup ülkesine döndüğü; sonraki birgün de bir diğer hastanın kök hücre için sıra beklediği yazılıyor. Çok geçmiyor, bir bilimsel kongrede, Türkiye'nin bazı kentlerinde çokuluslu büyük tekellerin sağladığı büyük paralarla kurulan teknoparklarda hastalara kök hücre verilmeye başlandığı açıklanıyor. Neler oluyor, bilim kök hücrede sahiden tedavi aşamasına geldi mi? Türkiye, bilimsel araştırmalarda, özellikle de kök hücre konusunda, gelişmiş ülkeleri; ABD'yi, İngiltere'yi, Fransa'yı, Çin'i geçti mi? Teknik ve bilgi birikimimiz onların henüz yapamadığını yapacak kadar gelişti mi?

1) Döllenmiş yumurta
2) Blastosit aşamadaki (5-7 günlük) embriyo
3) Blastositlerin içindeki kök hücrelerin alınışı
4) Kök hücrelerin hücre kültürü yoluyla çoğaltılışı
5) Kök hücrelerin özelleşmesi
   a) *Kan hücreleri*
   b) *Sinir hücreleri*
   c) *Kas hücreleri*

Laboratuvarda embriyonik kök hücre elde edilme yöntemi

Önce kök hücreler hakkında neler biliyoruz, kısaca ona bakalım. En son söyleyeceğimizi baştan diyelim: Kök hücre araştırmalarının daha başındayız. Bu "sihirli" hücreleri yeni yeni tanımaya başladık, bu yüzden onların şimdilik sadece en temel özelliklerini biliyoruz. Bildiklerimiz hızla artıyor, ama yine de bilemediklerimiz bildiklerimizden kat kat fazla. Kök hücre biyolojisi henüz bebeklik dönemini yaşıyor.

Bir sihirli değnek: kök hücre

Kök hücre konusu o kadar da yeni değil. Uzun bir süredir, bazı dokularda, yaralanma gibi durumlarda, hem kendini yenileyen; hem de hasarlı bölgede doku tamiri yapan, çoğalıp farklılaşarak yeni doku oluşturan bazı özelleşmiş hücreler bulunduğu biliniyordu. Varlıkları 1961'den beri bilinen kas dokusunun satellite (uydu) hücreleri bunlardandı. Ancak son yıllarda, bu durumun yalnızca kas dokusu ya da kan veya kemik iliğine özgü olmadığı, insan dahil memeli doku, organ ve sistemlerinin neredeyse tümünde böyle özel görevleri bulunan belli sayıda hücre olduğu tespit edildi. Bugün bu hücrelere yetişkin kök hücreleri diyoruz. Kemik iliği ve kan damarlarında, beyin başta olmak üzere sinir sisteminde, omurilikte, iskelet ve kalp kasında, sindirim sistemi, karaciğer, diş, göz, deri ve pankreasta böyle hücreler bulunuyor.

Vücutta iki farklı yetişkin kök hücre yer alıyor. Birinci grubu, yetişkin doku ve organlarında bir kenarda bekleyen; işareti aldıktan sonra çoğalarak sadece ait oldukları dokuların hücre türleri-

ne dönüşen kök hücreler oluşturuyor. Bu gruptakilere progenitor ya da procursor kök hücreleri deniyor. Kas dokusu, sindirim sistemi ya da retina veya derinin kök hücreleri böyle hücreler. İkinci gruptakiler ise daha geneller. Değişik hücre türlerine dönüşebildikleri için pluripotent (çok potansiyelli) kök hücreler adını alıyorlar. Aldıkları sinyale, ihtiyaca ve içinde bulundukları ortam ve koşullara göre sadece ait oldukları dokuların değil, çok daha farklı doku ve organların hücre tiplerine de dönüşebiliyorlar. Kan damarları, göbek kordunu veya kemik iliğinde dolaşan, ya da beyinde, merkezi sinir sisteminde bulunan kök hücreler böyle hücreler. Bunlar duruma göre bazen farklı kan hücrelerini, bazen kalp ya da iskelet kasını, bazen de sinir, deri, kemik ya da bağ dokusunun değişik hücrelerini oluşturuyorlar.

Yetişkin kök hücrelerin yanı sıra embriyonik ve fetus kök hücreleri de bulunuyor. Embriyonik kök hücreler, 5-7 günlük embriyodan alınan ve farklı hücre türlerinden herhangi birine dönüşme potansiyeli taşıyan hücreler. Fetus kök hücreleriyse henüz gelişmemiş fetustan alınıyorlar ve bunların da farklı hücre türlerine dönüşme potansiyelleri bulunuyor.

Embriyonik kök hücre

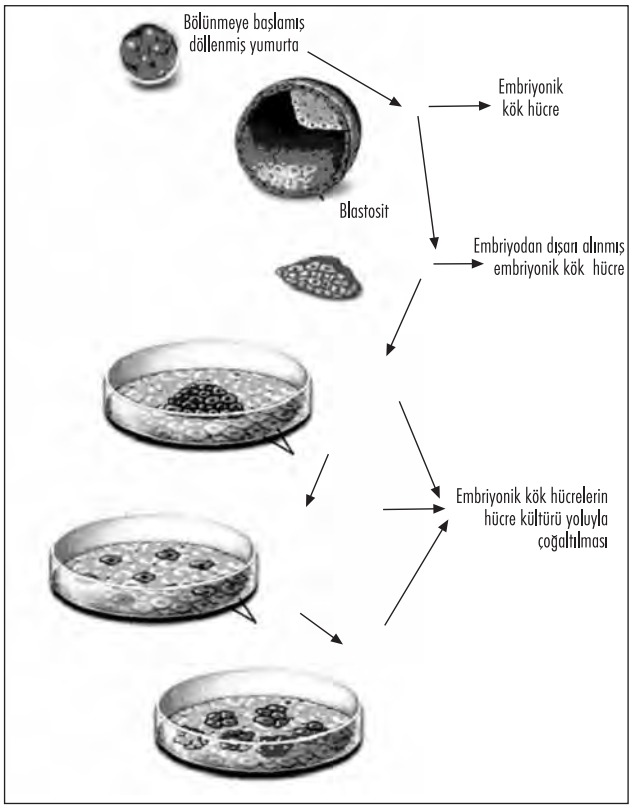
Canlı vücudundaki bütün organ, doku ve hücreler tek bir hücreden meydana gelirler. Erkek spermi ile kadın yumurtasının birleşip döllenmesiyle oluşan hücre (zigot) katlanarak çoğalır. Döllenmiş yumurta 2, 4, 8, 16, 32 ... diye katlanarak bölünür. Dördüncü güne kadar oluşmuş bütün hücreler biribirinin aynıdır. Dördüncü günden itibaren durum değişir ve farklılaşma başlar. Mevcut hücreler birleşerek içi sıvı ve hücre dolu küre benzeri bir yapı oluşturur. Bu aşamaya blastosit aşama denilir. Blastosit oluşmasıyla döllenmiş yumurta embriyo halini alır. Blastosit aşama yedinci gün sonunda tamamlanır ve embriyo başka aşamalara geçer.

İşte bu, blastosit denilen yapının içinde, iç duvara asılı olarak bulunan 30-40 kadar hücre, embriyonik kök hücredir. Bu hücreler blastosit küresinin içinden alınıp çoğaltıldıklarında farklı hücre türü ve dokularına dönüşebilir.

Embriyonik kök hücre araştırmacıları, erkek spermi ile dişi yumurtasını tüp bebek yöntemiyle laboratuvarda dölledikten sonra bu hücreyi blastosit aşamaya gelene dek çoğaltırlar. Blastosit denilen kürenin içindeki embriyonik kök hücreler dışarıya alınır ve laboratuvar ortamında, özel koşullarda, özel sıvılarla hücre kültürü yoluyla çoğaltılıp farklılaştırılırlar. Embriyo yapısı bozulduğu için bu hücrelerden artık fetus ya da çocuk oluşmaz, ancak farklı türde hücreler (kas, sinir, kan hücreleri vb.) meydana gelebilir.

Görüldüğü gibi bir tek çeşit kök hücre yok. Vücutta fonksiyonları, yerleri, elde edilme yöntemleri farklı olan çok sayıda kök hücre var.

Canlı embriyosundan kök hücre alıp laboratuvarda

Laboratuvarda embriyonik kök hücre elde edilmesi ve çoğaltılması.

çoğaltma işlemi ilk olarak 1981'de farelerde başladı. İnsan embriyosundan kök hücre ayrıştırılmasıysa bundan 7-8 yıl önce, 1998'de başarıldı. Medya ve şirketlerin kök hücreye ilgisi de asıl bundan sonra başladı.

Kök hücreler hakkında bildiklerimizin hemen tümü hayvan, özellikle de fare deneylerinden geliyor. İnsan kök hücre çalışmaları henüz çok az ve çok yeni. Örneğin insan embriyonik kök hücreleri şimdiye dek 20 kereden fazla çoğaltılamadı. Bu yüzden, bu hücrelerin farelerde olduğu gibi, insanda da böylesine çeşitlenip farklılaşabileceği henüz gösterilmiş değil. Yetişkin kök hücrelerindeki durum da az çok benzer. Onlar hakkındaki bilgilerimizin kaynağı da çoğunlukla fareler. Oysa fareyle insan bazı benzerlikler taşısa da, aynı değil. Örneğin, yapılan çalışmalar gösterdi ki, fare beyninde bulunan bazı kök hücreler insanda bulunmuyor. İnsandakilerin bazıları da farede yok.

Yine kök hücre bilgilerinin önemli bir kısmı in vitro, yani vücut dışında, laboratuvar tüp ya da kaplarında yapılan deneylerden geliyor. İn vivo yani canlı vücutta yapılan deneylerin sayısı henüz sınırlı. İn vitro olarak, laboratuvar ortamında, hücre kültürü yoluyla farklılaştırılan kök hücrelerin bir kısmı 33 derecelik ısıda çoğaltılabiliyor. Oysa insan vücudunun ısısı 37 derece. Koşullar aynı değil.

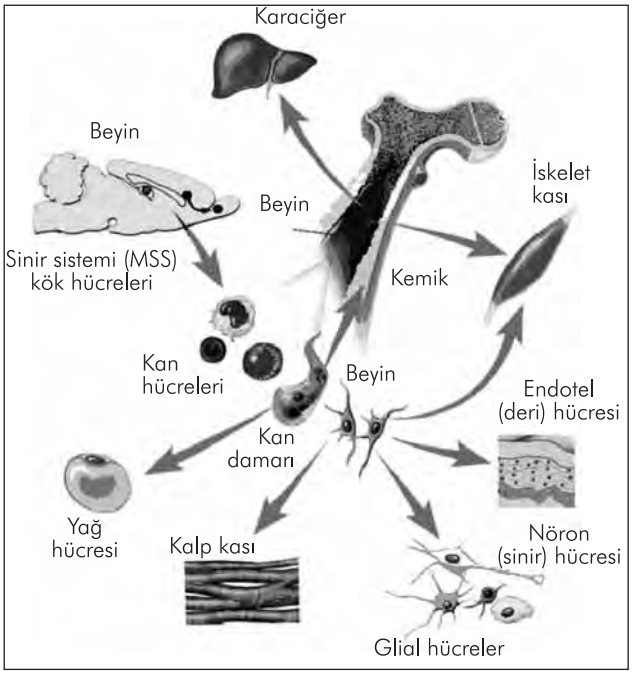
Kaldı ki, hayvan çalışmalarından her zaman iyi haberler de gelmiyor. Örneğin, *Nature* dergisinde yayımlanan bir çalışmada, farelere enjekte edilen kök hücrelerin kanser oluşturduğu açıklandı. Üstelik örnek tek de değil. Başka fare deneyleri, vücuda enjekte edilen kök hüc-

relerin bazı hayvanlarda teratom denilen bir tür kanser yaptığını gösterdi.

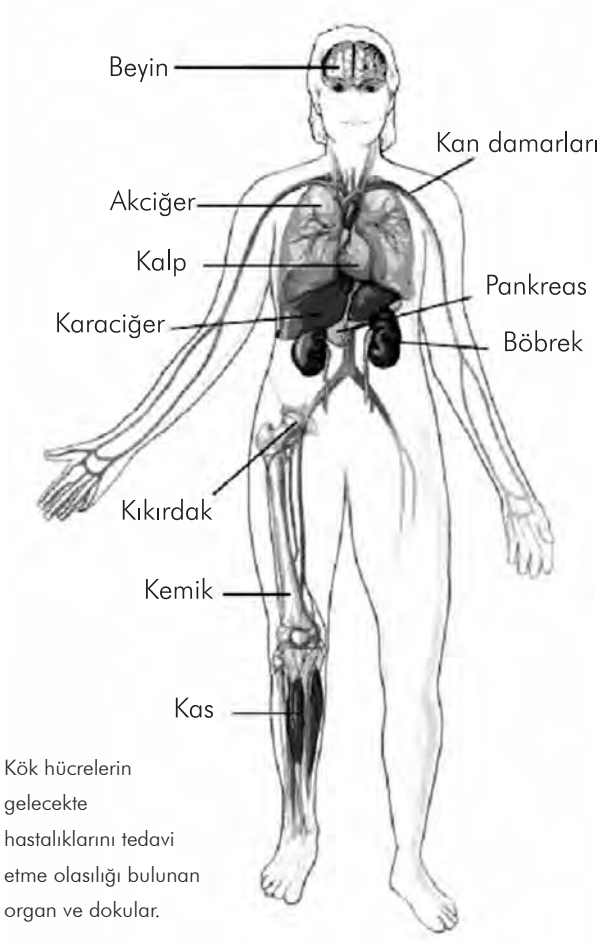
Yine, örneğin halk arasında kas erimesi denilen müsküler distrofilerin en şiddetli hali olan Duchenne müsküler distrofisinde (DMD) büyük umutlarla enjekte edilen kas kök hücrelerinin distrofiyi iyileştiremediği görüldü. Umutlar hemen söndü. Çünkü, DMD konusunda son ayların çalışmaları, bu hastalarda kök hücre olmasına rağmen hücrelere çoğalma işaretini verecek mekanizmalarda da bozukluk olduğunu gösteriyor. Bu yüzden, dışarıdan kaslara kök hücre verilse bile "çoğal" işareti gelmediğinden, hücreler çoğalmaya başlayıp hasarı gideremiyorlar. Kök hücre vermek yetmiyor, vücutta onları yönlendirmek de gerekiyor.

Umuda yolculuk

Kök hücreler tedavisi olmayan birçok hastalık için büyük umut vaat ediyor. Gerçekten de omurilik felçlerinden parkinson ya da alzheimer hastalığına, diyabet ya da şeker hastalığından lösemi, lenfoma ya da öteki kanser türlerine pek çok hastalığın tedavisi için büyük potansiyel taşıyorlar. Bugün sadece hastaların değil, araştırmacı ve hekimlerin de büyük umudu durumundalar. Ama, görüldüğü gibi, çalışmalar henüz oldukça yeni ve yetersiz. Tedavide kullanmaya başlayabilmek için haklarında bilmemiz gereken daha pek çok şey var. En azından, kök hücreleri nasıl kontrol edeceğimizi henüz bilmiyoruz. Vücutta bir değil birden fazla hücre türüne dönüşebiliyorlar. Verilecek hücrelerin verildikleri doku ve organlarda başka doku ya da organların hücrelerine dönüşmeyeceklerinin garantisi yok. Bir süre sonra, kalbin ortasında ya da beyin veya omuriliğin içinde bir kemik ya da kıkırdak dokusu oluşmayacağını, veyahut da kanserli bir yapı ortaya çıkmayacağını kim söyleyebilir?

Değişik yetişkin kök hücrelerinin dönüşebildiği farklı doku ve hücreler

Kök hücrelerin gelecekte hastalıklarını tedavi etme olasılığı bulunan organ ve dokular.

Hipokrates'den bu yana bütün tıp öğrencilerine ezberletilen ilkelerden birisi "önce hastaya zarar verme" ilkesidir. Hekim bir tedavi uygulayacağı zaman, uygulamanın tedavi edici etkisinden önce, zarar verip vermeyeceğine bakmak zorundadır. Yeni bir tedavi geliştirilirken, etkisi önce in vitro olarak hayvan hücrelerinde araştırılır. Etkiler daha sonra başka hayvan, sonra da insan hücrelerinde her seferinde 3-5 kere tekrarlanarak incelenir. Sonuçlar olumluysa fare, sıçan, tavşan gibi küçük hayvan, sonra da büyük hayvan deneylerine başlanır. İnsan denemeleri için vakit hâlâ erkendir. Aynı çalışmaları başka grupların da yapıp benzer sonuçları alması gerekir. Hepsi gerçekleştirilse bile, yine de toksisite testleri yapıp, varsa yan etkilerin ortaya çıkması için bir süre beklenmedikçe insanda uygulama başlatılmaz. Hastalar ne kadar gönüllü olsa; ne kadar yalvarıp yakarsa, kapıda kuyruğa girse; hekim tedavisinin etkisinden ne kadar emin olsa, yine de bunları yapmadan klinik denemelere başlamamalıdır. Araştırma etiği, bilim insanı ve hekim olma, daha da ötesi insan olma ahlak ve sorumluluğu bunu gerektirir.

Öyle görünüyor ki, kök hücre bir "sihirli değnek". Dokunduğu şeyi değiştireceğe benziyor. Ama, adı üstünde, sihirli değnek bu, ne yapacağı belli mi olur. Kurbağayı prens yaparken, aklı eser bir gün de prensi kurbağa yapacağı tutar. Acele etmeyelim. Önce şu sihirli değneği yakından tanıyıp kullanmasını öğrenelim.

Psikoterapistin özel hayatı

Terapistimizi, karşımızdaki yardıma her daim hazır varlığı, hatadan arınmış, hiç yanlış yapmayan, kendi özel ilişkilerinde hep mutlu, sorunlarını çözmekte zorlanmayan biri olarak görürüz. En azından tedavi sürecinde. Peki gerçekten öyle midir? Terziler için söylenen şey terapistler için de geçerli midir? Onlar da kendi söküklerini dikemezler mi?

Terapist modern zamanların ilişki uzmanıdır. Terapi başarılıysa, danışanın problemi ne olursa olsun, sonuç olarak düzelen, bireyin dünyayla olan ilişkisidir. Terapist dünyayı düzeltemez, buna yeltenmez de zaten, haddini bilir. Bireyin dünyayı yorumlayışını, hayata müdahale ediş biçimini, onun kendi duruşu ve algılayışı içerisinde kendisi için daha katlanılır, daha az acı verici hale getirmeye çalışır. Hiçbir şey dikte etmez, sorarak yönlendirir, kendi yatağı içinde kalmasına özen göstererek ötekinin. Ahlak bekçisi değildir, vicdan hiç değildir. Yargılamaz, ama ötekinin kendini yargılamasına da itiraz etmez yeri geldiğinde. Ötekinin suçlarını, hatalarını değil; esas olarak varolan sağlıklı taraflarını bulup çıkartır, unutulanı yeniden hizmete sokmaya çalışır. Sabırlıdır. Kırılmaz. Kişisel almaz, dikenlerini çıkarttıysa öteki.

Öteki, karşısındaki yardıma her daim hazır varlığı, hatadan arınmış, hiç yanlış yapmayan, kendi özel ilişkilerinde hep mutlu, sorunlarını çözmekte zorlanmayan biri olarak görür. En azından tedavi sürecinde. Peki gerçekten öyle midir? Terziler için söylenen şey terapistler için de geçerli midir? Onlar da kendi söküklerini dikemezler mi?

Terapistlere özel hayatlarının sorulduğu söyleşilerde ya da anketlerde yalnızca çok uyumlu, mutlu ailelerle karşılaşırız. Anlayış hâkimdir hepsinin ilişkilerinde. Çocuklar çok iyi yetişir. Bütün zorluklar konuşarak çözülür vs. Halbuki özel hayatlarını yakından tanıdığım terapistler, hiç de bu anketlerde karşımıza çıkan örneklere benzemez. Onların da herkes gibi ve kadar problemleri vardır. Kavgalar, çocuklarla, anne babayla sorunlar vs. İnsan doğası hakkındaki derin bilgi, çok açık ki pek işe yaramamaktadır.

İclal'in hayat hikâyesi oldukça tipiktir bir terapist için. Tıp fakültesinin son sınıfında Kadir'i tanıdı İclal ve âşık oldu. Kadir dahiliye asistanıydı. Çok kısa bir süre sonra da evlendiler. Kadir başarılı bir doktordu, İclal'in kendini yetiştirmesine ve uzmanlık sınavına hazırlanmasına çok yardım etti. İclal Kadir'den farklı bir yol izlemek ve psikiyatr olmak istiyordu. Kadir, bunun ilişkileri ve kendileri için besleyici olabileceğini düşündü. İclal için psikiyatri kliniği çok cazip, bambaşka bir dünyaydı. Süpervizyonlar, vaka sunumları, konferanslar çok farklı bir dünyanın kapılarını açıyordu İclal'in önüne. Yurtdışında Jungçu psikanaliz eğitimi almış klinik şefi bir gün onun da psikanalizle ilgilenip ilgilenmediğini sordu. Neden olmasın diye düşündü İclal. Kadir, psikosomatik hastalarıyla ilgili yaptığı doğa bilimleriyle uyuşmayan yorumlarıyla hiçbir zaman hem fikir olmasa da, eşinin psikanalizi seçmesine sesini çıkarmadı. Her şeye rağmen hâlâ en azından bilimsel tartışmalarına devam edebiliyorlardı. İclal psikanaliz eğitimine başladı ve Kadir'i rahatlatmak için yaşlı bir kadın analist buldu kendine, çünkü Kadir analistine âşık olup yuvasını dağıtan bir sürü analizan hikâyesi duymuştu ve bu da onu bir koca olarak rahatsız ediyordu doğrusu. Analiz eğitimi hiç de ucuz değildi. Artık uzmanlığını almış ve görece daha iyi para kazanmaya başlamış olan Kadir, bir kadın için de kariyerin ne kadar önemli olduğunu biliyordu. Bu yüzden de özel ve ortak zevklerinden feragat ederek eşini desteklemeyi kendine bir görev bildi. Zaten İclal'in eğitiminden başka bir şeye ayıracak zamanı da yoktu. Haftada üç ya da dört kez analiz, enstitüdeki akşam toplantıları, hafta sonu kursları, kongreler… Doğaldır ki hiçbirini kaçırmıyordu. Kadir başlarda İclal'in analistinin yaptığı yorumları dinlemekten keyif alıyordu; ama zaman geçtikçe İclal'in coşkuy-

la iki lafın arasına bu yorumları sokması sinirini bozmaya başlamıştı. Annesiyle olan ilişkisinde baskın olması neden bu kadar önemliydi, bir türlü anlamıyordu örneğin. Bunu ona defalarca söyledi de. Ama bu yaşlı cadı onun evlilik ilişkilerini de bozabileceğinden şüphelenmeye başlamıştı. İclal'in yaptığı bazı yorumlar neden olmuştu aslında Kadir'in bundan kuşkulanmasına. Kadir'i çok kızdırıyordu artık bu analiz yüzünden yalnız geçirmek zorunda olduğu akşamlar. İclal de pek bir şey anlatmıyordu kocasına. Önceleri sorgusuz sualsiz inandığı kocasının söylediklerinden şüphelenmeye, birçok şey onu rahatsız etmeye başlamıştı. Daha evvel yaptığı gibi körü körüne peşinden koşmayacaktı artık. Onun da analize gitmesi gerektiğine ikna etmeye çalıştı Kadir'i. Ama Kadir bu kendi içine kapalı topluluktan yeteri kadar soğumuştu, "Analiz mi, asla" diyordu. Artık hiçbir şey eskisi gibi değildi. İclal, diğer analist arkadaşlarının da devamlı olarak desteklediği bir özgüven kazanmıştı. Kadir ruhun önemini yadsıdıkça, İclal'in onun tıbbi bilgisine olan güveni de gitgide azalıyordu. Bu arada İclal sık sık Selim'den bahsetmeye başlamış, onun yorumlarına çok değer verir olmuştu. Selim Freud'u da Jung'u da çok iyi biliyor ve bu iki okulu birleştirmek için çaba harcıyordu. Geleceği parlak bir analist adayıydı. Kadir şimdilik kıskançlık duymasını gerektirecek bir şey göremiyordu, çünkü Selim'in düzenli bir ilişkisi vardı. İclal'in bozulan evliliklerini kurtarmak için yaptığı her deneme geri tepiyordu. Kadir'in analisti gibi davranıyor, içgörü kazanması için elinden geleni yapıyor, bu da Kadir'de kırılması güç bir direnç yaratıyordu. "Kadir, görmüyor musun..." diye başlayan cümleler, Kadir'in kontrolünü kaybetmesine yetiyordu. Kadir babasının erken ölümü nedeniyle o ya da bu rolü üstlendiğini ve bunun da İclal'le olan ilişkilerinde nörotik bir saplantıya dönüştüğünü görmek istemiyordu. Halbuki İclal, Kadir'in içgörü kazanması için elinden gelen yardımı yapmaya hazırdı. İhtisasının sonu evliliklerinin de sonu oldu. Kadir artık psikoloji ya da psikiyatriyle ilgili her şeyden nefret ediyor ve bu durum hastalarıyla olan tedavi ilişkisine de zaman zaman olumsuz olarak yansıyordu. İclal evlilikten Selim'le başlayan ilişkisi sayesinde pek yara almadan kurtulmuştu.

Bu arada Selim ile ilişkileri başka bir boyut daha kazanmış, birlikte bir muayenehane açmışlardı. Psikoloji ve sosyoloji okumuş olan Selim'le yaptıkları uzun sohbetler, yalnızca tıbbi bir altyapısı olan İclal'e çok şey katıyordu. Artık nerdeyse yalnızca terapistlerden oluşan bir arkadaş çevreleri vardı ve Selim bu çevrenin daimi yıldızıydı. İclal'in hamileliği ve çocuk doğurması, onu meslek yaşamından biraz uzaklaştırmış, hasta görmek dışında hiçbir eğitim toplantısına, kongreye katılmasına imkân bırakmamıştı. Selim çok fazla çalışıyor, kongreden kongreye koşuyor, evdeki zamanını da çoğunlukla yazı masasında en son makalesiyle uğraşarak geçiriyordu. Oğlu onu yalnızca yazı masasının arkasında görebiliyordu. İclal gittikçe kendini yalnız bırakılmış hissetmeye başlamıştı. O da hasta görüyordu, ama oğlunun her türlü ihtiyacını tek başına karşılıyor, Selim'den pek destek görmüyordu. Aklındaki en önemli meseleler artık oğlunun dersleri, flüt kursu gibi şeylerdi.

İclal bir veli toplantısından eve döndüğünde masanın üstünde bir not buldu: "Kendimi pek iyi hissetmediğim için hastaneye gidiyorum. Telaşlanma, ben seni ararım". Tabii ki telaşlanmıştı İclal, uzun çabalardan sonra Selim'in gittiği hastaneyi buldu ve acil bir ameliyat geçirdiğini öğrendi. Mide kanaması. Cerrahın sorusu utandırmıştı onu: "Siz de doktorsunuz, fark etmediniz mi? Anlaşılan eşinizin midesi çok uzun süredir kötü". İclal hayatlarında birçok değişiklik yapmaya karar verdi. Birlikte daha çok zaman geçireceklerdi, tatile çıkacaklardı. Eskisi gibi uzun sohbetler yapacaklardı. Ama ne yazık ki bütün bunları hayata geçirmek için fırsat bulamadı. Selim hastanede tanıştığı doktor hanıma âşık olmuş ve ayrılık planları yapmaya başlamıştı. İclal bütün analitik bilgi birikimiyle akılcı kalmaya çalıştı ve Selim'e hastalığı nedeniyle regrese olduğunu ve doktora karşı bir anne aktarımı geliştirdiğini anlatmaya çalıştı ama nafile.

Bu hikâye çok mu sıradışıdır sizce? Maalesef hayır. İstatistiklere göre Kuzey Amerika'da psikoterapistler arasındaki boşanma oranı yüzde 40 gibi halk ortalamasının oldukça üzerindedir. Yapılan başka bir araştırmada ne şaşırtıcıdır ki, bu yüksek boşanma oranına rağmen terapistlerin yüzde 75 gibi büyük bir kısmının terapist olarak edindikleri deneyimin aile yaşantılarını olumlu yönde etkilediği görüşünde olduğunu göstermektedir. Oysa, "Evde dikkat çekmek için hep aynı şekilde olay çıkarıyorsun" gibi analitik yorumlar ancak terapi orta-

mında işe yarayabilecek ve içgörü kazandıracak şeylerdir. Evde ise karşımızdakinde direnç oluşturmaktan başka bir işe yaramaz. Çok bilinen bir "terapist romanı"nda şöyle bir sahne vardır: Birbiriyle evli iki terapist herhangi bir nedenle tartışmaktadırlar. Biri diğerini bilinçdışı bir şekilde devamlı yıkıcı davranmakla suçlar. Aldığı yanıt şöyledir: "Sana kaç defa söyledim. Bilinçdışı denen şey yalnızca hastalara mahsustur!"

Başka önemli bir sorun da, bütün gün hastalarına gösterdikleri ya da göstermeye çalıştıkları dikkat, özen ve empatiden, terapistin ailesinin yeteri kadar nasiplenememesidir. Terapistlerin özel yaşamıyla ilgili birçok araştırma yapan varoluşçu bir terapist, terapi seansındaki otantik ve açık duruşunu kendi evinde sergileyemediğinden yakınmaktadır bir kitabında. Terapistlerin çocuklarıyla yapılan bir söyleşide bir çocuğun meslek seçimiyle ilgili yanıtı oldukça çarpıcıdır: "Ben büyüyünce hasta olmak istiyorum". Birçok analistin çocuğunu analize almış olan Kohut, terapistlerin aile içinde sürekli yaptıkları yorumlarla çocuklarının kendiliklerinin gelişmesine ket vurabildiklerini belirtmektedir. Terapistlerin kendilerini insan olarak tanımlamalarının istendiği bir ankette, çoğunluğun kendini özel hayatlarında da ideal bir terapistin olması gerektiği gibi gördüğü saptanmıştır; onaylayıcı, angaje, toleranslı ve sıcak kalpli. Eşlerinin ve çocuklarının bu konuda hemfikir olup olmadıklarıyla ilgili bir çalışma maalesef yapılmamıştır.

Bu yazıyı tamamlamak üzereyken tesadüf eseri bir aile terapisti meslektaşımdan telefon aldım. Aslında birkaç gündür bana ulaşmaya çalışıyordu, ben iş yoğunluğum nedeniyle kendisiyle görüşemiyordum. Yeni iş değiştirmişti ve yeni yerinden ne kadar memnun olduğunu, kendini çok iyi hissettiğini anlattı önce. Sonra hiç adeti olmadığı halde ailemin nasıl olduğunu sordu, aile terapisti meslektaşım. Bunun üzerine ben de onun eşini ve çocuklarını sordum. Ayrıldığını, 1-2 gün içinde yeni evine taşınacağını söyledi. 10 küsur yıllık evliydi ve bir çocuğu vardı. Birkaç seans aile terapistine gitmişlerdi, ama bir işe yaramamıştı.

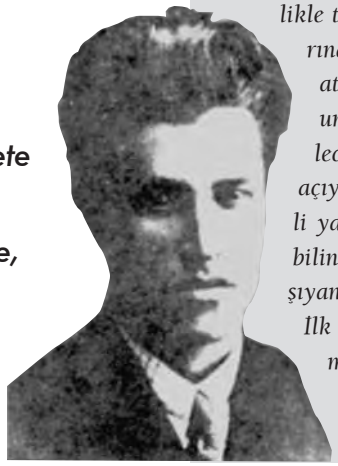
Kıssadan hisse: Terapiye gidiniz, ama terapistlerle evlenmeden önce iki kere düşününüz!

Türkler'in tarihe girişi

Türk'ün Tarihöncesinden Medeniyete el uzatışı, İsa Doğumu'ndan 2 yüzyıl önceleri olmuştur. Türklerce, Medeniyetin en göze çarpan aygıtı ve belgesi olan Yazı'nın kullanılışı ise, ondan ancak 700 yıl sonraları görülür.

Doktor Hikmet Kıvılcımlı, sadece Türkiye Sosyalist Hareketi'nin eski liderlerinden biri değil. Aynı zamanda, özellikle tarih, sosyoloji, antropoloji ve dilbilim alanlarında nitelikli eserler vermiş, özgün tezler ortaya atmış bir bilim insanı. Bu eserler, ne yazık ki unutulmuş ve değerlendirilmemiş. Bilim ve Gelecek'te "Kıvılcımlı Hazinesi" başlıklı bir köşe açıyoruz; Hikmet Kıvılcımlı'yı dergimizin sürekli yazarı yapıyoruz. Bu köşede, Kıvılcımlı'nın az bilinen ve günümüz tartışmaları için de önem taşıyan bilimsel çalışmalarından kesitler sunacağız. İlk olarak, Dr. Kıvılcımlı'nın "Dinin Türk Toplumuna Etkileri" adlı eserinden bir bölümü okurlarımıza sunuyoruz. Yazarın yazım tercihlerine müdahale etmemeye özen gösterdik.

İlk bilimcil anıt-yazı olan *Herodot Tarihi*, bize İsa Doğumu'undan beş altı yüzyıl önceleri, bütün Orta Asya toplumları içinde "Türk" adıyla anılan bir topluluktan konu açmıyor. Yalnız; Orta Asyalı görünen ve Türk-Moğol atalarına çalan ilk insan kümeleşmesi anılıyor:

1) MESAJETLER: Bugünkü Türkistan ötelerinde yaşarlar. Başları Tomris adlı kahraman Ana-handır. Persler'i tarihe sokan Babahan Sirüs (Cyrus; Osmanlıcası: Kiyumres) adlı kahramanı yakalayıp, kan dolu kübün içinde boğan yiğit hatun Tomris'tir. Tomris'in Mesajetleri, Tarih öncesindeki KADIN egemenliğini yaşayan ve henüz Çömlekçilik düzeyinde kalan bir Aşağı Barbarlık konağı içindedirler. ANAHANLIK çağındadırlar.

2) İSKİTLER: Tuna, Dinyeper'den Volga, Seyhun, Ceyhun Irmakları'na ve Alpler'den Altay Dağları'na, Çin, Hint sınırına dek uzanan alanların insanlarıdırlar. Henüz Çobanlık üretimine geldiklerine göre, Orta Barbarlık konağını yaşarlar. Herodot; İskit savaşçıları içinde kadın kılıklı ve görünüşlü askerler de anlatır. Bu bakımdan, İskitler'de henüz kadın hukuku silinmemişe benzer. Ama, egemen İskit toplum tipi BABAHAN'dır. İskitler bir ulus olmaktan çok, bir dünya olduğuna göre, onları, Anahanlık'tan Babahanlık'a doğru yelpaze gibi açılmış bir sıra basamaklı toplumlar saymak en doğrusudur.

Biz bugün, Mesajetler toplumunu da, İskitler toplumunu da tarihten çok, tarih öncesi efsaneler alacakaranlığında tanıyoruz. Onları ancak, coğrafya yerlerine ve insan tiplerine bakarak, kıyaslama yoluyla, "Türk-Moğol" toplumları ile ilgili sayabiliriz.

Başlıca kaynak olan Herodot, belirli yıl sayısı vermiyor. Anlatışından, Sarı Irmak Çin'ine değin uzanan Orta Asya ülkelerinde savaşçıl insanlar kaynaşırlar. Çin henüz bilinmez. Ortadoğu Medeniyetleri'ne (Irak-Mısır'a) doğru, arka arkaya, dalga dalga med ve cezirler halinde saldırıp dönen insanlar fark edilir. Bunlar başlıca üç adla tarih sayfalarına girerler: 1) MEDLER toplumunu yıkan Cimmerler. 2) CİMMERLER toplumunu önlerine katarak Medler üzerine süren Skitler. 3) SKİTLER'i önlerine katmışça Cimmerler üzerine daha doğrusu Irak ve Mısır Medeniyetleri üzerine iter görünen Mesajetler.

Bu insanlara ne oluyordu böyle? "ULUSLARIN GÖÇÜ" denilen şeyi yapıyorlardı. Yazılı tarihin açıkça konu ettiği ve İsa'nın doğumundan birkaç yüzyıl önce ile birkaç yüzyıl sonra görülen: Bir değil, iki Ulusların Göçü vardır: 1) İsa Doğumu'ndan önce, Uzakdoğu (Çin) Medeniyeti ile Yakındoğu (Irak-Mısır) Medeniyetleri arasında Herodot'un anlattığı Barbar ulus akınları. 2) İsa Doğumu'ndan sonra, gene Uzakdoğu (Çin-Hint) Medeniyetleriyle, Akdeniz (Yunan-Roma) Medeniyetleri arasında klasik tarihin anlattığı ve sanki ilk defa görülüyormuş gibi, özel "Ulusların Göçü" adıyla andığı Barbar ulus akınları...

Heredot'un anlattığı Barbar akınlarıyla, klasik tarihin anlattıkları arasında kıyaslamaya elverişli benzerlikler göze batıcıdır: 1) Volga'yı aşarak Batı'ya saldıran Atila adına bağlı Hünler, tıpkı Tomris'in Mesajetleri gibi, en geride iten ilk vurucu güç oldular: Hünler önünde Slavlar ve Ostrogotlar ezilince, ürküp: Trakya, Makedonya, Yunanistan, İtalya, İspanya, Afrika'ya dek uzanan Vizigotlar, bir çeşit İskitler durumunda idiler. 3) Bu akınlar önünde çökmüş Roma toprakları üzerine yerleşen Cermenler, İskitler önünde başlarının çaresine bakan Cimmerler ulusuna benziyorlardı.

Sosyal kıyametler ortasında Türkler-Moğollar

Bütün bu İsa'dan üç beş yüzyıl önce ve sonra görülmüş altüstlükler sırasında, "Türk toplumu" adını almış insan kümeleri var mı? Tarih belirli bir kayıt düşürmemiş. Yalnız Herodot, Ceyhun ötesindeki "Asya'ya sahip" İskitler'i sayarken belki Altay Dağları'nın ötesinde, berisinde: "Çenesi uzun, özel dili olan" altıncı tip İskitler'i "yassı burunlu" diye tanımlar. (Herodot, 4/12, 3/105,1965). Sonraki tarihler de Hünleri: "Yayvan ve geniş burunlu" olarak anlatıyorlar. (V. Duruy: *Histoire Generale*, s. 216, Paris 1891). Yakındoğu kaynaklarında daha açık bir benzeyiş belgesi yok.

Uzakdoğu (Çin) kaynakları ise; büsbütün efsane karanlığındadırlar. "Bir Çinli ırk yoktur... Çinliler, 'Sarı ırk'a ve Moğol ırkına bağlanıyorsa da, ehalinin Orta Asya'dan gelmiş bir istila sonucu olduğu düşüncesi, sadece bir hipotezdir" (*Hist. Gener.* des Peuples, C. I, s.32). "Anarşik Çin efsaneleri, hemen bütün kahramanlarını Sarı Irmağın orta akımı üzerine yerleştirdi. ... Neolitik Çin'de oturanların Moğol tipi oldukları hükmünü verdirtti..: Çin Konfederasyonu'nun ötesinde 'Dört Deniz'in Barbarları yaşıyordu" (Keza, C. I, s. 373).

Türk sözcüğü nereden gelir?

Tarihin o kargaşalı kıyametleri ortasında "Türk" sözcüğü ne zaman, nasıl doğdu? Ve o sözcüğün anlamı nedir?

Türklüğü ideal edişinden kimsenin kuşkulanamayacağı Ziya Gökalp'e göre: "Türk" sözcüğü "Töre" sözcüğünden gelir. Thomsen ("*L'Inseription de l'Orkhon*", s.98) *Orkhon Kitabeleri*'nde yazılı "Töre" sözcüğünü: "Kanun"; "Kurum" (Müessese: Institution) anlamında tercüme eder. Kitabede: "Törükbudun ilinin, törönün kim aktardı" (Sizin devletinizi ve müesseselerinizi kim yıkardı) cümlesinde yazılı hem "Törük", hem "Törün" sözcükleri "Töreli" anlamına gelir. *Divan-ı Lugaat`tı Türk* (C. III, s.167), Doğu Türkçesi'nde "Töre" ve "Törü" denildiğini belirtir, ve "Töre"nin: "Resim-Kaaide" (Tören-Kural) demek olduğunu açıklar. "İl bırakılır, törün bırakılmaz" (Ülke bırakılır, töre bırakılmaz).

Ziya Gökalp, o anlama dayanarak şöyle der:

"Türk töresi, eski Türkler'e atalarından kalan bütün kuralların topu birden, demektir. Töre kelimesinin Türk kelimesiyle bir özden olması da hatıra gelebilir. Başka yerlerde yazdığım gibi, Sagadak sözcüğü nasıl Sagalı anlamına gelebilir. (K) harfi, nispet ve karakteristik ekidir: Bu hipozete göre, Türk sözcüğü Töre sözcüğünden çıkmıştır. Bu ipotez henüz Türkiyatçılarca kabul edilmediği için şahsi bir fikirden ibarettir" (Z. Gökalp, Türk Töresi, s.4, İstanbul 1339)

Gökalp hipotezine göre: Orta Asya'da Türkçe konuşan uluslardan bir bölüğü, bir tarihte "Töre"lenmiş; "Töreli" anlamına "Türk" diye adlanmış. Türkler, kendi törelerinden olmayan uluslara "TAT" derler. Araplar'ın, kendilerinden olmayanlara "ACEM" dedikleri gibi, Türkler de töresizlere: Uygurlar'a, Acemler'e (Persler'e) "Tat" adını verirler. Türkler'e Uygurlar kadar yakın olan Moğollar'a da TAT-ER (Tatar) deyişleri bundandır.

Neşri, "Türkmen" adı için başka bir söz oyunu öne sürer. Şaman inancı taşıyan Türkler, ilk Müslüman olduklan zaman: "İslame gelüp mü'min ve müttakıy oldular. Ondan ötürü buna Terk-iman denildi. Lafızda hafifletilip Türkman dediler. Türkman'ın adı ol vakitten beru konuldu" (*Neşri Tarihi*, s.14, TTK Yayını). "Terk'i iman"dan (inanç bırakmaktan) Türkman gelir mi, gelmez mi?.. Önemli olan gerçek şudur: Bütün araştırmalara ve tahminlere göre, TÜRK adı, Orta Asya'daki insanlardan bir bölüğüne sonradan verilmiştir. Bu "sonra": Türkler'in tarihe girişleri zamanıdır.

Türkler hangi yıllarda tarihe girdiler?

Uygur ve Tatar gibi en yakın akraba uluslar arasında Türkler ne zaman ve nasıl tarihe girmişlerdir?

Bir ulusun tarihe girmesi, yazılı tarihte anılmasıdır. Bu da, SINIFSIZ bir toplumun, tarihöncesinden, sosyal sınıflı Medeniyete değmesiyle başlar. İlkel toplum, o zaman, YAZI'nın bilindiği Medeniyette, yazarların kaleminden sayfalara geçer. Türkler'in, Yakındoğu ve Uzakdoğu medeniyetleriyle ilişkiler kurması, tarihte Türk adının işitilmesine yol açmıştır.

Türkler'in ilk Medeniyetle ilişkisi Çin'de olmuş görünüyor. Türkler Çin'i "TAVGAÇ" yani: Ulu, Kadim, tekniğe fenne sahip sayarlar. "Türkler'in Çinlilerle münasebeti, milattan 200 yıl önce egemen olan 'Hynongnu'; yani Hün adındaki Türk devleti zamanında vardır. Milattan 174 yıl önce, Çin'den Türk Hanına bir prenses getirmek üzere Türk sarayına giden Cung-Hang-yue adındaki Çinli elçi, Türkler'in Çin medeniyetine karşı gösterdikleri taklit eğilimini Türk hayatı için zararlı gördü. Bu zat, Türkler'i sevdiği için Türk sarayında kaldı. Bir daha Çin'e dönmedi" (Z. Gökalp: Türk Töresi, s.7). "İslamlıktan önce Türkler, Çinliler'i biricik ayık ve bilgili olarak tanıyorlardı. Orkhon Kitabesi, Çinliler'in Türklere kendi Ayık ve Bilik'lerini verdiğini söylüyor. Thomsen, ayık sözcüğünü 'Medeniyet' olarak, Bilik sözcüğünü 'Bilgi' olarak tercüme etmiştir" (*Orkhon Kitabeleri*, s.4) (Z. Gökalp: Keza)

"Kitab'ül İlm'ün Nafı" bu yanı daha açık koyuyor:

"Uygarların eski edebiyatından pek az şey kalmıştır. Avrupa bilginlerince bilinen Uygur lehçesinde yazılmış bu az sayıdaki elyazılarının hepsi, İslamlığın kabulünden sonra yazılmıştır. Ve elimizde bulunan en eski elyazısı, 1. miladi yüzyıla dek çıkabilir" (Keza).

Türkiye'nin Türkler'i içinde en büyük Türkiyatçı olan Ziya Gökalp'e göre, Türk'ün Tarihöncesinden Medeniyete el uzatışı, İsa Doğumu'ndan 2 yüzyıl önceleri olmuştur. Türklerce, Medeniyetin en göze çarpan aygıtı ve belgesi olan Yazı'nın kullanılışı ise, ondan ancak 700 yıl sonraları görülür.

Ogan Güner

Morales: Güneş Rahibi mi Sınıf Politikacısı mı?

Resmi yemin töreninden birkaç gün 20 bin kızılderilinin katıldığı ve İnka geleneklerine göre düzenlenen "taç giyme" törenine Güneş Rahibi olarak katılan Morales, Bolivya'nın yerli halkı tarafından İspanyollar'ın gelişinden 500 yıl sonra ilk "resmi" lider olarak kutsandı. Ama Morales aynı zamanda bir sendikacı ve sınıf politikası yapan bir parti lideri. Latin Amerika'daki gelişmeleri iyi anlamalıyız.

Bu sayfalarda mümkün olduğunca Latin Amerika'daki değişim rüzgârlarını koklamaya çalışıyoruz. Latin Amerika ülkelerinin birer ikişer neo-liberalizm karşıtı politikaların safına geçişinin en geniş manalarıyla nasıl değerlendirebileceğine dair sorular atıyoruz ortaya. Ancak şu da bir gerçek ki Bolivya'nın Evo Morales liderliğini seçmesi, Arjantin, Şili ve hatta Brezilya'daki seçim sonuçlarından çok daha büyük yankı uyandırdı, Latin Amerika rüzgârını yeniden gündeme taşıdı. Evo Morales'in resmi olarak göreve başlamadan önce çıktığı kısa dünya turunda giydiği kazak bile bir tür moda haline geldi. Elbette bizim derdimiz Morales'in giydiği kazağın cinsi değil ama "Ben halktan biriyim o yüzden onlardan biri gibi giyiniyorum" demesinin de yüzyılların birikiminden süzülüp gelen, semboller ve raconlarla örülü uluslararası politika sahnesinde önemli bir gösterge olduğunun hakkını vermek gerekir. Politika tarihindeki tüm önemli şahsiyetler kendileriyle özdeşleşmiş kıyafetleriyle belirir ne de olsa gözümüzün önünde. Morales'in kazağının en "sivil" kıyafetlerden biri olduğunun da altını çizmek gerekir.

Morales, başkan seçildikten sonra İnka geleneklerine göre yapılan sembolik "taç giyme" töreninde.

Geçmişi mücadeleyle dolu

Evo Morales'in uluslararası arenada ilk parlayışı 2002 başkanlık seçimlerinde sürpriz bir şekilde ikinciliği elde etmesiyle oldu. Morales, lama sığırtmaçlığı ve koka çiftçiliği yapmış bir Aymara Kızılderilisi. Partisi MAS (Sosyalizme Doğru Hareketi diye çevrilebilir), politik gücünü Bolivya'nın orta kesimlerinde yoğun olarak yaşayan koka üreticilerinden alıyor. ABD'nin, kokain üretiminin önünü kesebilmek için Latin Amerika'ya ve özellikle Bolivya'ya dayattığı koka ekiminin yasaklanması fikrine karşı koka ve kokainin iki ayrı şey olduğunu ve çiftçilerin, And kültürünün bir parçası olan kokayı yetiştirmesinin doğal bir hak olduğunu söyleyen Morales, elbette uzun zamandır ABD'nin kara listesinde yer alıyor. Morales verdiği mücadeleyle bir anlamda Bolivya yerli halkının temsilcisi olmakta gecikmedi. Ama burada bir noktayı daha ekleyerek devam etmek gerekiyor, aksi halde Morales'i etnik bir kimliğin politika sahnesindeki temsilcisi olarak değerlendirip önemli noktaları ıska geçebiliriz. Evo Morales aynı zamanda bir sendikacı. Yerli halkın haklarıyla Bolivya halkının haklarını tek bir parti politikasında birleştirmeyi başarmış bir kişilik. Latin Amerika'nın ikinci büyük doğalgaz rezervine sahip olmakla birlikte Latin Amerika'nın en yoksul ülkesi olan Bolivya'da, enerji sektöründeki sendikaları arkasına alarak bir sınıf mücadelesi yürütüyor aynı zamanda. MAS'ın dünya coğrafyasının belli bir noktasındaki farkı, belki de Marks'ın "Kendi kendilerini temsil edemezler, o yüzden temsil edilmeleri gerekir" dediği yerli köylü halka doğrudan temsiliyet alanı açmış olması. 2003 yılında Evo Morales önderliğinde yürütülen ve şiddetli çatışmalarla geçen gösteriler zincirinin talebi enerji sektörünün millileştirilmesiydi. Morales bu kampanya sırasında da boyun eğmez kişiliğiyle ön plana çıktı. Başkan Gonzalo Sanchez de Lozada'nın kayıtsız şartsız istifasını istedi ve kazandı. Ayaklanmaları ise beyaz azınlık elitine karşı yerli halkın isyanı olarak tanımlıyordu.

2003 Ekim'inden son seçimlere

Latin Amerika ülkeleri birer ikişer neo-liberalizm karşıtı politikaların safına geçiyor.

gelinceye kadar MAS, yerli halk ve işçi sınıfının yanı sıra orta sınıfa da sızmayı başardı. Politik kariyeri sırasında ABD'nin kendisine taktığı her yafta ve Morales'i yeğleyen Bolivya'ya karşı savurduğu her tehdit, Morales'in popülaritesini biraz daha artırdı. Ve nihayet Morales'in son seçimlerdeki zaferi geldi.

Bolivya'nın 500 yıl sonra ilk "resmi" lideri

Morales yemin töreninde yaptığı konuşmada birkaç noktaya değiniyor: Neo-liberalizmin Bolivya için işlemediği ve doğal kaynakların Bolivya halkına ait olması gerektiği... 500 yıllık yerli halk direnişinin nihayet iktidarı aldığı ve haklarını savunmak için ayağa kalktığı... Uyuşturucuyla mücadelenin bir ulus üzerinde tehdit ve baskı unsuru olarak kullanılamayacağı... Konuşmasında ılımlı bir söylemin ağırlıkta olduğu söylenebilir. Henüz ilk gününü yaşayan bir iktidar için bunu şimdilik taktik gereği diye yorumlamak mümkün. Ama yemin töreni sırasında meclis dışında kendisini destekleyen on binlerce yerli ve işçi kitlesinin önemini ve beklentisini de hesaba katmak gerekiyor. Dahası resmi yemin töreninden birkaç gün önce düzenlenen Kızılderili seremonisinin sembolik değeri üzerinde de durmak gerekiyor. 20 bin Kızılderili'nin katıldığı ve İnka geleneklerine göre düzenlenen bu "taç giyme" törenine Güneş Rahibi olarak katılan Morales, Bolivya'nın yerli halkı tarafından İspanyollar'ın gelişinden 500 yıl sonra ilk "resmi" lider olarak kutsandı. Uluslararası arenanın önde gelenleri ve yorumcuları ne düşünüyor olursa olsun, dünyanın bu bölgesindeki bir halk, 500 yıl sonra, Evo Morales'in liderliğinde uluslararası arenaya çıktığına inanıyor. Kalbi solda atan herkesin bu noktada durup saygıda kusur etmemesi gerektiğine inanıyorum.

Latin Amerika'daki gelişmeleri doğru değerlendirebilmek…

Morales, Chavez'e yaptığı ziyarette Fidel'le birlikte üçünün bir "Hayır Ekseni" kurduğunu ve gerçek "Şer Ekseninin" ABD olduğunu cümle âlemin bildiğini açıkladı. Gerçekten de Morales'in başkan seçilmesiyle birlikte Latin Amerika'daki gidişata dair yorumlar birden gündeme oturdu. Özellikle sağ kesimden gelen değerlendirmeler ilginç bir manzara sunuyor: Latin Amerika'da bugün sol olarak değerlendirilen isimlerin birçoğu (ki buna Chavez, Kirchner ve Morales de dahil ediliyor) aslında solcu değil, popülisttir. Politika sahnesinde Fidel Castro gibi Marksist liderler, kabullenilmiş ve tahmin edilebilir nitelikte liderlerdir. Popülist kimlikleri dolayısıyla diğerleri ise Latin Amerika ve dünya için serseri mayın gibidir ve zararlıdır!

Uluslararası sağın bu yorumu gerçekten dikkat çekici. Soğuk Savaş'ın sınırları ve safları belli savaş düzeninin dışına çıkılmasını bir tehdit olarak algılayan bu bakış açısı, uluslararası solun Latin Amerika'ya yaklaşımıyla da belli noktalarda örtüşüyor ne yazık ki. Sol söylem özellikle Chavez'in şahsında, tek ülke, tek ulus etrafında verilen sol mücadelenin yetersiz olduğunu ve aslolanın uluslararası liberal ekonomiye karşı çareler geliştirmek olduğunu ima ediyor. Biraz edebileştirirsek şöyle de diyebiliriz: Sağ, Latin Amerikalı liderlerin sanıldığı gibi Mesih olmadığını söylerken, sol, Mesih olmayan liderin liderden sayılmayacağını söylüyor. Sol, bütün bu liderlere, uluslararası ekonominin matriksini çözmelerini ve ondan sonra gelmelerini söylüyor neredeyse. Oysa Latin Amerika'daki gelişmeleri yakından takip edersek, bazı hamlelerin uluslararası ekonomik değerlerin yüreğine kama sokacak kadar akıllıca planlandığını ve genel geçer ekonomik kuralların nasıl sol bir niyet için tersine çevrilebildiğinin kanıtlarını bulabilmek mümkün: Arjantin'in IMF'ye olan borçlarını erken ödeme kararı almasından sonra Venezüella'nın Arjantin'den normalin iki katı devlet tahvili satın alarak verdiği destek; Brezilya'nın ABD ilaç firmasıyla girdiği mücadelede jenerik ilaç kavramını "ulusal bir hak" olarak gündeme getirmesi; yine Brezilya'nın, ABD'nin pamuğa uyguladığı devlet desteğinin yasadışı olduğuna dair bir kararı uluslararası kurumlardan geçirebilmesi; Venezüela'nın döviz rezervi fazlasını sosyal projelere aktarmak için bulduğu formül vesaire vesaire... Bütün bunlar küçük haberler olarak harcanıp giderken, Latin Amerikalı liderlerin kendi halklarının dışında kimse tarafından yeteri kadar ciddiye alınmaması ironik bir durumdan daha fazlasını işaret etmiyor mu sizce?

Yerli halk Morales'i bağrına bastı.

Geçmişten günümüze İslam felsefe geleneğinde
"Öncesiz tasarımcılık"

Bilinçli tasarımın ön versiyonu olarak görebileceğimiz öncesiz tasarımcılık, erekselliği tetiklemenin yanında, evrendeki varlık ve oluşu Tanrısal temelde açıklamaya yöneldiği için, nesneler arası ilişkileri kendi iç örgüsüyle açıklama çabasının önünde engel oluşturur. Zira evrenin öncesiz bir tasarımın, Tanrısal tasarımın ürünü olduğunu söylemek, evrenin nasıl ve neden var olduğu sorusuna sınanabilir ve doyurucu bir yanıt vermediği gibi, oluşun varlığına, neliğine ve iç işleyişine ilişkin herhangi bir yoklanabilir veriyi de içermez. Bu açıdan öncesiz tasarımı ya da onun evrilmiş biçimi olan bilinçli tasarımı, bilimsel bir kuram gibi sunmak, pireyi deve sanmak kadar saçmadır.

Yard. Doç. Dr. Hasan Aydın
OMÜ Sinop Eğitim Fakültesi

Dinler tarihi ile dinsel düşünceden esin alan teolog ve filozofların yapıtları irdelendiğinde, evren ve evrendeki varlık, nesne ve olayların, yaratma etkinliği ile var olduğunun savunulduğu görülür. Bu yaratma etkinliğinin öznesi, çoktanrıcı anlayışın egemen olduğu dönemlerde, Tanrılar ve onların işbirliği; tektanrıcı anlayışın egemen olduğu dönemlerde ise, tek olan Tanrı olarak kabul edilmiştir.

Gerek çoktanrıcı gerekse tektanrıcı anlayışlar -bu anlayışlar niteliksel açıdan belli konularda birbirinden ayrışsa da- en azından yaratma etkinliğinin planlılığı konusunda ortak bir görüşte birleşirler. Bu nedensiz değildir; çünkü yaratma etkinliğinin insansal düzeyde ön örneği, insan yapıp etmeleridir ve insan bilinçli bir varlık olduğu için, yapıp etmelerinin ardında bir tasarım ve tasarımın uzanmayı amaçladığı bir hedef bulunur. Bu haliyle insan yapıp etmelerinden Tanrısal alana yansıtılmış olan yaratma etkinliğinin, neden planlı ve erekselci bir temele oturtulduğunu kavramak hiç de zor değildir. Nitekim çoktanrıcı bir anlayışın savunulduğu Sümer mitolojisinde, evrendeki varlık, nesne ve olaylar, Tanrılar aracılığıyla var edilmeden, "kader levhası"na çizildiği; bir başka deyişle, Tanrılar tarafından tasarlanıp, bir levha üzerine yazıldığı ifade edilmekte; evrene egemen olmak için Tanrıların, kader levhasını ele geçirmek amacıyla birbirleriyle savaştığı ileri sürülmektedir (1). Benzer bir şekilde Eski Mısır'da, varolma etkinliğinin belli bir plan dahilinde yürütüldüğünün, her şeyin belli bir ereği yerine getirmek için planlı olarak Tanrılar tarafından var edildiğinin altının çizildiği, söz gelimi, insanın, Tanrı Khnum tarafından çömlekçi çarkında belli bir amaç doğrultusunda var edildiğinin söylendiği görülür (2). Aynı anlayışın izlerine, felsefi düşüncenin doğduğu yer olarak kabul edilen Eski Yunan'da da rastlanır. Söz gelimi, Parmenides'in öncesiz ve yetkinlik nitelikleriyle donattığı oluşun etkin ilkesi **varlık**ı; Herakleitos'un, düzeni simgeleyen **logos**u; varlık ve oluşu çoğulcu bir anlayışla açıklamaya yönelen Empodokles'in, **hava-toprak-su ve ateş**ten oluşan dört unsuru ve bunların, varlık ve oluşu gerçekleştirebilmeleri için karışıp ayrışmalarını sağlayan ve Tanrısal olarak görülen sevgi ve nefret ilkesi, bir biçimde, varlık ve oluşta bilinçli ve planlı bir yapılanmanın var olduğunu düşündürmektedir (3). Bu anlayış, Aristoteles'te daha yalındır; çünkü o, **İlk Neden**e bağlı olarak her şeyin belli ereğe göre var edildiğini söylemekte; amaç neden ilkesi gereği, "doğada hiçbir şey boşuna var edilmiş değildir" (4) demektedir.

Mısır Tanrısı Khnum, çömlekçi çarkında insanı yaratıyor.

İslam dinsel bildirileri: Öncesiz tasarımcılık ve planlılık

Ulusal dinlere ait mitolojilerde, nispeten Eski Yunan felsefe geleneğinde ve Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi tektanrılı dinlerde karşımıza çıkan yaratmanın planlı bir etkinlik olduğu düşüncesi, İslam dinsel bildirilerinde de önemli bir yer tutar. İslam dinsel bildirileri bu konuda önceki geleneklerden daha tutarlı bir tutum takınır. Çünkü onun seslendiği ilk insanlar, yani Araplar, MS 7. yüzyılda yaşayan insanlardır ve bu insanlar, Sümer, Mısır, Yahudi ve Hıristiyan öğretilerinin seslendiği insanlara göre oldukça geç dönemde yaşamışlardır. Bu zamansal farklılık, insanlığın zihinsel ve kültürel gelişimi dikkate alındığında, düzen, amaçlılık, planlılık vb. konularda duyarlılığı artırmıştır. Bu yüzden İslam dinsel bildirileri, yaratma olgusunu kompleks bir bağlama taşıyarak, anılan kavramları hem Tanrısal hem de insansal bağlamda ele alır. Tanrısal bağlamda ele aldığında, onları, Tanrısal bilgi, Tanrısal kudret, Tanrısal adalet, Tanrısal söz (kelâm) ile ilintilendirmekte; Sümer'deki kader levhaları motifi anlayışını sürdürerek, Tanrının kurucu-öncesiz bilgisinin levh-i mahfûz'da (korunmuş levha) ya da bir kitapta kayıtlı olduğunu, bu bilgilerin değişmeden dış dünyada nesnellik kazandığını ima etmektedir. Konuyu insansal düzeyde ele aldığında ise, düzen, amaçlılık, inayet (Tanrısal gözetim) gibi kavramlara gönderme yapar. Zira İslam dinsel bildirileri, yerde ve gökte bir düzensizliğin bulunmadığından, gökyüzünün yıldızlarla süslendiğinden, orada bir çatlağın bulunmadığından, dağların, yıldızların, güneşin, ayın, denizin, hayvanların, suların vb. insan için, insan yararına, insanların gereksinimlerine uygun olarak Tanrı tarafından yaratıldığından söz etmekte ve insanları, dış dünyada ve kendi nefislerinde hem Tanrının kudretini hem de inayetini gözlemlemeye çağırmaktadır (5). Kuşkusuz İslam dinsel bildirilerinin insansal düzeyde anılan kavramlara gönderme yapması, seslendiği insanları, Tanrıya yönlendirmek, ona şükretmeye sevk etmek, her olgunun ardında Tanrı ve niteliklerini aramaya güdülemek, Tanrının yüceliğini düşündürmeye iletmek gibi çeşitli dinsel işlevleri yerine getirme ereğine dönüktür (6).

İslam düşünce geleneği: Varlık ve oluşa ilişkin çeşitli kuramlar

İslam'ın, Helenistik kültürün yaygın olduğu kuzey bölgelerine yayılmasını sağlayan fetih hareketleri ve Beyt el-Hikme'de yürütülen sistemli çeviri etkinlikleriyle, felsefi kültürü gelişen İslam düşünürleri, İslam dinsel bildirilerinde gündeme gelen yaratma etkinliğinin planlı bir etkinlik olduğu anlayışını geliştirmişler; bu anlayışı kuramsal bir dizgeye dönüştürmüşlerdir. İslam din felsefecileri (kelâmcılar), özellikle Eş'ariler ve Maturidiler, sistemlerinde saltık olan ve hiçbir ilke ve kuralla sınırlandırılamayan Tanrısal kudrete ağırlık verdikleri ve Tanrının hiçbir amaç gütmediğini ileri sürdükleri için, insansal düzeyde gözlemlenen düzen, inayet, amaçsallık, planlılık gibi kavramların içeriğini belli bir anlam kaybına uğratmışlar; bu bağlamda yaratılışa ilişkin bir "yoktan yaratma" kuramı geliştirmişlerdir. Onlar anılan kuramları gereği, evreni, bir bütün olarak Tanrının yaratısı olarak görüldüklerinden, evrendeki varlık nesne ve olayları Tanrının varlığının göstergesi (âyât) saymışlar; insansal düzeyde gözlemlendiğini söyledikleri, ama tanrısal düzeyde Tanrının özgürlüğüne feda ettikleri evrendeki düzenliliği, amaçlılığı ve inayeti, paradoksal bir biçimde, onun bilgi, adalet, kudret gibi niteliklerinin bir ürünü saymışlardır. Aynı anlayışın izlerini Mu'tezili düşünürlerin yaratma anlayışında da bulmak olasıdır. Her ne kadar onlar, yaratmayı, Eş'ari ve Maturidiler'in aksine, imkân halindeki maddedeki olanakların açığa çıkması olarak algılasalar da, bu olanağın açığa çıkmasını Tanrısal bilgiyle koşullu Tanrısal irade ve kudretin ürünü olarak kabul ederler. Bilgiyle koşullu bu irade ve kudret ise, sadece akli imkânsızlıklarla sınırlıdır. Yeni Platoncu felsefi kültüre ilgi duyan filozoflar ve İslam tasavvufçuları ise, Eş'arî ve Maturidiler'in yoktan yaratma kuramının tersine, tıpkı Plotinus'ta olduğu gibi bir türüm (sudûr) kuramı geliştirmişler; bu kuramlarının temeline Tanrısal bilgi, hikmet ve adaleti oturtmuşlardır. Tanrısal bilgi ve kudretin, ikincil nedenler aracılığıyla dışsallaştığına inanan anılan akımlara bağlı düşünürler, dış dünyadaki oluş ve bozuluşun kö-

Babil yaratılış efsanesi *Enuma Eliş*'in yazıldığı tabletlerden bir görüntü.

kenine Empedokles'in dört unsurunu, yani hava, toprak, su ve ateşi yerleştirirler. Onlara göre dört unsurun göksel etkilerle çeşitli oranlarda karışması sonucu imkân halindeki maddede herhangi bir varlığın ya da nesnenin biçimini alma yeteneği (istidadı) ortaya çıktığında, İlk Neden olan Tanrı ve göksel ayrık akıllar -dindeki adıyla melekler- aracılığıyla suretler gönderilmekte ve böylece varlık ve nesneler meydana gelmektedir (7). Kimi tasavvufçular ve kimi filozoflarca, Eski Yunanlı Anaksagoras'ın etkisiyle evrimci bir var oluş kuramının da ileri sürüldüğü gözlenir. Özde türüm kuramının dayandığı metafizik temele dayanan bu evrimci kuram, türlerin birbirine dönüşmesine izin vermez. Çünkü İslam dünyasında gelişen evrimci oluş tasarımı, sadece ara türlerden söz etmekte, ara türleri de durağan sayıp, Tanrı ve ikincil neden sayılan ayrık akıllar tarafından belirlendiğini belirtmektedir (8). İhvân es-Sâfâ, Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Rüşd gibi İslam filozoflarında, hatta Gazzâlî gibi İslam felsefe geleneğine eleştirel bir açıdan yaklaşan düşünürlerde, türüm süreci, planlı bir süreçtir ve gayet sistematik ve şematiktir. Bunun temel nedeni, *Kuran*'ın "biz hiçbir şeyi boşuna yaratmadık" (9) söylemi ve Tanrısal bilginin bir yansıması görünümünde olan levh-i mahfûz kavramına yer vermesidir. Nitekim İslam filozoflarınca, evren Tanrının sanat belirtileriyle doludur ve bu Tanrının bilgisini yansıtan levh-i mahfûzun dış dünyada nesnellik kazanmasının bir ürünüdür. Söz gelimi Fârâbî, İslam dinsel bildirilerindeki levh, kalem, yazı, kitap gibi kavramları değerlendirerek şöyle der:

"Sanma ki, kalem katı bir alet; levha düzlem biçiminde bir şey; kitap, üzerine işaretler işlenmiş bir şeydir; tersine kalem ruhani bir melek, yazı gerçeklerin betimlenmesidir. Kalem emr'de bulunanı kavrar ve levhayı ruhani bir yazıyla doldurur; kaza kalemden; takdir levhadan kaynaklanır" (10).

Yaratmadaki planlılık yer yer Tanrıyı herhangi bir nesneyi icat eden mucide ya da bir binanın projesini çizen mühendise benzetilerek de anlatılmaya çalışılır. İslam filozoflarının yapıtlarını eleştirirken özellikle İbn Sînâ ve Fârâbî'nin düşüncelerinden etkilendiği anlaşılan Gazzâlî, Fârâbî'de ifadesini bulan bir örneği, ona oldukça yakın ifadelerle tekrar ederek, evrendeki düzenli ve planlı var oluşu mühendis örneğiyle şöyle ifadelendirir:

"Söz gelimi, evin iki tür varlığından söz edilir. Onun öncelikle, mühendisin zihninde bir varlığı söz konusudur; bu varlık, evin biçimini (sûret) gösterir. Evin, bir de zihnin dışında, dış dünyada varlığı vardır. Zihinsel varlık, içseldir ve dış dünyadaki varlığın nedenidir. Zihinsel varlık, dış dünyadaki varlıktan öncedir; bunun aksi düşünülemez. Bil ki, Tanrı, tıpkı bunun gibi, önce takdir eder (planlar); ardından, ikinci olarak, takdire (plana) uygun olarak var eder. Takdir, mühendisin evin planını kâğıda çizdiği gibi, levh-i mahfûza (korunmuş levhaya) çizilmiştir. Böylece, evin biçiminin ortaya çıkmasıyla, bir tür varlığı olmuş olur. Bu varlık gerçek varlığın nedenidir. Nasıl mühendis, evin biçimini, kâğıda kalemle çiziyorsa, tıpkı bunun gibi, korunmuş levhada, her şey kalemle (Tanrısal) bilgi doğrultusunda çizilmiştir. Bu şekilde, Tanrısal işlerin biçimlerinin takdiri, önce korunmuş levhaya kalem aracılığıyla çizilir ve oraya işlenir. Kalem bilgiye uyar. Korunmuş levha ise, kendisine biçimlerin nakşedildiği bir varlıktır. Kaleme gelince o, işlenen levhaya, varlığın biçimini akıtır (feyz). Kalemin tanımı, biçimleri nakşedendir. Ne kalem ne de levha cisimdir… Bunlar ruhsal tözlerdir" (11).

İslam düşünce geleneğinde Öncesiz Tasarımcılığın iki versiyonu: Gazzâlî örneği

Oluşu öncesiz-planlı bir tasarımın ürünü olarak gören ve bunu Tanrısal bilgi ve bu bilginin levh-i mahfûza yansımış biçimiyle ilintili gören İslam düşünürleri, bu olguyu İslam dinsel bildirilerinden yola çıkarak iki açıdan ele alırlar. İlki, insansal düzeyde gözlemlenen düzen kavramından; ikincisi ise, Tanrısal gözetimden (inayet) yola çıkmaktadır. Bu anlayış en sistematik ifadesini, kendisinden önceki düşün geleneklerini sentezlemiş bir düşünür olarak karşımıza çıkan Gazzâlî'de bulur (12); bu yüzden konuyu onun düşünceleri ekseninde açmakta yarar vardır.

A) Düzenden yola çıkan Öncesiz Tasarımcılık

İslam düşünürleri evrenin her parçasının sağlam ve düzenli bir eylem olduğunu, onun ise, bilgeliği, kudreti ve süsleyiciliği olan bir varlığa işaret ettiğini söylerler. Nitekim Gazzâlî şöyle der:

"Evren, zihinleri hayrette bırakacak, birtakım harika ve göstergelerden (âyât) meydana gelmiş, sağlam, tertipli ve üstün bir nizama, eşsiz bir düzene sahip bir varlıktır. Bu ise, kuşkusuz üstün bir kudrete (ve bilgiye) kanıtlık eder" (13).

Gazzâlî'de dile gelen anılan uslamlamadan hareket eden İslam düşünürleri, evrende gözlemledikleri her düzenli olguyu, Tanrısal bilgi ve kudretten yola çıkarak açıklamaya çalışırlar. Bu düzeni onlar, çoğu kez, Tanrısal âdaletle de ilişkilendirirler (14). Bu yüzden, söz gelimi Gazzâlî, evrendeki düzeni görmezden geleni köre benzetir ve şöyle der:

"Evrendeki her şeyi O yaratmıştır. Yaratıklarını öyle yaratmıştır ki, ondan daha iyisi ve güzeli olamaz… (Insanlar), O'nun işinin ve hikmetinin sırrını anlayamazlar. Böyle olan-

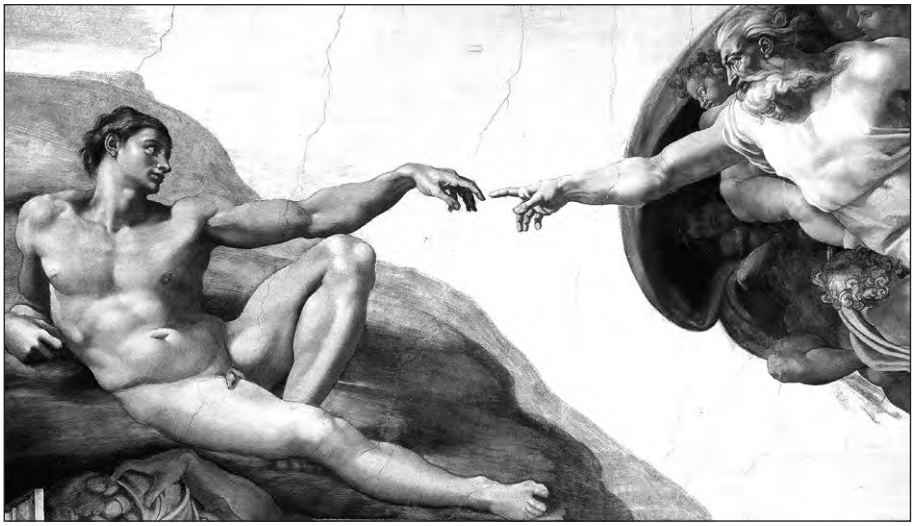
lar köre benzer. Kör bir odaya girer, orada her şey yerli yerindedir; ama o görmez. Bir şeye çarpınca, bir şeyi devirince, 'Bunu niye yol üstüne, ayak altına koyarlar' der. Halbuki o şey ayak altında değildir. Fakat o, yolu görmemektedir" (15).

Gazzâlî'ye göre, ay, güneş ve yıldızların şaşmaz hareketleri, mevsimlerin birbiri ardınca gelmesi, varlıkların biri diğerinin gereksinimini karşılayacak bir biçimde sıradizime sahip oluşu, yetkinden yetkin olmayana doğru inişi, insanın kendisi ve sahip olduğu organları, Tanrının planlı etkinliğini imleyen göstergeler olarak yorumlanmalıdır (16). Şöyle der:

"Evrenin parçalarının yarısına göz gezdirsek ve sonra o parçalardaki hikmetleri saymaya kalksak, Tanrının süsleyici (müzeyyin) ismini daha iyi kavrarız. Bu düzen ve güzellik, evrenin her parçasında, hatta karıncanın organlarında bile vardır. Hayvanın en küçük organı olan gözdeki hikmetleri açıklamaya kalksak, söz uzar ve anlatmakla bitiremeyiz. Gözün tabakalarını, biçimlerini, ölçüsünü, renklerini, onda bulunan hikmetleri bilmeyen, onun görünüşünün ötesini bilmiyor demektir; onun biçimlendiricisini bilmeyen, görünüşü aşamamıştır. Bu sözümüz, hayvan ve bitkiler ile, onların her parçası için geçerlidir" (17).

Gazzâlî, akıllarının olmadığını söylediği hayvanların düzenli eylemlerini de, tıpkı İbn Sînâ (18) gibi Tanrının kendi başına yapamazlar; bu ancak Tanrısal ilhamla olasıdır (19). Nitekim, kuşların kuluçka süresince yumurta üzerinde yatmaları, taneleri kolayca bulmaları, insanı hayrette bırakan yuvalar yapmaları, kanatlarıyla kuluçka döneminde yumurtaları sarmaları, yavrularına ağızlarıyla yiyecek taşımaları (20), dişi ve erkek güvercinlerin yardımlaşmaları (21), yarasa, baykuş ve huma kuşunun sadece gece dışarı çıkmaları (22), kelebeğin havada yaşaması (23), köpeğin sahibine zarar vermemesi (24), kargaların ölülerini gömmeleri (25), arılardaki ve karıncalardaki hiyerarşik yapı, toplu yaşamaları (26), ipek böceğinin yaprakları yemesi (27) vb.yi Tanrı ilham etmektedir (28). Tüm bunlar düzenli eylemlerdir; aklı olmayan bir varlığın bunları yapması olanaksızdır. Ona göre, aynı durum, aklı olmayan bebeğin doğar doğmaz, karanlıkta bile olsa, annesinin memesini bulması olgusu için de geçerlidir. O, büyük ölçüde İbn Sînâ'dan esinlenerek (29) şöyle der:

"Çocuk ana rahmini terk eder etmez, kendi seçimiyle hemen annesinin memesine sarılarak onu emer. Kedi yavrusu, doğar doğmaz, daha gözleri kapalıyken, derhal annesinin memesine hücum eder. Örümceğin ördüğü, acayip biçimli ağların düzgünlüğü, kenarlarının birbirine eşitliği ve uyumluluğu, mühendisleri bile hayrette bırakacak denli üstün bir sanatı temsil etmektedir. Mühendislerin dahi bilmediği ve onları bu konuda aciz bırakan bu hususun, bilginin dışında, ondan tamamen ayrı bir yönünün bulunduğunun kesin olarak bilinmesi gerekir. Aynı şekilde, arıların evlerini altı köşeli olarak yapmaları, bir gerçektir. Bunlar içinde, dört köşeli, yuvarlak, yedi köşeli veya herhangi bir şekle rastlanmamaktadır. Bunun nedeni, kuşkusuz, altı köşeli şekilde, geometrik kanıtların işaret ettiği ve başka hiçbir şekilde bulunmayan ayırıcı bir özelliğinin olmasıdır… Tanrı, peteklerini yapmalarında, kendilerine altı kenarlı şekli tercih etmelerini sağlamıştır. Şimdi, acaba bu arılar, üstün bir zekaya sahip insanların çoğununun algılamalarının üstünde olan bu incelikleri, kendi kendilerine mi bildiler ya da yapmak zorunda oldukları bu şeyler, kendilerine hükmetmekte tek olan yaratıcı tarafından mı öğretildi? Oysa onların, gerek bu petek üzerindeki ve gerekse içindeki bütün eylemleri, onlar bilmeseler dahi, yalnızca Tanrı'nın takdiri ve dilemesiyle meydana gelmekte ve kendilerinin, asla bu eylemlerden kaçınma konusunda kudretleri bulunmamaktadır" (30).

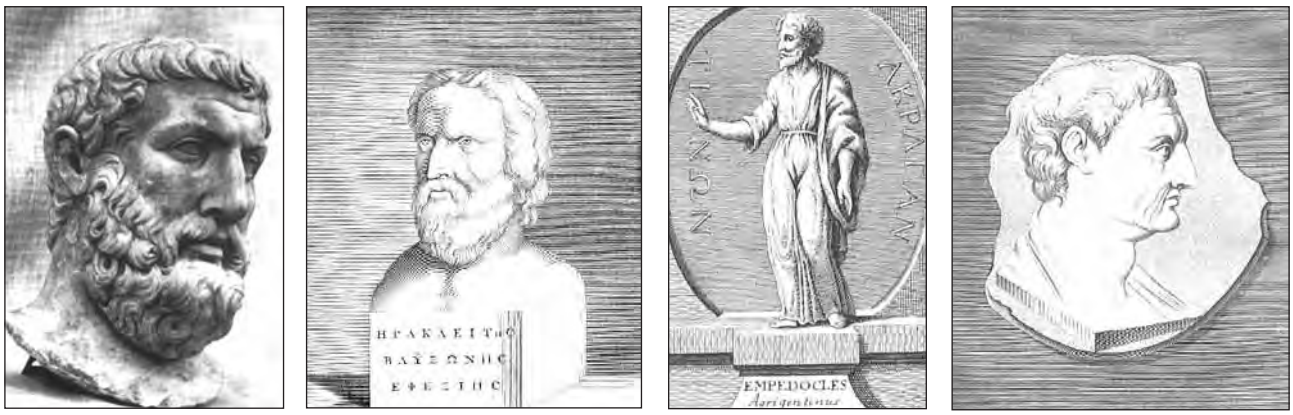

Michelangelo'nun *İnsanın Yaratılışı* adlı ünlü tablosu.

B) Gözetimden (inâyet) yola çıkan Öncesiz Tasarımcılık

İslam düşünürlerine göre, bir bütün olarak evren, hem içinde bulunan varlık ve nesnelerin hem de insanın gereksinimlerine uygundur (31). Bu durum kendi başına ve tesadüfen gerçekleşmiş olamaz; bir planlayıcı gereklidir (32). İşte bu gereksinime uygunluk, *Kuran*'ın da dediği gibi, hiçbir şeyin boşu boşuna yaratılmadığını göstermektedir (33). Gazzâlî anılan gereksinime uygunluğu insansal açıdan şöyle dillendirir:

"Bil ki, evrenin, üzerinde aklını kullanarak düşündüğünde, gereksinimin olan her şeyin içinde var edildiği bir eve benzediğini görürsün. Gök tavan gibi yükseltilmiş;

Soldan sağa: Parmenides, Herakleitos, Empedokles ve Aristoteles.

yeryüzü yaygı gibi uzatılmış; yıldızlar kandil gibi asılmış; madenler hazine gibi saklanmıştır. Bunların her biri, niteliğine göre, insanlar için hazırlanmıştır. İnsan sanki, eski bir evin sahibi gibidir. Bu evde bulunan çeşitli bitkiler ve değişik hayvanlar, insanın yararına, onların gereksinimlerini karşılamak için yaratılmıştır" (34).

Gazzâlî, Tanrısal inayete ve onun ardında yatan öncesiz-planlı tasarıma dikkatleri çekmek için, hemen tüm insanların ilgisini çekebilecek olan cinsellikten seçilmiş bir örnek vermeyi de ihmal etmez:

"Şu işlerin hepsini, kusursuz ve zamanında yerine getiren, hiçbir şey yokken, onları yoktan var eden, onların üzerine yüceliğinin göstergelerini yayan, nimetleri ihsan eden, Tanrıdan başka kim olabilir? Neslin devamı için gerekli olan, birleşmedeki şehvetin hazzını, spermi rahme ulaştıran, cinsel organın yapılışını, spermin dışarı çıkabilmesi için, gerekli olan özel hareketi ve bunlardaki tedbiri düşün. Sonra bedenin tüm organlarını ve her organın kendisinden istenen görevi yapışını düşün. Gözler, bakışlarla doğruyu bulmada, eller çeşitli işleri yapmada, vurma ve savunmada, ayaklar yürümede, mide besini özümsemede, ciğer, kanı temizlemede, nefes yaşamada, ağız konuşma ve yemek yemede, ön ve arka idrar yolları, idrar ve atıkları dışarı atmada, görevlendirilmiştir. Görevini eksiksiz yapan bunca organı düşün. Bunlar bir hikmete bağlı olarak en doğru şekilde yaratılmışlardır. Bütün bunlar boşu boşuna, rastgele yaratılmamıştır. Hepsi varlıkların ihtiyaçlarına uygun olarak, yerli yerince yaratılmıştır ve bununla evrenin iyiliği gözetilmiştir" (35).

Yine o, nesnelerdeki hikmetleri saydıktan sonra, "tüm bunlar, hâkim, bilge ve bilgisi sınırsız olan, Tanrının varlığına seni ulaştırır" demektedir (36). Bu saptamayı yaptıktan sonra, *Kuran* ayetlerinden, döneminin biliminden ve gündelik gözlemlerinden hareketle, varlık ve nesnelerin, hem birbiri açısından hem de insan açısından yararlarını saymaya başlar. *Kuran* ayetlerini en başa almasının, konuyu dinsel açıdan temellendirmek gibi bir işlevi olsa da, söylemi *Kuran*'ın deyişlerini aştığı için, döneminin bilimini ve gündelik deneyimlerini onda okuması olarak algılanabilir. Sık sık, Tanrıyı yüceltmek adına, saydığı yararların aslında çok az olduğunu, insanın kavrayamayacağı nice yararlı ve hikmetli olguların bulunduğunu hatırlatır (37).

Önce gökyüzünün ve oradaki nesnelerin, ardından yeryüzünün ve oradaki varlık ve nesnelerin insansal yararını ele alır. Ona göre, gökyüzünün, muhteşem güzelliğinin, üzüntüleri ve kederleri azaltmak, kalpteki vesveseleri kaldırmak, korku ve endişeyi yok etmek, Tanrıyı anımsatmak, kalbe onun büyüklüğünü yerleştirmek, zihinlerdeki sıradan düşünceleri yok etmek, aşk hastalığı olanlara şifa, özlemi olanlara teselli, sevenlere arkadaş, Tanrıya dua edenlere dergâh olmak gibi bir dizi işlevi bulunmaktadır (38). Orada bulunan güneşin ise, gece ve gündüzün oluşmasına aracı olmak, dinsel görevlerin vaktini bildirmek, insanların çalışmasını sağlamak, nesneleri aydınlatmak, ısınmayı sağlamak gibi görevleri bulunmaktadır. Tanrı mevsimleri oluştururken, onu eğmekte, kışın ışığını azaltmakta, yazın da artırmaktadır. O bunları, insan ve bitkilerin yararı için yapmaktadır (39). Gazzâlî, güneşin önemini belirtmek için, "Eğer Tanrı geceyi kıyamete değin sürdürse, size O'ndan başka kim ışık verir" (40) ayetini anar. Gece, ay ve yıldızlar da boşuna yaratılmamıştır. Tanrı geceyi, insanlar dinlensin diye var etmiştir (41). Ayı ise, işi olanların gece çalışabilmeleri için yaratmış ve onun ışığını çalışanları rahatsız etmesin diye, az var etmiştir. Ayrıca Tanrı ayı, yılların ve ayların bilinmesinin bir aracı kılmıştır. Onun şekilden şekile girmesi, kimi zaman tutulması, Tanrının yüceliğini hatırlatmak içindir (42). Yıldızlar, hem insanın içini rahatlatan gökyüzünün süsleri olarak hem müneccimlik yapanlara aracı olmak hem de kara ve denizde insanları yollarını bulmaları için var edilmişlerdi (43).

"Gökler, güneş, ay, yıldızlar ve burçların sürekli olarak yılın dört mevsiminde dünya üzerinde dönmeleri, yeryüzünde bulunan, bitkiler, hayvanlar ve insanlar gibi varlıkların iyiliği içindir. Bunu Tanrı planlamıştır (takdir) (44).

Tanrının hikmetlerinin en büyüklerinden birisi de, onun, felekleri (eflâk) yaratmasıdır. Bu felekler, yeryüzünün sabit ve sağlam bir biçimde durmasını sağlamayı amaç-

lar (45).

Gazzâlî'ye göre, yeryüzünün yaratılış hikmetiyse, canlılar için barınak olmak, onların yiyeceğini, insanları rahatsız eden leşlerin gömülmesini sağlamaktır (46). Tanrı, "Yeri biz döşedik; ne güzel döşeyiciyiz" (47); "Biz yeryüzünü, hem dirilere hem de ölülere toplanma yeri, yaptık" (48); "Ondan suyunu otlağını çıkardık, tüm bunları size ve hayvanlarınıza faydalı olsun diye var ettik" (49) diyerek bu olgulara işaret etmektedir (50). Ayrıca, Tanrının yeryüzünü sürekli sallamaması, bunu arada bir yapması da Tanrısal hikmete işaret eder. Nitekim, Tanrı yeryüzünü sürekli sallasaydı orada yaşanmazdı; o bunu, arada bir yapmakta ve insanları bununla uyarmaktadır, demektedir (51). Gazzâlî'ye göre, hikmeti gereği yeryüzünün hazineleri olan madenleri insanlar için var eden Tanrı (52), yine hikmeti gereği onları nasıl bulup işleyeceklerini de onlara öğretmiştir (53).

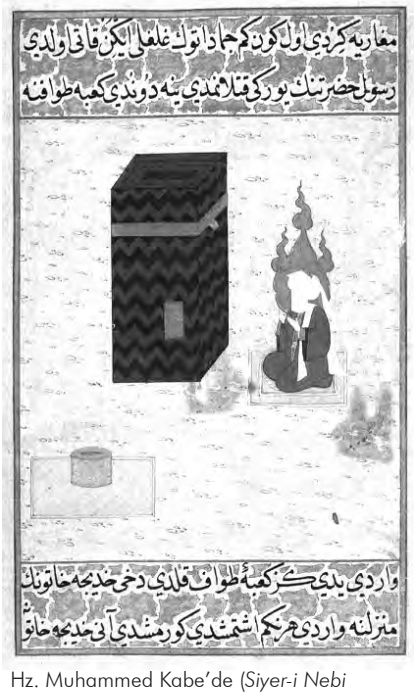
Tanrı dağları, *Kuran*'da bildirdiği gibi, sapasağlam dikmiş, yerin sarsılmasını önlemek için ağırlık yapmış, suyun merkezi olmasını sağlamıştır. Dağlar, kerestelik ağaçların, yaban hayvanlarının yaşam alanlarıdır. Ayrıca Gazzâlî, dağların kavimlerin doğal korunma yeri olduklarını, düşman saldırısında mevzi görevi gördüklerini, madenlerin çoğunun orada yaratıldığını söyler (54) ve ekler:

"Tüm bunlar, abes olarak, rasgele yaratılmış değildir. Hepsi varlıkların gereksinimine uygun olarak yerli yerince yaratılmış ve bununla evrenin iyiliği gözetilmiştir" (55).

Denizler de boşuna yaratılmamıştır. Çünkü, *Kuran*, onların, insanların taze etler yemeleri, inci ve mercan gibi süs eşyası çıkarmaları, gemilerle seyahat etmeleri ve yük taşımaları için yaratıldığını söyler (56). Ona göre, Tanrı, denizdeki hayvanları karadan çok yaratmış; insanlara, anber balığının derisinden kalkan yapmayı öğretmiş; gemiler denizlerde yüzebilsin diye, ağacın ağırlığını sudan daha hafif yaratmış ve insanlara yüklerini taşımaları için gemi yapmayı öğretmiştir (57).

Tanrının varlıklar için yarattığı en yararlı şeylerden birisi de, Gazzâlî'ye göre, sudur. Çünkü su, hem insan, bitki ve hayvanların yaşamlarını sürdürmede hem de toprağı çamur haline getirip ev yapmada gereklidir (58). Hava, varlıkların yaşamlarını sürdürmek (59); yağmur bitkileri bitirmek (60); ateş, yemek pişirmek, ısınmak, madenleri eritip işlemek, geceleyin aydınlanmak ve ısınmak için var edilmiştir (61). O, hayvanların yaratılış amacının ise, insanlara etiyle, sütüyle, yünüyle, yük taşıyıcılığı ile yardım etmek olduğunu söyler (62). Tanrı hayvanları insanın hizmetine verdiği için, onlara akıl vermemiştir. Eğer, Tanrı file, deveye, ata akıl verseydi, insandan daha güçlü olduklarından, kendilerini kullandırmazlardı (63). Tanrının inekten süt, arıdan şifa olan bal çıkarması, insanlara en büyük nimetidir (64). Bitkilerin var edilmesi de, insanın ihtiyaçlarına dönüktür ve onlar olmasa insan gıdasız kalır (65). Gazzâlî, insanın kendi organlarının da, tıpkı hayvanlarınki gibi, gereksinimlerine uygun olduğunu belirtir. Nitekim ona göre Tanrı, nesli sürdürmek için cinsel organları var etmiş; yemek için ağız, koklamak için burun, kendini korumak ve iş yapmak için el, yürümek için ayak, görmek için göz, kanı temizlemek için ciğer, kalbi korumak için kalp kafesi, onu hayvanlardan ayırmak için aklı, güzel görünmek için tırnakları, saçları ve kirpikleri vb. yaratmıştır (66). Gazzâlî, insanın organlarını Tanrının niçin yarattığını ayrı ayrı ele aldıktan sonra şöyle der:

"Size şu gerçeği açıklamış bulunuyoruz: Organların her birisi, bir gereksinime ve bir işe karşılık gelmektedir. Eğer bu organlarda bir fazlalık veya bir noksanlık olsa, gereksinime ve işe karşılık gelmezdi. İşte tüm bunlar, yargısında üstün olan ve her şeyi bilen Tanrının bir planlamasıdır (takdîr)" (67).

Hz. Muhammed Kabe'de (*Siyer-i Nebi* çizimlerinden).

Modern dönem İslam düşünürlerinde Öncesiz Tasarımcılık: Ortaçağın tekrarı

Ortaçağ İslam düşünürlerinde dile gelen Tanrısal yaratımın öncesiz-planlı bir tasarıma dayandığı anlayışı, modern dönem İslam düşünürlerince de aynen yinelenir. Örneğin Süleyman Ateş şöyle demektedir:

"… Allah'ın ezeli ilmi levh-i mahfuzudur. Bu kainat, ezeli bilgisi ve tasarısı uyarınca yaratılmıştır. Allah yaratıklarını bilgisi uyarısınca yaratmıştır. Yaratıklar henüz varlık sahnesinde görünmeden önce, Allah'ın ilminde bütün detayıyla mevcut idi. Allah'ın bilgisinde bulunanlar, zamanı gelince varlık sahnesinde görünür" (68).

Varlık ve oluşu, öncesiz tasarımın bir ürünü olarak gören modern İslam düşünürleri, doğadaki düzenliliği buna bağlı olarak açıklamaya çalışırlar. Bu yüzden onlar, Tanrının göstergeleri olarak gördükleri doğadaki düzenliliği ayrı ayrı ele alarak buradaki Tanrısal göstergeleri (âyât) ve hikmetleri göstermeye yönelirler. Onlara göre *Kuran*, evrendeki unsurlar arasında bir gaye, plan ve düzen bulunduğunu belirterek, insanı

Tanrıya yönlendirmektedir. Nitekim Abd el-Fettah et-Tabbâra anılan olguyu şöyle ifadelendirir:

"Bütün mahlukların yaratılışındaki hikmetin, yaratıcının sonsuz ilim ve hikmetine delalet ettiğine, Kur'an 'Bu her şeyi mükemmel yapan Allah'ın işidir' (69); 'O, yarattığı her şeyi güzel yaratandır…' (70) ayetleri ile dikkat çekmektedir. O halde tesadüf, kendisinde ilim, hikmet, mükemmellik, sağlamlık bulunduran bir varlık yaratamaz" (71).

Anılan uslamlamaya dayanan modern dönem İslam düşünürleri, Gazzâlî örnekliğinde sunduğumuz gibi, Ortaçağ düşünürlerini takip ederek güneşin, ayın, yıldızların, bitkilerin, hayvanların vb. yaratılışlarındaki düzen ve planlılığı, hem *Kuran* ayetleri hem de modern bilimsel verileri dikkate alarak tartışmaya çalışırlar (72). Tartışmalarında kullandıkları bilimsel bilgileri, basit bit forma sokup, sağduyu bilgisine indirgerler. Bunun temel nedeni, bilimsel bilgi konusunda yeterli donanıma sahip olmamalarıdır. Bu savımızı, Abd el-Fettah et-Tabbâra'dan bir örnekle daha nesnel hale getirebiliriz:

"Bütün dikkatleri kendine çeviren bu gaye ve planlılık Kur'an'ın birçok ayetlerinde görülmektedir: 'Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbirini takip edişinde, insanlara fayda ve kazanç veren şeylerle denizlerde giden gemilerde, Allah'ın bulutundan su indirip onunla kurumuş toprakları diriltmesinde, onun üzerinde her türlü hayvanı yaymasında, rüzgârları estirmesinde, yer ile gök arasında süzülen bulutlarda aklı olanlar için ibretler vardır.' (73) … Eğer yağmur olmasaydı yeryüzü her türlü hayattan tamamen mahrum, kupkuru bir yer olurdu. Böylece Allah ilmi ile toprakta birtakım unsurlar yaratmıştır ki, bitkiler onu özümleyerek yetişir, canlıların muhtaç oldukları çeşitli gıdaları tahvil eder. Bunlar yeryüzündeki hayat sırrının ilmi gerçekleridir. Biraz önce belirttiğimiz ayet, tabiattaki unsurlar arasında bir gaye, plan ve düzenin bulunduğunu belirtmektedir. Nitekim bunlar Allah'ın varlığının apaçık akli delilleridir. Ayetin, 'Şüphesiz bunda aklı olanlar için ibretler vardır' bölümünde istenen de budur... Bilmeyen, dağları yeryüzünde lüzumsuz, fazlalık zanneder; halbuki çok büyük faydaları vardır. Yağan kar tepelerinde kalır, insanların içecekleri su temin edilmiş olur. Daha sonra tedricen eriyerek nehirleri doldurur. Sudan çeşitli meyveler yetişir. Bu meyvelerin hayatta kalması, gece ve gündüzün halihazırda düzenle devamına bağlıdır. Gece ve gündüz müddeti eğer on kat uzun olsaydı, yaz güneşi gündüz bütün bitkileri kavurur, her gece de yeryüzündeki bütün bitkiler donmuş olurdu. Bunlar, ayetin belirttiği, kainatta bir gayelilik olduğunu, hikmete dayanan ilahî bir iradenin bulunduğunu ifade eden gerçeklerdir" (74).

İbni Sina

Modern İslam düşünürlerince, tıpkı Ortaçağ İslam düşünürlerinde, özellikle İbn Sînâ ve Gazzâlî'de olduğu gibi, hayvanların düzenli eylemleri de Tanrıya bağlanır ve onun bir göstergesi olarak görülür. Nitekim İsmail Karaçam, Maurice Bucaille'den aktararak şöyle der:

"Tecrübe görmemiş körpe kuşların hiçbir kılavuza ihtiyaç duymadan çıkış noktasına belli tarihlerde geri dönmek üzere çok uzun ve girift olan yolculuk mesafelerini kat etmeye kadir olduklarını ispat etmeleri ve ancak hayvanın genetik koduna (sinir hücresine) işlemiş bir göç programı ile izah edilebilmektedir. *La Puissace et la Fragilite* adlı eserinde Prof. Hamburger, örnek olarak Pasifik Okyanusu'nda yaşayan mutton-bird isimli kuşun meşhur olan durumunu ve kuşun kat ettiği 25000 km uzunluğunda 8 rakamı şeklindeki yolculuğunu zikretmektedir… Böyle bir yolculuk için verilen çok karmaşık direktiflerin kuşun sinir hücrelerinde zaruri olarak kaydedilmiş bulunduğu kabul edilir. Elbette bu hücreler programlanmışlardır. Öyleyse bunların programlayıcısı kimdir? Elbette bu, ilim ve kudreti her şeyi kucaklayan yüce Mevlâ'dır" (75).

Modern İslam düşünürlerine göre, tabiattaki düzenliliğin Tanrının göstergesi oluşunun yanında ikinci bir temel amacı daha vardır ve bu amaç, Ortaçağ İslam düşünürlerince dillendirildiği gibi, özde insan odaklıdır. Çünkü düzenlilik insanın yararınadır ve onun Tanrı tarafından kayrıldığını, gözetildiğini (inayet) ifade eder (76). Bu olguyu İslam modernizminin öncüleri arasında sayılan Fazlur Rahman şöyle dillendirir:

"Yine bunun gibi tabiatın düzenliliğini ispat eden delil, sık sık tabiatın insana olan faydalarını göstermek için kullanılmıştır. İnsanın amaçları doğrultusunda kullanması için tabiat vardır. Ama insanın gayesi ise, Allah'a kulluk etmek; O'na şükretmek ve yalnız ona ibadet etmekten başka bir şey değildir. Tabiatın insan tarafından kullanılması, istifade edilmesi ve işlenmesi birçok ayetlerde zikredilmiştir… Tabiat Kadiri Mutlak'ın büyük bir sanatıdır. Fakat tabiat sadece Allah'ın güç ve kudretini göstermek için var değildir. İnsanın hayati ihtiyaçlarını karşılaması için tabiat ona hizmet etmeye hazırdır" (77).

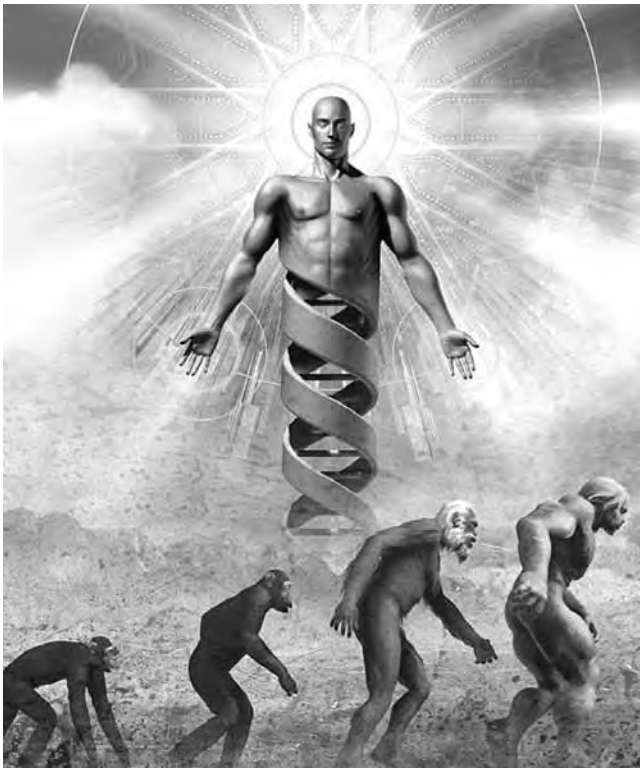
Öncesiz Tasarımcılığın evrimleşmiş versiyonu: Amerikan kökenli Bilinçli Tasarımcılık

Yukarıda İslam düşünürlerinin görüşlerinden örnekler vererek ayrıntısıyla tartıştığımız öncesiz-planlı tasarım, aslında hem Yahudi hem

de Hıristiyan teolojisinde de önemli bir yer tutar. Zira anılan dinler, evreni Tanrısal yaratımın bir ürünü sayarak, bu yaratımın temeline Tanrısal bilgi ve kudreti yerleştirirler. Son on yılda, özellikle Amerika'da dinsel düşünceye ilgi duyan bilim insanları ve filozoflarca öncesiz-planlı tasarımın yeni bir versiyonunun ileri sürüldüğü görülüyor. Bilinçli Tasarım kavramıyla ifade edilen söz konusu anlayış, öncesiz-planlı tasarımın evrim geçirmiş bir versiyonudur ve bu açıdan, en azından dayandığı kuramsal temel açısından hiç de özgün değildir. Ortaya atılışının temelinde yatan ana neden, öncesiz-planlı tasarıma bir parça bilimsel bir nitelik kazandırıp, evrim kuramının karşısına alternatif olarak sunmak ve bir manevrayla dinsel güdüyle hareket eden insanların duygularına seslenmek ve bunu eğitimin bir parçası haline getirmektir. Bilimçli tasarımı savunan düşünürler gibi evrendeki süreçlerin temeline ve gerisine bilinci ya da ne olduğu açıkça söylenmeyen ancak Tanrı'yı ima ettiği anlaşılan bir varlığı yerleştirmek ve modern bilimsel bulguları bilinçli tasarım kavramı çerçevesinde yeniden örgütlemek, bilimsel düşünce açısından bir yenilik değil, aksine, bilimi Ortaçağ paradigmasına mahkûm etme çabasıdır. Zira bilinçli tasarım, varlık ve oluş ile evrendeki süreçlere ilişkin doğrulanabilir ve yanlışlanabilir bir veri sunmadığı gibi, üstü örtük bir biçimde Tanrıya gönderme yaptığından, bilimdeki sürekli eleştiri mantığı açısından da sorun çıkarabilecek; bilimin geçmişte aşmak için bedeller ödediği saltıkçı bir paradigmanın içerisine yeniden düşme tehlikesine yol açabilecek niteliktedir.

Sonuç ve değerlendirme

Yukarıdaki çözümlemelerden öyle anlaşılıyor ki, tıpkı Ortaçağ İslam düşünürlerinde olduğu gibi günümüz İslam düşünürlerine göre de, öncesiz-planlı tasarımcılık ve buna dayanan göstergecilik, Tanrı odaklılık ve erekselcilik metafizik sistemlerinin ana çatısı olarak kabul edilmekte. Bu nedensiz değil; Hüseyin Aydın'ın deyişiyle, öncesiz-planlı tasarımın bir uzantısı olan "erekselcilik insanı Tanrıya götürmekte; bu yüzden erekselciliğin reddi, tanrıtanımazlıkla aynı şey sayılmaktadır" (78). Modern İslam düşünürlerine göre, insan evrene bakınca oradaki göstergeleri ya da kendi gereksinimlerine uygunluğu ve erekselliği görüp Tanrıya ulaşmalı ve ona şükretmelidir (79). Tıpkı Ortaçağ İslam düşünürlerince dile getirildiği gibi, onlara göre de kurtuluş, yani insanın sonsuz mutluluğa ulaşması, Tanrısal tasarımın bir ürünü olan göstergeleri görüp Tanrıya ulaşmada ve ona şükredip, boyun eğmededir.

Amerikan kökenli bilinçli tasarımcılık, bilimin geçmişte aşmak için bedeller ödediği saltıkçı bir paradigmanın içerisine yeniden düşme tehlikesine yol açıyor.

Kuşkusuz, öncesiz-planlı tasarımı ya da onun evrim geçirmiş Amerikan versiyonu olan bilinçli tasarımı örnek alıp, evrene erekselci bir bakışla yönelmek dinsel açıdan, özellikle insanın duygu dünyası açısından belli bir değere sahip olmakla birlikte, anılan anlayışın, T. Gomperz'in de belirttiği gibi bilimsel açıdan, kimi sakıncalarının olduğu bilinmelidir.

Bunların en önemlileri, "tasarlanan erekler peşinde koşmanın, insanın kolayca elde edebileceği yakın nedenleri görmesini engellemesi, olguların kendilerini doğru bir biçimde algılanmasının önünde perde olması ve acele sonuçlar üretmeyi desteklemesidir" (80).

Gomperz'in anılan deyişlerine, öncesiz-planlı tasarım ya da bilinçli tasarım, erekselliği tetiklemenin yanında, evrendeki varlık ve oluşu Tanrısal ya da öncesiz bir bilinç temelinde açıklamaya yöneldiği için, varlık ve oluşu nesnel süreçleri dikkate alarak, nesneler arası ilişkileri kendi iç örgüsüyle açıklama çabasının önünde de önemli bir engel oluşturmaktadır. Zira evrenin öncesiz-planlı bir tasarımın, bir başka deyişle Tanrısal tasarımın ürünü olduğunu söylemek ya da bilinçli tasarımcıların iddia ettikleri gibi öncesiz bir bilincin sonucu olduğunu söylemek, evrenin nasıl ve neden var olduğu sorusuna doyurucu bir yanıt vermediği gibi, oluşun iç işleyişine ilişkin herhangi bir veriyi de içermemektedir. Bu açıdan öncesiz-planlı tasarımı ve bilinçli tasarımı, bilimsel bir kuram gibi sunmak, pireyi deve sanmak kadar saçmadır.

Teologların ve dinsel düşünceden esinlenen filozofların ileri sürdüğü biçimiyle öncesiz-planlı tasarım ve onun yeni versiyonu olan bilinçli tasarım, evrendeki düzenliliğe dikkatleri yöneltmekte, düzensizlikleri ise göz ardı etmektedir.

Kuşkusuz evrende gereksiz sayılabilecek ve insan yaşamını olumsuz yönde etkileyen pek çok unsur bulunmaktadır ve nesnel bakış, bu olumsuzluklara da dikkat çekmeyi gerektirmektedir.

Teologların ve dinsel düşünceden esinlenen filozofların ya da bilinçli tasarımcılığı savunan düşünürlerin kullandıkları düzenlilik, planlılık, tasarım, inayet gibi kavramlar, insansal dünyaya ait kavramlardır ve bu kavramların Tanrısal alana taşınmaları ya da öncesiz bilince yansıtılmaları en azından felsefi açıdan, insanbiçimci (antropomorfist-teşbihî) bir Tanrı anlayışına ya da insan biçimci bir öncesiz bilince kaymak olarak nitelendirilmeye oldukça yatkındır. Kaldı ki, söz gelimi düzen kavramı, Kant'ın da işaret ettiği gibi, dış dünyadan çok bizim zihnimizin (anlığımızın) yapısıyla ilintili olabilir ve bu haliyle insan türüne göreli sayılabilir. Hatta daha ileriye gidilerek, düzenlilik, planlılık, tasarım ve yararlılık (inayet) algısının, doğal çevreye uyum sürecinin bir parçası olduğu ileri sürülebilir ve bunun böyle olduğunu gösteren pek çok somut veri gösterilebilir.

DİPNOTLAR

1) Bkz. S. H. Hooke, Ortadoğu Mitolojisi (Mezopotamya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevî, Hıristiyan Mitosları), Çev. A. Şenel, İmge Kitabevi, Ankara 1993, ss.29 vd.
2) Hasan Aydın, Kur'an'da Çeşitli Yaratma Kavramları, Bilim ve Ütopya Dergisi, Sayı: 30, İstanbul 1996, ss.10 vd.
3) Wolter Kranz, Antik Felsefe (Metinler ve Açıklamalar), Çev. Suad Y. Baydur, Sosyal Yayınları, İstanbul 1984, ss.27 vd.
4) Mehmet Dağ, Fârâbî'nin İki Yapıtı, OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 14-15, Samsun 2003, s.57, dipnot: 143.
5) Örneğin bkz. Nebe Sûresi, 6-16; Bakara Sûresi, 164; Nûh Sûresi, 15-18; Vâkı'a Sûresi, 58-73; Fussilet Sûresi, 53; Zâriyât Sûresi, 20-21; Kâf Sûresi, 6; Furkân Sûresi, 61; En'âm Sûresi, 97; Nâzi'ât Sûresi, 31-33; Mülk Sûresi, 15.
6) Bkz. Hasan Aydın, İslam Düşünce Geleneğinde Bilgi Kuramı (Eleştirel Bir Yaklaşım), Naturel Yayınları, Ankara 2005, ss. 49 vd.
7) Hasan Aydın, İslam Düşünce Geleneğinde Din-Felsefe ve Bilim, Naturel Yayınları, Ankara, 2005, ss.68 vd.
8) Hasan Aydın, Kur'an'da Çeşitli Yaratma Kavramları, s.11.
9) Sâd Sûresi, 27.
10) Fârâbî, Felsefenin Temel Önermeleri (Kitâb el-Fusûs fi'l-Hikme), Çev. Mehmet Dağ, Fârâbî'nin İki Yapıtı, OMÜ İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı: 14-15, Samsun 2003, s.69.
11) Gazzâlî, el-Ecvibe el-Gazzâliyye fî el-Mesâ'il el-Uhreviyye (el-Mednûn es-Sağîr), Mecmu'a Resâ'il el-İmâm el-Gazzâlî, Cilt: III; Beyrût 1986, ss.180-181.
12) Gazzâlî'nin Tanrı ve evren tasarımı, öncesiz-bilinçli tasarımcılık vb. konulardaki görüşleri için bkz. Hasan Aydın, Gazzâlî'de Tanrı ve Evren Tasarımı ve Günümüze Yansımaları, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun, 2004, ss.90 vd. Bu makalede Gazzâlî'nin görüşleri tartışılırken anılan doktora çalışmamdan etkin bir biçimde yararlanılmıştır.
13) Gazzâlî, el-İktisâd fi el-I'tikâd, tahkik: İ. Agah Çubukçu ve Hüseyin Atay, Nûr Matbaası, Ankara 1962, s.80. Aynı anlayışı Gazzâlî diğer yapıtlarında da yineler. Bkz. el-Maksad el-Esnâ fî Şerh Esmâ' Allah el-Husnâ, tahkik: Ahmed Kabbânî, Beyrût, tarihsiz, s.54; el-Hikme fî Mahlûkât Allah Azze ve Celle, Mecmu'a Resâ'il el-İmâm el-Gazzâlî, Cilt: III; Beyrût 1986, ss.3-4.
14) Bkz. Gazzâlî, el-Maksad., ss.72 vd.; Me'âric el-Kuds fî Medarici Ma'rife en-Nefs, Beyrut 1986, s.99.
15) Gazzâlî, el-Mednûn bihi alâ Gayri Ehlihi (el-Mednûn el-Kebîr), Mecmu'a Resâ'il el-İmâm el-Gazzâlî, Cilt: II; Beyrût 1986, s.136. Benzer deyişler için bkz. Kimya-yı Saâdet, Çev. A. Faruk Meyan, Bedir Yayınevi, İstanbul 1979, s.81.
16) Bkz. Gazzâlî, el-Maksad., s.54 ve 72 vd.; el-Hikme., s.5 vdd.; Kimyayı Saâdet, s.563 vd.; el-Mednûn el-Kebîr, s.136 vd.
17) Gazzâlî, el-Maksad., s.54.
18) Bkz. Mehmet Dağ, İbn Sînâ'nın Psikolojisi, İbn Sînâ, Ölümünün Birinci Yılı Armağanı 1984, TTK Basımevi, Ankara 1984, ss.364 vd.
19) Bkz. Gazzâlî, el-İktisâd., ss.87-90; el-Hikme., ss.42-67; Kimya-yı Saâdet, ss.567-568.
20) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme., ss.53 vd.; Kimyayı Saâdet, s.567.
21) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, ss.50 vd.
22) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, s.49.
23) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, s.49.
24) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, ss.53 vd.
25) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, s.55.
26) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, ss.58 vd.; Kimya-yı Saâdet, s.567.
27) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, ss.60 vd.
28) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, ss.60 vd.; Kimya-yı Saâdet, ss.567-558.
29) Gazzâlî İbn Sînâ'nın söylediklerini aynen tekrar eder. Bkz. Mehmet Dağ, İbn Sînâ'nın Psikolojisi, ss.364 -365.
30) Gazzâlî, el-İktisâd, ss.88-89. Aynı deyişler için bkz. el-Hikme, ss.60 vd.; Kimya-yı Saâdet, s.567.
31) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, ss.5 vd.; Kimya-yı Saâdet, ss.563 vd.
32) Bkz. Gazzâlî, el-Maksad, s.54.
33) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, s.32. Kuran hiçbir şeyin gereksiz yaratılmadığı anlayışını şöyle dillendirir: "Göğü, yeri ve ikisinin arasında bulunanları boşuna yaratmadık." Sâd Sûresi, 27.
34) Gazzâlî, el-Hikme, s.5.
35) Gazzâlî, el-Hikme, s.34.
36) Gazzâlî, el-Hikme, ss.8 ve 74 ve 76. Evrendeki varlıkların, insan yararına yaratılması düşüncesinden hareket etmek, nesnelerin kendinde değerlerinin olduğu anlayışını ortadan kaldırmakta ve insan zararına olan, onun hayatını tehlikeye sokan, hayatına son veren birçok olguyu görmezden gelmektedir. Bu koşulda, her şey insan yararına yaratılmıştır önermesi, iyi temellendirilmemiş; seçmeci bir anlayışla oluşturulmuş bir önerme gibi görünmektedir. Kaldı ki, Gazzâlî'ye göre Tanrı bir amaç gütmeden dilediğini yaratan ve yaptıklarından sorumlu olmayan bir varlıktır. İbn Rüşd'ün de dediği gibi, (bkz. el-Keşf an Minhâci'l-Edille, Felsefe-Din İlişkileri içinde, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları 1985, s.297) böylesi bir varlığın eylemlerinin hikmete dayandığını ve insansal inayeti gözettiğini söylemek ne ölçüde doğrudur? Zira inayet ve hikmet, belli bir amaca göre hareket etmeyi gerektirir. Amaçsız bir varlığın eylemlerinde inayet ve hikmet aramak çelişik bir tutum gibi görünmektedir.
37) Gazzâlî şöyle der: "Tanrının tüm varlıklarını ya da onlardan birisindeki tüm hikmetleri saymaya kalksak, aciz kalırız. İnsanların hikmetler konusunda kavrayabileceği, sadece Tanrı'nın onlara bildirdiği kadarıdır." el-Hikme, ss.4-5. Aynı anlayış için bkz. Kimya-yı Saâdet, ss.563-564.
38) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, ss.5-6.
39) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, ss.7 vd.
40) Kasas Sûresi, 71.
41) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, ss.9 vd.
42) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, s.10.
43) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, ss.10-11.
44) Gazzâlî, el-Hikme, s.11.
45) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, s.11.
46) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, ss.12 vd.; Kimya-yı Saâdet, s.566.
47) Zâriyât Sûresi, 48.
48) Mürselât Sûresi, 25-26.
49) Nâzi'ât Sûresi, 31-33.
50) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, s.12.
51) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme., s.13.
52) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme., ss.13-14; Kimya-yı Saâdet, s.566.
53) Gazzâlî, el-Hikme, s.15.
54) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, ss.15-17; Kimya-yı Saâdet, s.566.
55) Gazzâlî, el-Hikme, s.16.
56) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, ss.17 vd.; Kimya-yı Saâdet, ss.568-569.
57) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, ss.18-19.
58) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, ss.19 vd.
59) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, ss.21 vd.; Kimya-yı Saâdet, s.569.
60) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, ss.22 vd.
61) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, ss.23 vd.
62) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, ss.51 vd.
63) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, ss.53 vd.
64) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, ss.58 vd.
65) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme, ss.67 vd.
66) Bkz. Gazzâlî, el-Hikme., ss.26 vdd; Kimya-yı Saâdet, ss.563-566.
67) Gazzâlî, el-Hikme, s.36.
68) Süleyman Ateş, Yeni İslam İlmihali, Çelik Yayınevi, İstanbul 1989, ss.58-59.
69) Neml Sûresi, 88.
70) Secde Sûresi, 7.
71) Afif Abdülfettah Tabbâra, İlmin Işığında İslamiyet, Çev. Mustafa Öz, İstanbul 1981, s.103.
72) Bkz. Süleyman Ateş, İslama İtirazlar ve Kur'an-ı Kerim'den Cevaplar, Arısan Matbaacılık, Ankara, tarihsiz, ss.211 vdd; Abdul Fettah Tabbara, age, ss.81 vdd.
73) Bakara Sûresi, 165.
74) Afif Abdülfettah Tabbara, age, s.87.
75) İsmail Karaçam, age., s.298.
76) Bkz. Fazlur Rahman, Ana Konularıyla Kur'an, Çev. Alparslan Açıkgenç, Fecr Yayınları, Ankara 1993, ss.164 vd.
77) Fazlur Rahman, Ana Konularıyla Kur'an, ss.164-165.
78) Hüseyin Aydın, İlim, Felsefe Ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik (Teleoloji), TDV Yayınları, Ankara 2002, s.150.
79) Bkz. Fazlur Rahman, Ana Konularıyla Kur'an, ss.93.
80) Gomperz'in ereksellik konusundaki görüşleri, Mehmet Dağ tarafından özetlenmiş; İslam düşünürlerinin erekselci anlayışları kökenleri ile birlikte ortaya konmuştur. Bkz. Mehmet Dağ, Fârâbî'nin İki Yapıtı, s.57, dipnot: 143.

16. Dünya Amatör Çiftler Go Şampiyonası

Saadet Eryılmaz

Ağustos 2005'te İstanbul'da Galatasaray Üniversitesi'nde düzenlenen Türkiye Amatör Çiftler Go Şampiyonası'nda ortağım Fatih Sulak'la beraber birinci olarak, 2005 Dünya Amatör Go Şampiyonası'na Türkiye temsilcileri olarak katılmaya hak kazandık. Şampiyona geçtiğimiz Kasım ayında Japonya'da Tokyo'nun Iidbashi Bölgesi'nde bulunan Hotel Metropolitan Edmont'da gerçekleştirildi. 22 ülkeden toplam 32 çiftin katılması planlanan Şampiyona, maalesef son dakikada Kübalı çiftin vize problemlerinden dolayı katılamayacağı açıklandı.

Muhteşem Japon mutfağı lezzetleriyle açılış ve kapanış partilerinin yanı sıra, her ülkenin renkli geleneksel kıyafetleriyle katıldığı dostluk maçı ve Pandanet'in tanıtım toplantısı gibi yan etkinliklerle beraber, Şampiyona programı 12-14 Kasım tarihleri arasında toplam üç gün sürdü.

Şampiyona'nın 1. gününde, açılış partisinden hemen sonra 1. tur için kuralar çekildi; ilk rakiplerimiz Katarzyna Koenig (1dan) ve Janusz Kraszek (6dan) adlı oyunculardan oluşan Polonyalı çift oldu. Seviye olarak ben 4kyu ve ortağım Fatih 3dan civarında olmamıza rağmen, rakiplerimizi epey zorladık ama 2,5 puanla maçı kaybettik. Bizim Şampiyona'ya katılırken asıl hedefimiz Dünya Şampiyonası'nın heyecan verici atmosferini solumanın yanı sıra en azından bir maç kazanabilmekti. Bu yüzden ilk turdaki yenilgi moralimizi bozmadı. Çünkü diğer katılımcılar seviye olarak genellikle bizden hayli üstündü.

1. turun hemen ardından dostluk maçı yapıldı. Dostluk maçı için, turnuva katılımcılarının yanı sıra orada bulunan profesyonel oyuncular ve aynı anda yapılmakta olan Handikaplı Go Turnuvası'nın katılımcıları da kura çekimine katıldı ve hiç tanımadığımız eşlerimiz ve rakiplerimizle dostluk maçı oynadık. Bu aktivite turnuvanın en eğlenceli kısımlarından biriydi. Çünkü hiç tanımadığımız, oyun stillerini bilmediğimiz partnerlerin hamlelerine ayak uydurmaya çalıştık.

Diğer turlara ertesi gün devam edildi ve 2. tur'da rakibimiz ABD idi. Cherry Shen (4dan) ve Joey Hung (6an) ile yaptığımız maçta rakiplerimiz tartışmasız bir şekilde maçı önde götürdüler ve yaklaşık 20 puanlık bir farkla kazandılar. 3. turda Malezya ile karşılaştık. Suzanne Low (5kyu) ve Shuenn Chyn Chin (5kyu) ile çok heyecanlı bir maç yaşadık. Çok büyük bir avantaj kazandığımız noktada kritik bir hata yaparak 3. turu da kaybettik. Bu yenilgi bizde bir parça strese neden olduysa da, kendimizi koyvermedik ve sonunda 4. turda İsviçreli rakiplerimiz Silvia Koch ve Adi Wagner'i yendik. Böylece bir galibiyet almış olduk ve amacımıza ulaştık. Amacımızı bir adım daha ileriye götürerek son turu da alarak skorumuzu iki galibiyete yükseltmeyi hedeflemeye başladık. Son turdaki rakibimiz Sırbistan Karadağ idi. Sırbistan Karadağ ekibi Iva Gabaric (7kyu) ve Zoran Jankovic'den (5dan) oluşmaktaydı. Zoran Jankovic halen Sırbistan Karadağ Go Derneği'nin başkanlığını yürütmekte. Çok çekişmeli geçen ve oyun sonuna doğru çok az puan farkıyla geride olduğumuz maçı, rakibimizin köşe gruplarından birinde bulunan kötü ajiyi değerlendirerek ve seki pozisyonu yaratarak lehimize çevirmeyi başardık ve kazandık.

Bu skorla 32 çift arasından 26. sırayı alarak şampiyonayı tamamlamış olduk. Nian-Nian Li (6dan) ve Fan Liu'dan (6dan) oluşan Çin takımı tüm rakiplerini yenerek şampiyon oldu. 12 çiftle şampiyonaya katılan Japonya birinciliği alamamış olsa da, güçlü oyuncularıyla göz doldurdu. Bunun yanı sıra Kore, Almanya ve Chinese Taipaili çiftler de şampiyonada iyi performans gösteren takımlar arasında yer aldı.

Ödül töreni hayli renkli bir hediye çekilişine ve en iyi kostüm yarışmasına da sahne oldu. En iyi giyinen takım, Michael Redmond'un (9p) başkanlığını yaptığı bir jüri tarafından İtalya olarak belirlendi.

16. Dünya Amatör Çiftler Go Şampiyonası'ndaki bir gözlemimden de kısaca bahsedeyim: Çiftler arasındaki uyumun ve karşılıklı desteğin ne kadar önemli olduğu göze çarpmaktaydı. Genellikle aralarında seviye farkı olan çiftlerde bu durum daha da fazla önem kazanmaktaydı. Partnerinin hamlesini beğenmediğini vücut diliyle belli etmeyen ve eşlerini demoralize etmeyen ekipler, genelde daha iyi performans gösterdi.

Go turnuvaları konusunda oldukça tecrübeli olan Japon organizatörler tüm birikimleriyle gerçekten dört dörtlük bir organizyon sergilediler. İleriki yıllarda ükemizde de go oyuncularının sayısının artması ve bu tür organizasyonlar yapabilecek hale gelmemiz en büyük dileğim..

İstanbul'da Go oynayabileceğiniz yeni bir mekân: Kafe 76

K. Mustafa Çelebi Mah.,
Tel Sokak, No:8, Beyoğlu-İst.
Tel: (0212) 249 18 16

Nalân Mahsereci

Hitit araştırmalarının kalbi Hattuşa'da atıyor...

Hattuşa, daha 19. yüzyılda kendisini ziyaret edenlere bir başkent olduğunu düşündürüyor. Ama kimin başkenti? Tevrat'tan, Asur ve Mısır belgelerinden bilinen Hititler, Filistin ve Suriye'de aranıyor hep; Anadolu'da olabilecekleri geçmiyor kimsenin aklından. Anadolu'nun güneydoğusunda Hitit hiyeroglifleri bulunmaya başlanıyor o sıralarda. İzler Anadolu'ya doğru sürülüyor, yavaş yavaş. Hattuşa'da ilk çiviyazılı tabletler gün ışığına çıkarıldığında, merak doruğa çıkıyor. "Anadolu'nun ortasında, çiviyazısı kullanan halk kim olabilir?" Bilgiler birbirini tamamlıyor ve Anadolu içlerine ilerleyen iz sürüş, Boğazköy'de meramına varıyor: Hititler'in kalbine ulaşılmıştır...

Dr. Jürgen Seeher - Dr. Ayşe Baykal Seeher ile söyleşi

Hattuşa Kazıları Başkanı - Ekip Üyesi; Alman Arkeoloji Enst. Araştırmacıları

Anadolu arkeolojisine hizmet yolunda, hayallerini, uzmanlıklarını ve enerjilerini kolektif çalışmada birleştirmiş pek çok çift var. Hemen akla gelenleri sayarsak, Halet Çambel - Nail Çakırhan, Tahsin Özgüç - Nimet Özgüç, Ekrem Akurgal - Meral Akurgal, Hayat Erkanal - Armağan Erkanal, Fahri Işık - Havva İşkan Işık, Aygül Süel - Mustafa Süel diyebiliriz. Bir çırpıda hatırlayamadıklarımız (aflarına sığınarak) ve özellikle daha genç kuşakla birlikte, listenin birkaça katlanabileceğini de imleyerek… Kolektif çalışmada, 1+1'in üç ettiği, beş ettiği hatta toplamın sınırlarını epey büyüğe doğru zorladığı bu birlikteliklerden birine daha tanık olma şansına, bir kez daha eriştim: Jürgen Seeher ve Ayşe Baykal Seeher öylesine bir olmuşlar ki, söyleşimiz sırasında yanıtları da kaynaştı. Kime sormuştum, yanıta kim başlamıştı, kim tamamlamıştı; belli olmadı. Bu nedenle yanıtlar ayrılmış değil; Jürgen Seeher ve Ayşe Baykal Seeher "çekirdeği" ile yapılmış bir söyleşi olarak okuyabilirsiniz. Ellerinde, 12 yıldır, Hitit araştırmalarının kalbinin attığı çekirdekle…

Hitit başkenti Hattuşa kentinin keşfi ve kazı tarihçesi, Hititoloji'nin doğumu ve Hititçe'nin çözülmesi gibi iki önemli bilimsel süreçle paralel ilerlemiş. 19. yüzyılın başına dek Hititler, kendilerinden farklı vesilelerle söz eden *Tevrat*'tan biliniyorlar, yalnızca. Ancak bu tarihten sonra, Asurca, Akadça ve Mısır hiyeroglif yazısı çözülüp belgeler okunmaya başlayınca, varlıklarından emin olunuyor. Ama bu belgelerin işaretleriyle, Filistin ve Suriye'de aranıyorlar hep. Daha kuzeyde, Anadolu'da var olabilecekleri akılların ucundan geçmiyor. Derken Anadolu'nun güneydoğusunda da Hitit hiyerogliflerine rastlanmaya başlanıyor. Böylelikle, 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren, Hitit izleri Anadolu'ya doğru sürülmeye başlanıyor, yavaş yavaş.

Boğazköy (Hattuşa) 19. yüzyıl ortalarından sonra, Batılı arkeologların dikkatini çeken arkeolojik yerleşmelerden. İlk bakışta görülebilen kalıntılarından

Jürgen Seeher ve Ayşe Baykal Seeher

bile, bir başkent olduğunu düşündürüyor ziyaretçilerine. Ama kimin başkenti? Ya Medler'in, ya Romalılar'ın. Hititler'in Anadolu'daki varlıkları bilinmediği için, onlarla ilişkilendirmiyor kimse. İyi kötü kazılar yapılmaya başlanıp, ilk çiviyazılı tabletler gün ışığına çıkarıldığında, merak da doruğa vuruyor. "Anadolu'nun ortasında, çiviyazısı kullanan halk kim olabilir?" Çeşitli araştırmaların, araştırmacıların bilgileri birbirini tamamlıyor ve Anadolu içlerine ilerleyen iz sürüş, Boğazköy'de meramına varıyor: Hititler'in kalbine ulaşılmıştır…

Bilimsel kazıların yaklaşık yüz yıl önce başladığı, 63 yıldır da sistemli olarak kazılan Hattuşa, hem başkentliği nedeniyle taşıdığı önem, hem de uzun yıllar Anadolu'da çalışılan az sayıda Hitit yerleşmesinden biri oluşuyla, ilginin odağında kalmayı sürdürdü. Umudu boşa çıkarmadı, Hititoloji'ye çok önemli bilgiler kazandırdı, kazandırmaya devam ediyor. Ne mutlu ki, artık bu çabasında yalnız değil, bir süredir diğer Hitit yerleşmelerindeki kazıların da desteğini alıyor.

Hattuşa'nın keşfi: Burada yaşayanlar kim olabilir?

Hattuşa hakkında ilk yazılı bilgiyi veren Charles Texier arkeolog mu; yoksa sadece bir gezgin mi? 1834'de Hattuşa'ya geldiğinde, toprak üstünde neler görmüş, biliyor muyuz?

Arkeolog ve mimar, ama burada gezgin kişiliği önde. O geldiğinde, yerüstünde pek bir şey yoktu. Aşağı Şehir'de Büyük Tapınağın kalıntıları gözüküyordu. Köylüler bu kalıntılara bedesten diyormuş, yani onlar da anlamış eski bir yapıya ait olduklarını. Sur kalıntıları bir hat şeklinde gözüküyor olmalı. Texier surların bir bölümünün oldukça doğru bir krokisini çizmiş. Aslanlı Kapı ve Yazılıkaya'yı da çizmiş. Buranın büyük bir merkez, hatta bir başkent olduğunu anlamış Texier; ama Med şehri Pteria'yı bulduğunu sanmış. Hititler'den haberi yok, tabii. O zamanlar, Hititler'den kimsenin haberi yok daha.

Charles Texier'in Yazılıkaya çizimi (1839).

Texier, Yazılıkaya kabartmalarının ayrıntılarını da çizmiş (1839).

Anadolu'yu programlı bir şekilde mi gezmiş Texier, yoksa Boğazköy tesadüfen mi ilgisini çekmiş?

Programlı gezmiş. Hatta Fransız Devleti'nin görevlisi olarak gelmiş, kültür varlıklarını belgelemiş. O dönemdeki gezginlerin birçoğu kendi inisiyatifleriyle yapmıyor gezileri, devletleri tarafından gönderiliyorlar. Afrika'ya, Asya'ya, her yana…

Kültür varlıkları için mi?

Hem öyle, hem de madenlerini, toprakaltı, toprak üstü zenginliklerini, ticaret yollarını öğrenmek istiyorlar. Bunlar bizim için faydalı olabilir mi diye bakıyorlar.

Gezdikleri yerlerin bitkilerini, hayvanlarını da kaydediyorlar…

O dönem bir Aydınlanma Dönemi adeta. Her şeyi kaydediyorlar, büyük bir merakla. Örneğin Napolyon'un Mısır seferinde yanında zoolog, botanikçi, jeolog vs. adeta bir bilim insanı ordusu var. İnanılmaz bir belgeleme yapmışlar. Çizimleriyle, anlatımlarıyla olağanüstü kayıtlar.

Texier çizimler dışında, yazılı anlatım da bırakmış mı?

Anadolu gezilerini anlattığı bir kitabı var, birkaç ciltlik. Geniş bir alanı gezmiş, bilgiler toplamış, harika çizimler yapmış.

Hattuşa'daki arkeolojik çalışma niteliğindeki ilk çalışma hangisi?

Yine bir Fransız, Ernest Chantre, 1893-1894'de sondajlar yapıyor. Chantre, arkeolog ve Fransız Kültür Bakanlığı tarafından görevlendirilmiş. Boğazköy'de birçok yerde doğru düzgün açmalar açıyor ve ciddi olarak bir şey anlamaya çalışıyor; bugünkü kazılar gibi değil tabii. Sanırım maddi kaynak olmadığı için daha fazla çalışamadı. İlk tabletleri bulan o. Tabletlerden bu yerleşimin, tarihöncesi, yani onlara göre Roma, Yunan öncesi olduğu anlaşılıyor. "Çiviyazısı kullanan bir halk Anadolu'da, kim olabilir?" diye yeni bir merak oluşuyor. Tabletlerin Akadça olanları okunuyor, anlaşılıyor; diğer kısmı okunuyor, ama anlaşılamıyor. Yazı aynı, dil farklı. Şimdi biz Türkçe okuyor, anlıyoruz; ama aynı alfabeyi kullanan Norveççe'yi okuyor, fakat anlayamıyoruz; bu tabletlerde de böyle. 1906'da Hugo Winckler ve Theodor Makridi geliyor, kazılara başlıyorlar. İlk yıl bir tablet arşivine rastlıyorlar, sonrası çorap söküğü gibi geliyor.

Sanırım 1952'ye kadar kazıların sürekliliği olmamış…

Önce Balkan Savaşı, 1. Dünya Savaşı, peşinden Kurtuluş Savaşı yü-

Hattuşa / Boğazköy'ün bulunuşu ve kazılar

Kurt Bittel başkanlığındaki Boğazköy kazılarından bir görüntü, 1953.

1834: Charles Texier Hattuşa kalıntılarını bulur. Texier şehir planının yanı sıra, bazı kalıntıların ve Yazılıkaya kabartmalarının krokisini çıkarır. Med şehri Pteria'yı bulduğunu sanmaktadır.

1836: William J. Hamilton bir günlüğüne Hattuşa'ya gelir ve çizimler yapar. Çizimler arasında 1 no.lu Tapınağın planı da vardır. Burayı Galat / Roma şehri Tavium sanır.

1858: Heinrich Barth ve Andreas Mordtmann da 1 no.lu tapınağın kalıntılarını çizer ve Yazılıkaya'da küçük B Odası'nı kazarak kabartmaları ortaya çıkarırlar.

1861: Georges Perrot, Edmond Guillaume ve Jules Delbet Yazılıkaya kabartmalarının daha isabetli çizimlerini yapar ve Yazılıkaya, Yenicekale ve Nişantaş yazıtının ilk fotoğraflarını yayımlarlar.

1864: Henry J. van Lennep Yazılıkaya'nın çizimlerini yapar.

1882: Karl Humann topoğrafik bir plan çıkarır ve Yazılıkaya'da birçok kabartmanın alçı kopyalarını yaptırır.

1893-94: Ernest Chantre Büyük Tapınak, Büyükkale ve Yazılıkaya'da sondajlar yapar. Hattuşa'nın ilk çiviyazılı tabletlerini yayımlar.

1906: İstanbul Arkeoloji Müzesi adına Hugo Winckler ve Theodor Makridi Büyükkale'de kazılar ve diğer yerlerde sondajlar yapar. 2500 çiviyazılı tablet parçası bulunur ve böylece buranın Hitit başkenti Hattuşa olduğu öğrenilir.

1907: İstanbul Arkeoloji Müzesi ile birlikte Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Alman Şark Cemiyeti'nin ilk kazısı: Winckler ve Makridi'den başka Otto Puchstein başkanlığında bir grup çalışır. Görünürdeki kalıntılar çok sayıda plan ve fotoğraf ile ilk olarak eksiksiz bir şekilde belgelenir ve arazinin daha doğru bir topoğrafik haritası çıkartılır.

1911-12: Winckler ve Makridi'nin kısa süreli kazıları.

1915: Hattuşa / Boğazköy'de ele geçen çiviyazılı tabletler yardımıyla Bedrich Hrozny, Hitit dilini çözmeyi başarır.

1931-39 ve 1952'den günümüze kadar: Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün, Alman Şark Cemiyeti'nin uzun yıllar süren katkılarıyla yürüttüğü ve başkanlığını Kurt Bittel (1977'ye kadar), Peter Neve (1993'e kadar) ve Jürgen Seeher'in yaptığı kazılar.

Kaynak: www.hattuscha.de

Eski arkeolojik sitelerin haritalarının çıkarılmasında kullanılan araç, Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAİ) Arşivi.

zünden bu aralıklar. 1931-1939 arasında Alman Arkeoloji Enstitüsü kazılar yürütüyor. Sonra 2. Dünya Savaşı yüzünden yine ara veriliyor kazılara. 1952'den sonra ise kazılar hiç aralıksız yürütülüyor.

Kabartmalardaki tahribat

Kentin ilk belgelendiği, 1834'den günümüze aşağı yukarı 170 yıl var. O dönemdeki kayıtlara bakarak, bu sürede kentte oluşan doğa tahribatlarını ve eğer varsa, yok olan kültür varlıklarını anlayabiliyor muyuz?

Hem Aslanlı Kapı'da, hem de Yazılıkaya'da bazı kabartmalar tahrip olmuş. Eski durumlarını anlatan bazı fotoğraflar ve çizimleri var. Ama bu doğal tahribat değil, insan tahribatı. Taşla, çekiçle vurarak, aslanın yüzünü kırmışlar, örneğin. Yazılıkaya'da da hep yüzleri tahrip etmişler.

Kaçırma gibi şeyler olmamış mı?

Her şey çok anıtsal olduğu için hiçbir şey gitmemiş.

En son hangi çizimlerde görülüyor bu kabartmaların tüm halleri?

Aslanlı Kapı'nın 1907'de çekilmiş fotoğrafı var; orijinal hali. 1930'da fotoğrafı var; tahrip olmuş. Aynı şekilde Yazılıkaya'daki kabartmalar, 1893'te kazılmış. Çizimleri var, sağlamlar; ama hemen sonra tahrip olmuşlar. Yazılıkaya'daki 12 Tanrı kabartmasının ilk fotoğrafı 1880'da çekilmiş, sonra 1930'lardan bir fotoğraf var elimizde. Bir çalışma yaptık. 1930'lardaki fotoğraflarla aynı yerin aynı açıyla bugün çekilmiş fotoğraflarını karşılaştırdık. Aynı kalmışlar, yosun yerleri bile aynı. Bu tarihten sonra bir tahribat olmamış.

Geniş bir ovanın kıyısındaki kayalık: Hattuşa

Hattuşa oldukça engebeli bir alana kurulmuş, neden böyle bir yeri seçmişler?

Engebeli olduğu için, korumak da kolay; düz arazide korunmak daha zor. İkincisi, böyle engebeli yerlerde, bol kaynak suyu vardır; böyle bir iklimde su önemli. Şehrin iki yanından akan iki de dere var, iyi su getiren. Üçüncüsü, tarım için uygun

arazi mevcut. Dördüncüsü ticaret yolu. Bugün bunu tespit etmek zor ama, herhalde ticaret yolu üzerindeydi ki, büyük bir şehir gelişmiş.

Genelinde söyleyecek olursak, Hattuşa, geniş bir ovanın bitiminde yer alan kayalık yükselti üzerine oturmuş. En yüksek kısmıyla en alçak kısmı arasındaki yükseklik farkı 300 m. En yüksek yerinin denizden yüksekliği 1250 m. Dolayısıyla, iklimini tahmin edebilirsiniz, karasal iklim.

Asur ticaret kolonisi: Hattuş

Hattuşa, belleklerde Hititler'le özdeşleşmiş bir kent. Ama tarihi Hititler'le başlamıyor, öncesi var…

MÖ 6. binde Kalkolitik bir yerleşim olmuş. Ama sonra 3 bin senelik bir ara var. Dolayısıyla Kalkolitik'teki yerleşim başlangıç değil, asıl başlangıç İlk Tunç Çağı'nda. MÖ 3. binin sonlarındaki yerleşim, Hattuşa'nın kökü.

O yerleşim gelişti ve MÖ 2. binin başlarında, karum denen Asur Ticaret Kolonisi kentine dönüştü. Asurlu tüccarların Anadolu'da başka kolonileri de vardı. Bu da gösteriyor ki, Hattuşa'dan önemli bir ticaret yolu geçiyordu. Tabii tüccarların korunmaya ihtiyaçları olur. Böyle bir yerleşimi açık arazide kuramazsınız, gider bir şehrin kıyısına sığınırsınız. Asurlular da böyle yapmışlar, var olan bir Anadolu kentinin yanına, ayrı bir mahalle gibi yerleşmişler. Onlar kente refah getirmiş, karşılığında güvenlik istemişler. Aynı şey Hattuşa'da da olmuş, şehrin o dönemdeki adı Hattuş.

Hititler Dönemi'nde Asur kolonisinin üstüne mi yerleşilmiş?

Evet, Asur Ticaret Koloni Çağı'na ait yerleşmelerin üstünde, ilk Hitit yerleşmeleri var. Üst üste bir höyük yerleşmesi oluşmuş.

1. Hattuşili'nin başkenti: Hattuş'dan Hattuşa'ya

Şöyle bir metin var, Hitit çiviyazısıyla yazılmış. Kral Anitta konuşuyor, diyor ki, "Hattuş kentini bir gecede aldım. Yerine yabanotu ektim. Her kim ki bundan sonra şehre gelir de tekrar yerleşmek ister, Fırtına Tanrısı'nın laneti üzerine olsun".

Anitta, şehri yerle bir etmiş...

Sözde. Ama ne kadar etmiş, belli değil. Bütün krallar gibi biraz abartıyor herhalde. Fazla geçmeden 1. Hattuşili dediğimiz Kral, Hattuş'da Hitit Devleti'nin başkentini kuruyor. Bugüne kadar, Kral Anitta'nın dediğine inanılıyor, şehrin 100 yıl kadar boş kaldığı sanılıyordu. Ama biz diyoruz ki, kimse var olmayan bir yere başkent kurmaz. Hattuş bir şekilde yaşamış olmalı. Yani 1. Hattuşuli, "Hitit Krallığı'nı kuruyorum, başkenti de buraya yapıyorum" dediğinde, burası boş olmamalı. Hattuşili adının anlamı, "Hattuşlu" demek zaten. Belki önemini yitirmişti Hattuş, ama terk edilmemişti.

Hattuş adı Hatti kültürü kaynaklı bir ad mı?

Evet, yerel, Hatti kaynaklı. Hattiler yaşıyordu Anadolu'da o dönemde. Hititler, Hattuşa yaptılar, adını.

Hattuşa şehrinin gelişiminden ana çizgileriyle söz eder misiniz?

Şehir kurulduğu zaman, hatta şehrin ilk zamanlarında sırf Aşağı Şehir'de yerleşim olmuş. Aşağı Şehir'in güneyinde bir yamaç ve hemen ardında kayalık bir yükselti üzerine kurulmuş, Büyükkale denilen Kral Sarayı var. Bu iki alanı çevreleyen bir sur var. Bu Hattuşa'nın başlangıcı, hatta Hattuş kentinin de yayılım alanı.

Bir süre sonra, belki MÖ 14.-15. yüzyılda Yukarı Şehir de şehre katıldı ve bir sur ile çevrildi. Aşağı Şehir 74 hektarlık bir alan kaplıyor. Genişletildikten sonra Yukarı Şehir ile birlikte tüm şehrin kapladığı alan 180 hektar. Yani 2 mislinden fazla büyümüş.

Aslanlı Kapı'nın aslanının 1907'de çekilmiş bir fotoğrafı (sağda); Aslanlı Kapı'nın günümüzden bir fotoğrafı (aşağıda sağda) ve H. Schriever tarafından bilgisayarda yapılmış rekonstrüksiyonu (aşağıda, solda).

Büyükkale'deki Kral Sarayı, Topkapı Sarayı'ndaki gibi avlular etrafına çevrili yapılardan oluşuyordu.

"Tanrıları ve Ataları alıp, Tarhuntaşşa'ya gidiyorum"

Hattuşa Hititler Dönemi boyunca hep başkent mi? Yoksa Hititler'in hem iç mücadeleleri, hem dışarıyla büyüme savaşları kente yansımış mı?

Kayıtlı olarak bir dönem var, başkentin taşındığı. Belgelerden biliyoruz. II. Muvattalli konuşuyor: "Ben Tanrılar ve Ataları aldım ve Tarhuntaşşa kentine gittim". Tanrılar ve Atalar neredeyse, başkent de oradadır. II. Muvattalli'den sonra gelen III. Murşili, bunun tersini yapıyor, Tanrıları ve Ataları tekrar Hattuşa'ya getiriyor. Yani kayıtlı olarak bu dönem dışında başkentin başka bir yere taşındığını bilmiyoruz, henüz.

Peki Şapinuva'nın ikinci başkent olması, Tuthaliya ve Taduhepa çifti döneminde… Şapinuva, Hattuşa'nın yanında ikinci önemli kent mi?

Şapinuva kuşkusuz çok önemli bir kentti. Burada yapılan kazılarda Büyük Kral'a hitaben yazılmış mektuplar da buldukları için hafirler orayı başkent olarak görüyor. Ancak yazılı kaynaklarda Hattuşa dışında ikinci bir başkentten söz edilmiyor. Tarhuntaşşa'nın başkentliğinden az önce söz etmiştik.

63 kazı yılı

Hattuşa, yaklaşık 63 yıldır sistemli kazılıyor. Son 12 sezon da siz kazdınız. 63 yılı tümden değerlendirerek, kazıların ne aşamada olduğunu söyleyebilir misiniz?

Böyle bir yerde kazı yapıldığı zaman, önce tabii ki toprak üstünde gözüken, büyük kalıntılarda çalışılıyor. Mümkünse birçok yerde kazı, hatta sondaj yapılıyor; şehrin kaba bir resmini çıkarmak için. Hattuşa'da ilkönce Kral Sarayı ve Aşağı Şehir'deki Büyük Tapınak'ta kazılar yapılmış. Sonra sistematik biçimde semt semt kazmaya başlamışlar. Biz başladığımızda, Aşağı Şehir'in doğu kısımda Büyükkaya denilen yerde çalıştık, 4 yıl. Sonra Yukarı Şehir'in o zamana kadar kazılmayan batı kısmını kazmaya başladık, 1999'da ve hâlâ burada devam ediyoruz.

Şunu söyleyeyim, şehrin büyük bir bölümüne henüz dokunulmuş değil. Binlerce yılda erozyon gördüğünden, bazı kısımlarda bütün arkeolojik kalıntılar gitmiş. Arazi bayağı bir meyilli. Oralarda kazı yapmak

Hititler

Hititler, MÖ 2. binde Anadolu'nun büyük bir kesiminde ve Kuzey Suriye'de hüküm sürmüşlerdir. Konuştukları dil, Hint-Avrupa grubuna dahildir. Hititler, Orta Anadolu'da, yani Hatti Ülkesi'nde var olan köklü kültür birikimini benimseyerek, yeni bir sentez oluşturmuşlardır.

MÖ 1650/1600'lerde, Hattuşlu anlamına gelen Hattuşuli, bugün Çorum sınırlarında kalan Boğazköy / Hattuşa'da ilk Hitit krallığını kurdu. Böylelikle, o zamana dek birbirinden bağımsız şehir devletlerine ev sahipliği yapan Anadolu, tarihinin ilk siyasi birliğine ulaştı. Ardılı I. Murşili, zamanında krallığın sınırları Anadolu dışına taştı; güneyde Halep alındı, Babil'e kadar inildi. Bundan sonra inişli çıkışlı bir başarı tablosu sergileyen Hititler, MÖ 14. yüzyılın ortalarında tahta çıkan genç ve dinamik I. Şuppiluliuma zamanında en parlak dönemlerini yaşadılar.

Artık yakın doğunun hatırı sayılır imparatorluklarından, süper güçlerinden biri haline gelen Hitit Devleti, Doğu Akdeniz'de gücünü kanıtlamak isteyen Mısır ile sürekli bir sürtüşme içine girdi. Bu sürtüşme MÖ 1275'de Kuzey Suriye'de yer alan Kadeş'te, II. Muvattalli yönetimindeki Hitit Ordusu'yla, II. Ramses yönetimindeki Mısır Ordusu'nun giriştikleri savaşta doruk noktasına ulaştı. Bu savaşı takiben yaklaşık MÖ 1259'da imzalanan antlaşma, dünyanın ilk resmi yazılı antlaşmalarından oluşuyla önem taşımaktadır.

Bu parlak dönemden yüzyıl kadar sonra MÖ 1200'lerde Hitit İmparatorluğu iç ve dış huzursuzluklar nedeniyle yıkılır. Başkent Hattuşa terk edilir.

Merkezi Hitit Devleti'nin çöküşünden sonra, Tunç Çağları bitip Demir Çağı'nın başladığı bu dönemde, imparatorluğun çekirdek bölgesi olan Kızılırmak kavsi içinde, yarı-göçebe boyların seyrek yerleşim gösterdikleri Karanlık Çağ adı verilen dönem başlar. Anadolu'nun güneydoğusunda ise, MÖ 1100-700 arasında Geç Hitit Krallıkları adı verilen küçük şehir devletleri varlıklarını sürdürürler, ancak bu bölgede de merkezi bir Geç Hitit Devleti kurulmaz.

zor gözüküyor, pek bir şey bulunmaz. Ama bazı kısımlarda kalıntılar olduğu gibi duruyor, buralarda daha uzun yıllar kazı yapılacaktır.

Kral hazinesinin bir parçası bulundu: Tonlarca Hitit tahılı

12 sezondaki bulgulardan hareketle ulaştığınız yeni bilgiler var mı?

Yeni bir kazıya başlandığında her şey yeni, ilginç. Ama 40-50 yıl kazıldıktan sonra, ilerleme daha az gösterişli adımlarla oluyor. Bizim bulgularımız ilk bakışta belki "Aaa, neler bulmuşlar" tepkisi uyandırmıyor; ama şehrin ekonomisi ve yönetimi, hatta ülke ekonomisi için önemli. Bulgularımız, şehirdeki ihtiyaç karşılama stratejilerine yönelik. Örneğin adam doyacak, suyunu içecek, kullanacak; bunlar nasıl organize edilmişti, anlamak istedik.

En önemli bulgumuz, depolama sistemi. Gıda maddelerinin depolanmasının belirli bir sisteme bağlı olduğunu saptadık. Şimdiye kadar tahıllar, büyük küpler içinde muhafaza ediliyor sanılıyordu. Çünkü çok yerde küp bulunuyordu. Biz tahılların yeraltı çukurlarında muhafaza edildiğini saptadık. 36-200 m²'lik çukurlar kazıyor ve tahılla dolduruyorlar. Üstünü toprakla kapatıyorlar, havayla teması kesiliyor. Bu şekilde tahılı onlarca yıl muhafaza edebiliyorlar.

Bu çukurlar yalıtılmış saklama mekânları mı? Yağmur sularından, nemden nasıl korunuyor tahıllar?

Yalıtım, çukurun altına ve kenarlarına saman koyarak ve üstü toprak örtülerek yapılmış. Toprak zaten hava geçirmiyor. Çukurlar çok derin. Belki üstte ve yanlardaki bir kısım tahıl zayi oluyordur, ama ortadaki yüzlerce, hatta binlerce ton tahıl uzun süreler saklanabiliyor.

Bir yeraltı yapısı kazdık, uzunluğu 118 m. Bir futbol sahası 105 m uzunluğundadır, ondan uzun yani. Düşünebiliyor musunuz, büyüklüğünü. Bu binanın içindeki yan yana 32 dev oda ağzına kadar tahılla doldurulmuş, üzeri kapatılmış.

Tahıl buldunuz mu?

Bulduk. Yapı yanmış; oksijen giremediği için tahılların büyük bir kısmı için için yanmış, kömürleşmiş. Yüzlerce ton Hitit tahılı bu halde duruyor. Yer yer 1.5 m kalınlığında kömürleşmiş tahıla rastladık.

Bu miktarda tahıl 1 yılda tüketilebilir mi?

Büyük bir topluluk varsa, tüketilir. Bu yapı, aşağı yukarı 25-30 bin kişinin yıllık ihtiyacını muhafaza edebiliyor. Bu gerçekten büyük bir sayı; dolayısıyla bu 1 yıllık tüketim için değil, uzun vadeli saklama için. İyi ürün alınan yıllarda saklanıyor fazlası, kuraklık çekilecek dönemler için. Ya da kuraklık çeken başka bölgeler varsa, oraya gönderiliyor. Bu tahılın devlet hazinesinin bir kısmı olduğunu düşünüyoruz. Çünkü tahıl dolu ambarlar, kralın gücünün devamlılığını sağlar. Kral kıtlık çeken bölgelere gönderir, hatta satabilir, gerekirse.

Hitit Kralları ve Kraliçeleri

Eski Hitit Dönemi

MÖ 1650-1620	I. Hattuşili (II. Labarna) ve Kadduşi
MÖ 1620-1590	I. Murşili ve Kali
	I. Hantili ve Harapşeki / Harapşili
	I. Zidanta ve ... ta/şa
	Ammuna
	I. Huzziya
MÖ 1525-1500	Telipinu ve İştapariya

Orta Hitit Dönemi

MÖ 1500-	Tahurvaili
	Alluvamna ve Harapşili / Harapşeki
	II. Hantili
	II. Zidanta / Zidansza ve İyaya
	II. Huzziya ve Şummiri
	I. Muvattalli
MÖ 1450-1420	I./II. Tuthaliya ve Nikkalmati
MÖ 1420-1400	I. Arnuvanda ve Aşmunikkal
MÖ 1400-1380	II./III. Tuthaliya ve Taduhepa

İmparatorluk Dönemi

MÖ 1380-1345	I. Şuppiluliuma ve Henti, Tavananna
MÖ 1345-1343	II. Arnuvanda
MÖ 1343-1310	II. Murşili ve Gaşulaviya, Danuhepa
MÖ 1310-1282	II. Muvattalli (Kadeş Savaşı, 1285)
MÖ 1282-1275	III. Murşili (Urhi-Teşup)
MÖ 1275-1250	III. Hattuşili ve Puduhepa (Kadeş Antlaşması, 1270)
MÖ 1250-1220	IV. Tuthaliya
MÖ 1220-1215	Kurunta (Ulmi-Teşup)
MÖ 1215-1210	III. Arnavunda
MÖ 1210-1200	II. Şuppiluliuma

Kaynak: Arkeoatlas, Sayı:3, 2004.

Kanalizasyon sistemleri var

Su depolama sistemlerini de bulduk. Yukarı Şehir'de şimdiye kadar 10 tane yapay su havuzu bulduk. Aşağı Şehre suyu kontrollü bir şekilde veriyor olmalılar. Hititler sadece kaynak suyuyla yetinmemiş, herhalde şehrin en kurak olduğu yaz aylarında kullanabilmek için büyük havuzlar yapmışlar.

Su nasıl sağlanıyordu?

Yakındaki ve belki uzaktaki doğal kaynaklardan geliyor. Kaynak 24 saat akıyor, kullanmadığınız zamanlarda bir yerde toplamak, korumak akıllıca.

Yukarı Şehir'de bulunan hiyeroglifli oda, II. Şupiluliuma'nın Luvi hiyeroglif yazıtı ile kaplıdır.

Su Aşağı Şehre nasıl taşınıyor?

Bugün kullandığımız gibi kocaman künkler var, 1 metre boyunda, kilden. Bunları birbirine ekleyerek uzun hatlar döşemiş olmalılar, suyu bir yere götürmek için.

Kanalizasyon sistemi var yani.

Hem temiz su getirmek, hem de pis su götürmek için kanalları vardı.

Deneysel arkeolojiyle ayağa kaldırılan surlar

Hattuşa'da şu anda görülebilen yapılar hangileri?

Aşağı Şehir'de normal insanların, yani sivil halkın yaşadığı yapıların kalıntıları, daha doğrusu temelleri gözüküyor. Yine Aşağı Şehir'in ortasında, Büyük Tapınağın kalıntıları var. Yukarı Şehir'in sur ve şehir kapıları var: Aslanlı Kapı, Kral Kapı, Sfenksli Kapı. Sonra Yerkapı denen yapay bir set var. Setin altından 70 m uzunluğunda bir tünel geçiyor, Yerkapı adı oradan geliyor. Yukarı Şehir'in ortasındaki tapınak mahallesinde, tapınakların kalıntıları var. Bir de iki semtin arasında, Kral Sarayı var. Ve onu çevreleyen surlar.

Son 3 yılda, surların bir bölümünün rekonstrüksiyonunu yaptık. Bu proje JTI Firması'nın desteği sayesinde gerçekleştirilebildi. Şehir surlarını kerpiçten yapmış, Hititler. Bütün mimarileri kerpiçten, evler ve tapınaklar da. Kerpiç hava koşullarıyla, yağmurla vs. zamanla yok olan bir malzeme. Dolayısıyla Hitit yapılarında kerpici değil, çoğu zaman yalnızca altındaki taştan temelleri buluyoruz. Ancak kerpiç yanıp tuğlaya dönüşmüşse, ya da izi kalmışsa, onları bulabiliyoruz.

Surun 65 m uzunluğunda bir kısmını ayağa kaldırdık, iki kule ile üç duvar parçası. Kulelerin yüksekliği 13 m, duvarlarınki 8-9 m. Bu Hattuşa ören yerinde şu an için görülebilecek en gösterişli şey. Kalıntılar çok önemli kuşkusuz ama, ayağa kaldırılan surlar, ziyaretçilere o dönem mimarisinin nasıl olduğunu canlı bir biçimde gösteriyor.

Zaten bu projeyi geliştirmemizin bir nedeni de buydu. Ziyaretçilere o günü yaşatabilmek. İkinci nedeni de, deneysel arkeoloji yapmak. Yani bunu nasıl inşa ettiklerini, ne gibi malzemeler kullandıklarını, kaç kişi çalışarak, ne kadar sürede tamamlamış olabileceklerini, nasıl çalıştıklarını ve binanın ne kadar zamanda bakım istediğini deneyerek öğrenmek için.

Surun ve kulelerin formunu neye dayanarak yaptınız, örneği olmadığına göre?..

Hititler'den kalma kil maketler var. Büyük kapların kenarlarını kule maketleriyle süslemişler. Nasıl oldukları hakkında bu bir fikir veriyor, ama tabii detaylar gözükmüyor.

"Bin Tanrılı Ülke"nin "çok tapınaklı" başkenti

Hattuşa'da kaç tapınak var?

Şimdiye kadar bulunan 31 tapınak var, daha da bulunabilir. Bazı metinlerde Hatti Ülkesi'nden "Bin Tanrılı Ülke" diye söz ediliyor. Tabii bu yuvarlak bir sayı, ama gösteriyor ki Hititler'de çoktanrılı bir din var. Hititler bir şehir ya da ülkeyi aldıklarında, o şehrin Tanrısının heykelini kendi başkentine götürüp, bir yere koyuyorlar; o dini kendi dinlerine katıyorlar böylece.

O zaman Hattuşa'da, Hitit Ülkesi sınırları içinde tapınım gören birçok Tanrıya adanmış tapınak olmalı… Bulduğunuz tapınakların her biri başka Tanrıya mı adanmış?

Öyle sanıyoruz. Ama bazı tapınaklarda birden fazla Tanrının heykeli vardı. Aşağı Şehir'deki en büyük tapınağın iki tane kutsal odası var, bu nedenle diyoruz ki, en önemli iki Tanrıya adanmış olmalı: Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrıçası. Ne yazık ki elimizde, hangi tapınağın hangi Tanrı'ya adandığını gösteren belge yok.

Tapınakların kent yaşamındaki sosyal konumları ne? Aynı zamanda şehir ekonomisi içinde yer tutan bir işletme gibiler mi?

Evet. Bu durum özellikle Büyük Tapınak'ta iyi izlenebiliyor. Buradaki büyük depo odalarından anlaşılıyor ki, sadece bir tapınma yeri değil, aynı zamanda ekonomik bir merkez. Bu tapınağın depolarında yüzlerce büyük küp bulundu, her birinin kapasitesi neredeyse 2000 litre. Demek ki, büyük miktarda tahıl ya da baklagiller, şarap, yağ gibi malzemeler muhafaza ediliyordu. Ayrıca tabletlerden öğreniyoruz ki, tapınaklara ait araziler vardı. Hatta o arazide çalışanlar için de, Tanrıya ait deniyor. Yani tapınağa ait o işçiler.

Hititler'de siyasi ve sosyal yapı

Hitit kentleri, Boğazköy (Hattuşa), Kuşaklı (Sarissa), Maşat Höyük (Tabikka) ve Ortaköy'den (Şapinuva) bulunan tabletlerdeki metinler, Hitit devlet yapısıyla ilgili bilgiler de vermektedir. Toprak ekonomisine dayanan imparatorluk, vergi vermeye yükümlü kıldığı birkaç krallığı egemenliği altında tutuyordu. Başkentte yaşayan "Büyük Kral", aynı zamanda başkomutan, başrahip ve yargıç görevlerini yürütüyordu. Kralın verdiği kararlar, "panku" adı verilen soylular meclisince onaylanıyordu. Kraliçe de, kendine ait mührüyle bazı kararlarda krala eşlik ediyordu.

Hattuşa'da bulunan Eski Hitit Dönemi toprak bağış belgesi, üzerinde kralın mührünü taşıyor.

Yönetici sınıf içinde, devlet işlerini yürüten memurlar ile çiviyazısını okuyup yazan kâtipler bulunmaktaydı. Tapınakların kendi personelleri vardı. Yönetici sınıf, tüccarlar, zanaatkârlar şehir halkını oluştururken, tarımla geçinin halk, köylerde oturuyordu. Savaş esirlerinden oluşan köleler de kanunlar karşısında belirli haklara sahipti. Kazanç belirli kurallara göre vergilendiriliyordu. Daimi bir ordu vardı, ancak savaş halinde askerlerin sayısı ihtiyaca göre arttırılabiliyordu.

Kral başrahip değil mi? Tapınakla yönetimin ilişkisi nasıl?

Her tapınağın kendi rahipleri var. Ama başrahip her zaman kral.

Tapınaklarda depolananlar da, aslında devlet hazinesinin bir bölümü sayılabilir…

Bizim sorunumuz, ekonomi içinde yazılı belge olmaması. Dolayısıyla böyle şeyleri bilemiyoruz, ancak tahmin yürütebiliyoruz.

Tapınaklar: Diğer Hitit kentlerinin büyükelçilikleri

Yukarı Şehre, o kadar tapınağın yapılmış olması belki devletin büyümesiyle ilgili. Aldığı topraklardaki dinleri de kendi inancına katıyor ve bunun gereği, o inançlar için yeni tapınaklar inşa etmek…

Bu konuda birçok tez var. Tezlerden biri bana mantıklı geliyor: Kralın her sene bir dini yolculuk yapması gerekli, kurallar böyle. Ülkede şehirden şehre dolaşıyor ve o şehirdeki tapınaklarda ayin yapıyor, adak sunuyor. Bu politik bir iş tabii. Kral aslında o şehirde her şey yolunda mı diye kontrol ediyor. Metinlerde diyor ki örneğin, Kral Sarissa'ya gidiyor ve orada ayin yapıyor. 90 günlük bir gezi. Kral belki her sene bunu yapamaz ama, Sarissa'nın Tanrılarına her sene adak sunmak zorunda. Dolayısıyla belki Hattuşa'ya o Tanrıya ait bir tapınak koyuyorlar. Kral Hattuşa'daki o tapınağa giderek, Sarissa Tanrısına adak sunuyor. Böylece gezisini sembolik olarak tamamlamış oluyor. Aynı zamanda, o tapınak belki o şehrin büyükelçiliği oluyor. Çünkü Sarissa'nın rahipleri de orada. Bu bana mantıklı bir tez gibi geliyor.

Ünlü Yazılıkaya Tapınağı'ndan da söz edelim mi?

Yazılıkaya, şehrin 1,5 km kuzeydoğusunda, kayalar arasında, kabartmalarla bezenmiş kutsal bir alan. Bir düşünceye göre orası, yeni yıl kutlamalarının yapıldığı yerdi. Hititler'de yeniyıl ilkbaharın gelişiyle başlıyor. Bir metinde, yeniyıl kutlamalarında bütün Tanrı ve Tanrıçaların Fırtına Tanrısı'nın

Aşağı Şehir'de bulunan 1 no.lu tapınağın temelleri (yukarıda). Tapınağın 82 depo odasından birinde bulunan, 2 bin litre kapasiteli bu küplerin içerisinde, tahıl, baklagiller, şarap ve yağ saklanıyordu (yanda).

evinde buluştuğu yazılı. Yazılıkaya'daki duvar kabartmalarında ana sahne dediğimiz bir yer var; orada Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrıçası karşı karşıya geliyorlar. Fırtına Tanrısı'nın arkasında Tanrılar, Güneş Tanrıçası'nın arkasında Tanrıçalar sıralı. Tanrıların büyük kısmı orada resmedilmiş. Adeta bir resmi geçit, bir alay gibi.

Kral Sarayı, Topkapı Sarayı'na benziyor

Kral Sarayı denen yapının saray olduğu nasıl anlaşılmış?

Daha önce yapılan kazılarda, Kral Sarayı'nda bir tane kabul salonu tespit edilmiş ve tablet muhafaza etmek için üç ayrı arşiv yeri bulunmuş. Bunların hepsi resmi amaçlı bina olduğunu gösteriyor.

Kral Sarayı, Yukarı Şehir ile Aşağı Şehir arasında, etrafı sarp, yüksek bir düzlükte yer alıyor. Etrafını surla çevirmişler, normal sur da dıştan geçiyor. Bu şehrin içinden de tehlike beklediklerini gösterir. Dünyadaki sarayların çoğunda aynı koruma yöntemi mevcut. Şehrin en eski döneminde, sadece Aşağı Şehir varken, Kral Sarayı, şehrin en yüksek yerindeydi. Kent genişleyince, ortalarda bir yerde kalmış.

Sarayın yapısı, Topkapı Sarayı'nın yapısı gibi. Arka arkaya üç avlu etrafına dizilmiş yapılar şeklinde düzenlenmiş. Topkapı'dan biliyoruz, gelen diplomatlar, öneme göre farklı bir avluya alınırlar. Mesela 1. avluya alınır, bekletilir. Belki 2. avluya geçer, belki geçemez. Ama daha önemlileri, direkt 3. avluya alınır. Hititler'de de böyle olabilir.

Aslanlı Kapı, Kral Kapı, Sfenksli Kapı ve diğerleri

Kapılardan söz edelim mi?

Kentin uzunluğu 2,3 km, surların uzunluğuysa 6,5 km. Dolayısıyla çok yerde kapı olması gerek, yoksa saatlerce dolaşırsınız içeri girebilmek için. Şimdiye kadar bulunan kapılar, herhalde hepsi değil. Surun bir kısmının üstünde şimdi köy yer alıyor, o köyün altında ya da başka yerlerde

Ayağa kaldırılan Hitit surları (solda) Yukardaki sur ve kulesi şeklinde biçimlendirilmiş aplikasyon, MÖ 15.-14. yüzyıla tarihlenen bir kübün ağız kısmını süslüyordu.

de kapılar olmalı.

Kapılar çok gösterişli, büyük bloklardan yapılmış. Yukarı Şehir'deki 6 kapıdan 3'ü, kabartma tekniğiyle süslenmiş. Aslanlı Kapı'nın dışında iki büyük aslan gövdesi yer alıyor. Aslanlar dışarıya bakıyorlar, ağızları açık, tehditkârlar; aynı zamanda şehri koruyorlar. Kral Kapı da, kapının dışına değil, içeriye bakan kısımda bir kabartma var. Bir savaşçıyı gösteriyor. Bu kabartmadaki kişiyi eskiden kral sandıkları için, adı Kral Kapı olarak kalmış. Bu figürün kafasında bir miğfer ve miğferin üzerinde de boynuz var. Hititler'de boynuz, Tanrı demek. Dolayısıyla bu kabartma, bir Tanrıya ait olmalı. Savaşçı Tanrı deniyor, çünkü adı bilinmiyor. Şehrin en güneyinde de Sfenksli Kapı var. Bu kapıda da, hem içeriye hem dışarıya bakan sfenks figürleri var. Hititler'deki sfenksler aslan gövdeli, insan suratlı ve sırtları kanatlı.

Mısır'daki sfenkslerle bağlantısı var mı?

Mısır'daki sfenksler aslında firavunu gösteriyor, dolayısıyla erkek oluyor. Ama Sfenksli Kapı'daki sfenkslerin dişi olduğu sanılıyor. Diğer kapılar da aşağı yukarı aynı büyüklükte, ama bu saydıklarım dışında bezemeli kapı yok.

Aydınlanamayan soru: Ölülerini nereye gömdüler?

Bilinen kent planında eksik olan ne; atölyeler ve mezarlık mı?..

Atölyeler eksik olabilir, Yukarı Şehir'in batı kısmında, hem de Aşağı Şehir'de atölye izleri vardı. Ama atölye izleriyle beraber normal evlerin de izleri bulundu. Dolayısıyla insanlar gerçekten kendi oturdukları evin bir köşesinde mi işlerini yaptılar; yoksa ayrıca bir semtte mi çalışıyorlardı; bunu söylemek zor. Şehirde büyük ticaret faaliyetleri varsa, üretim yerleri de olur. Ama varsa, bulmalıydık.

Mezarlar da eksik. Aslında şehrin en büyük soru işareti bu: Bu insanlar nereye gömüldü? Çünkü 63 yıllık kazıda, toplam 100 mezar bile bulunmadı. Bulunanların büyük kısmı da, kent dışındaki bir kayanın dibinde bulunan 70-75 gömü. Şehrin içinde birkaç mezar bulundu ama; bir evin bahçesinde çocuk mezarı, örneğin. Olağan bir şey değil. Annebaba çocuklarından ayrılmak istememiş ve bu nedenle oraya gömmüşler gibi. Bunun dışında mezar bulunmadı. Basit bir hesap yaparsak, nüfusu

Hititler Dönemi Anadolusu'nun bitki örtüsü ve hayvanları

Dr. Jürgen Seeher

Hititler Dönemi'nde Orta Anadolu'nun bitki örtüsü ve hayvan âlemi hakkında bilgi edinmenin üç ana yolu vardır: 1) Hitit yazılı kaynaklarının incelenmesi, 2) Hitit sanatındaki tasvirlerin yorumu, 3) Kazılarda bulunan hayvan kemikleri ve bitkisel kalıntıların incelenmesi.

Hitit çiviyazılı tabletlerinde hayvan ve bitki adlarına sıkça rastlanır. Ancak genellikle yalnızca ad vermekle yetinilmiş olduğundan, söz konusu kelimenin hangi hayvanı tanımladığı anlaşılmaz. Sığır, koyun, keçi, domuz, at, geyik gibi ekonomik açıdan önemli hayvanların Hititler'in kullandıkları adlarını biliyoruz; ancak kuş cinsleri ve diğer yabani hayvanların çoğunun Hititçe karşılıklarını saptamak henüz mümkün değil, çünkü metinlerde bu hayvanların belirleyici özelliklerine değinilmemekte. Aynı durum yalnız ekonomide değil, tıp ve kült işlemlerinde de önemli roller oynamış bitkiler için de geçerlidir.

Hitit sanatında gerçekçi stil tercih edildiğinden, hayvan tasvirlerinde cins saptamak genelde mümkündür. Ancak hayvan tasvirli eserlerin sayısı çok değildir: Bunlar kaya kabartmaları, mimaride kullanılmış bezeli parçalar, figürlerle bezeli toprak ve madeni kaplar ve hayvan heykelleridir. Bunlarda da ekonomi ve kült için önem taşıyan hayvanlar ağırlıktadır. Bitki betimleri ise çok enderdir.

Kazılardan bu konuya açıklık getiren ilginç bilgiler elde edilmektedir. Hattuşa yerleşmesini oluşturan katmanlar içerisinde, mutfak çöpü olarak evcil hayvanların, sürü hayvanlarının ve av hayvanlarının kemikleri korunagelmiştir ve bunlar zoologlar tarafından incelenerek cins saptaması yapılabilmektedir. Hattuşa'da Hitit Dönemi'nde olduğu gibi, bir önceki ve bir sonraki dönemlerde de en yaygın olarak koyun, keçi, sığır ve daha az miktarda domuz hayvancılıkta rol oynamıştır. Cins saptamasının yanı sıra zoologların çalışmaları sonucunda başka ilginç ayrıntılar da ortaya çıkabiliyor:

5 bin kabul edelim, şehrin yaşam süresi 450 yıl olduğuna göre, en az 100 bin ölü olması gerek. Neredeler? Bu sırf Hattuşa için değil, Anadolu'nun diğer bölgeleri için de geçerli. Eski Hititler'e ait birkaç nekropol bulundu, ama özellikle İmparatorluk Dönemi'ne ait hiçbir mezarlık bulunmadı şimdiye dek.

Kral mezarların gösterişli olacağını, daha kolay bulunabileceklerini düşünebiliriz…

Hiçbir Hitit kralının mezarı bulunamadı bugüne değin. Kral için bir metin var. O metne göre, kral öldüğü gün akşamüstü yakılıyor. Küller kıymetli bir madeni kabın içine konuyor. Ondan sonra 14 günlük bir tören başlıyor. Törenin sonunda küllerin olduğu madeni kap, taş bir evin içinde bir yatağın üstüne, yanındaki eşyalarıyla konuyor. O taş evin çalışanları var, koruma altında.

Bu durumda kral mezarlarının kent içinde olması gerek, değil mi?

Kent içinde ya da yakınında. Aslında diğer kültürlere baktığımızda, kral mezarının görkemli bir biçimde şehrin içinde ya da yakınlarında olduğunu görüyoruz. Çünkü sonra gelen kral, ondan hüküm gücü alıyor. "Ben kralım, çünkü o mezarda yatan benim babam".

Hattuşa'da birçok kaya kütlesinin üzerinde, koca bloklarla yapılmış büyük yapıların izleri bulunuyor. Ama erozyonla tahrip olmuş; dolayısıyla kazı yapmak mümkün değil. Ama gösterişli yapılar olduğu tahmin edildiğinden, acaba kral mezarları mıydı diye düşünüyoruz.

Karanlık Dönem'e ait bilinen ilk yerleşim: Büyükkaya

Hititler'in çöküşüyle birlikte, Anadolu'nun Karanlık Dönem'e girdiği tezi var, artık eskisi kadar rağbet görmeyen. Büyükkaya'da yaptığınız kazılarda bulduklarınız, bu döneme dair yeni bilgiler sağlamış…

Hititler, aşağı yukarı MÖ 1200'de Hattuşa'yı terk ettiler; 10-20 yıl gibi kısa bir süre sonra tekrar yerleşim oldu. Karanlık Çağı, yani Hititler'den sonraki hemen hiçbir şey bilinmeyen boş dönemi, Büyükkaya'daki kazıyla kısmen doldurabildik. İlk kez o döneme ait doğru düzgün bir yerleşim bulundu, Hattuşa ve çevresinde. Hititler, Orta ve Geç Tunç Çağı'ndalar; imparatorluğun çöküşüyle buradan gidiyorlar ve yerlerine Erken Demir Çağı'nda başka insanlar geliyor.

Büyükkaya'daki yerleşim nasıl?

Basit bir köy. Sığırlarıyla, domuzlarıyla yaşamışlar. İnsanların farklı oldukları kesin. Çünkü mimari, çanak-çömlek, aletler, hepsi farklı; Hititler'e benzemiyor. Ancak bir kısım çanak-çömleğin bazı formlarında Hitit havası var. Zamanla o da yok oluyor. Hititler'den birkaç insan kalmış, gelenlerle kaynaşmış olabilir.

Örneğin Hitit Dönemi'nde seramik kaplar çarkta üretilirken, basit köy yerleşiminde, artık çarkla değil, evlerde elle çanak yapılmaya başlanıyor. Seri üretim yapanlar gitmiş demek ki.

Hattuşa'dan dans eden Savaşçı Tanrı heykelciği.

Örneğin, Hattuşa'da Hitit sürülerindeki koç sayısı, anaç koyun sayısından iki kat daha fazlaydı. Takip eden dönem olan Erken Demir Çağı'nda ise dişi ve erkek hayvan sayısı birbirine eşitti. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Hititler'de yün üretimi ön planda tutulurken, Erken Demir Çağı'nda süt üretimine önem veriliyordu. Sığır, at, katır ve eşek, Hititler'de yük hayvanı olarak kullanılıyordu. Şimdiki bilgilere göre, atlar arabaları çekiyor, ama henüz binek hayvanı olarak kullanılmıyordu. Ayrıca, Hititler değişik köpek cinsleri de besliyordu. Yabani hayvan kemikleri arasında geyik, yabandomuzu, tavşan, tilki, porsuk, vaşak, gelincik, kunduz, kurt, ayı ve çeşitli kuş türleri sayılabilir. Yaban hayvanlarının çoğunun orman hayvanları oluşu, o dönemde Orta Anadolu'nun yoğun orman örtüsüyle kaplı olduğunu ispatlar. Çok seyrek olarak, aslan kemiklerine de rastlanmıştır; o dönemde Anadolu ve Balkanlar'da aslanın yaşadığını biliyoruz. Hattuşa'da bulunmuş en yabancı kökenli hayvan istiridyedir. Hattuşa'da yenmiş olduğunu gösteren hâlâ kapalı durumdaki istiridyelere, çeşitli Hitit tabakalarında rastlanmaktadır.

Kazılardan ele geçen kömürleşmiş bitki kalıntıları, botanik araştırmaları için önemli malzeme sağlar. Beslenme için, bugün de olduğu gibi tahıllar (buğday, arpa) ön plandaydı. Mercimek, fasulye, bezelye gibi baklagiller, bitkisel proteini sağlıyordu. Yetiştirmesi ve uzun süre saklanması kolay olan bu ürünler, tahıllarla beraber Hititler'in beslenme ve tarım organizasyonunun temelini oluşturuyorlardı. Ayrıca kiraz, kızılcık, yabaneriği, incir, üzüm, fıstık, fındık, böğürtlen, ahududu gibi meyveler de Hititler'in sofrasını süslüyordu. Bina yapımında ve marangozluk işlerinde kullanılan ahşap, Anadolu'da bugün de var olan meşe, ıhlamur, dişbudak, kayın, kavak ve çam çeşitlerinden elde ediliyordu.

Görüldüğü gibi, zoologların ve botanikçilerin araştırmaları Hitit Dönemi'ndeki çevre koşulları ve çevreyi kullanım şekilleri hakkında değerli bilgiler veriyor. Kesin olan o dönemde Orta Anadolu'nun sık ormanlarla örtülü ve bu nedenle ikliminin bugüne göre daha nemli olduğudur. Yağış daha fazlaydı ve buna bağlı olarak yaz ve kış arasındaki fark daha azdı. Sık orman örtüsü erozyonu engellediğinden, toprak daha fazla nem tutabiliyor, bu da bitki örtüsünün daha iyi gelişmesini sağlıyordu.

Yazılıkaya'daki 12 Yeraltı Tanrısı kabartması.

Hattuşa yok mu edildi, yoksa terk mi edildi?

Eskiden Hitit başkenti Hattuşa, MÖ 1200 civarında bir düşman saldırısıyla, yerle bir edilmiş, yok edilmiş sanılıyordu. Çünkü şehrin birçok yerinde yangın izleri bulunuyordu; bu yangınların aynı dönemde olduğu sanılarak, şehrin büyük bir yangınla yok olduğu düşünülüyordu. Ama böyle olmadığını tespit ettik. En güzel örnek saray. Saray gerçekten yanmış, her yerde yanmış yapı izleri buluyoruz. Ama bu yapılar tamamen boş, içinden buluntu çıkmıyor. Halbuki kerpiçten yapılmış bir yapı yanarsa, çabuk bir biçimde dam, ardından da duvarlar çöker. Ve içerdekiler, belki en kıymetli eşyalarını almak fırsatını ancak bulabilirler, onun dışındaki mutfak kapları, tencereler, güveçler örneğin, içerde kalır. Bina alev alev yanıyor ve büyük bir moloz yığını haline geliyor; ancak yerini bildiğin kıymetli eşyanı kazıp alırsın, diğer kap kacağı kurtaramazsın, kırılmış olduklarını bilirsin. Bunların o yapıda bulunması gerek. Kazıyoruz, tonlarca yanmış duvarı kaldırdıktan sonra altından bir şey çıkmıyor. Boş. Ancak ne bulunuyor, tabletler.

Biz diyoruz ki, evler sistematik bir biçimde boşaltıldı. Her şey götürüldü, ama arşivler götürülemedi. Belki arşiv zaten önemini yitirmişti, onun için kimse uğraşmadı. Bir de bazı binalarda yanmış büyük küpler bulunuyor. Bunları yerinden çıkarmak da, taşımak da zor. Yani gereksiz ve taşınması zor şeyleri bırakmış, diğerlerini götürmüşler. Yanmış harabelerin içinde başka buluntu yok, saray ve tapınaklarda da. Bu da gösteriyor ki, binalar yangından önce boşaltılmış, yani şehir aslında toparlanarak terk edilmiş. Ancak belki, bir kısım insan kalmış olabilir. Özelikle çiftçiler, çünkü tarlalarını bırakıp gidemezler kolay kolay. Ama kral, tüccarlar, rahipler, zanaatkârlar, onlar gidebilir. Dışarıdan gelen düşmanın hiç izi yok aslında.

"Hititler, belki de dışarıdan gelmedi, Anadolulular"

Hititler'le ilgili olarak tartışılan diğer konular, Anadolu'ya nereden geldikleri ve Anadolu'daki yerli halklardan Hattiler ve Hurriler'le ilişkilerinin ne olduğu. Siz nasıl değerlendiriyorsunuz?

Eskiden Hititler'in Anadolu'ya dışarıdan, doğudan gelmiş olabilecekleri düşünülüyordu. Niye? Çünkü Hititler'in dili, Hint-Avrupa dil ailesinden. Hint-Avrupalı diller, Anadolu'ya dışardan gelmiş olmalı diye düşünülüyor. Dil dışarıdan gelmişse, o zaman Hititler de dışarıdan gelmiştir. Ama biz artık bu teorinin doğru olup olmadığını sorguluyoruz.

Hititler dışarıdan gelmiş olsa, köklerinin bir yerlerde bulunması

Hattuşa tabletleri

Dr. Jürgen Seeher

MÖ 2. binde bronz ya da tahtadan bir kalem ile yumuşak kil tabletler üzerine Babil çiviyazısını kullanarak yazma geleneği vardı. Bu kil tabletler daha sonra kurutularak, hatta belki de ateşte pişirilerek dayanıklı hale getiriliyordu. Hitit başkenti Hattuşa'da bugüne kadar yaklaşık 30 bin çiviyazılı tablet parçası bulunmuştur. Aşağı Şehir'de Büyük Tapınak'ta ve Yamaç Ev'de arşivlere rastlanmıştır. Büyükkale üzerindeki Kral Sarayı'nın üç ayrı odasında da arşivler ve Yukarı Şehir'deki tapınakların bazılarında daha az sayıda tabletin muhafaza edildiği depo buluntularıyla karşılaşılmıştır. Tabletlerin çoğu Hititçe ve Akadça olmakla beraber Luvice, Palaca, Hurrice ve Sümerce de kullanılan dillerdir. Metinlerin çoğu din, fal ya da kült kuralları gibi dini içerikli olabilecekleri gibi, antlaşma metinleri, hukuk kuralları, yazışmalar ve yıllıklar gibi sarayı ilgilendiren konular da tabletlerin konusunu oluşturabiliyordu.

Ticaret, tarım, hayvancılık, zanaat gibi günlük yaşamla ilgili konulara tabletlerde çok az değinilmiştir. Olasılıkla tabletler yalnız rahip ve yönetici sınıfı tarafından kullanılıyordu ve bu sınıfın seçtiği konular çiviyazılı tabletlerle kayıt altına alınıyordu. Ancak bu denli gelişkin bir devletin ekonomiyi yazılı kayıt altına almaksızın yürütmüş olabileceği düşünülemez. O halde bu belgelemenin başka şekilde yapılmış olması gerekir: Çiviyazılı metinlerden iki tür yazıcı/kâtip mesleğinin varlığını biliyoruz; kil tablet yazıcısı ve tahta tablet yazıcısı. Çok uzun süre saklanması gerekmeyen metinler üstü balmumu kaplı tahta tabletlere ya da doğrudan tahta üzerine mürekkep ile yazılıyordu. Bunlarda belki çiviyazısı değil, Hititler'de yaygın ikinci yazı türü olan Luvi hiyeroglifleri kullanılıyordu. Bir resim yazısı olan hiyeroglifler, kaya kabartmalarında, mühürlerde yaygındı; ama büyük olasılıkla tahta üzerine yazmak için çiviyazısından daha uygundu. Bütün Hitit araştırmacıları, günün birinde nemli ortamda havasız kaldığı için günümüze ulaşabilmiş bir yazılı tahta tabletin bulunacağını ümit etmektedir.

gerek. Örneğin Hititler Kafkasya'dan geliyor, deniyor. Ama Kafkasya'da Hititler'in kökünü gösteren hiçbir buluntu yok. Burada bulunanlara benzer kültür varlıklarının olması lazım orada ve gelirken geçtikleri yerlerde. Ama öyle bir şey ne Kafkasya'da var, ne başka yerde.

Diğer taraftan Anadolu'nun Hitit öncesi dönemlerinin, örneğin Karum Dönemi ve hatta İlk Tunç Çağı'nın buluntuları ile Hitit buluntuları arasında yakın bir ilişki görüyoruz. Özellikle bu ilişki çanak-çömlekte çok belli, Eski Hitit Dönemi'nde kullanılan çanak-çömlek, Anadolu'da daha önce kullanılan çanak-çömleğin devamı. İnsanlar değişmedi herhalde. Birdenbire o insanların dili çıkıyor ortaya, çünkü tabletler var. Belki o dil, daha önce de konuşuluyordu, Anadolu'da. Bazı tezlere göre, Hititler'in dili, Anadolu'da yerli sayılıyor. Hint-Avrupalı dillerin kökeni Anadolu'ydu deniyor. En eskisi Anadolu'da bulunduğuna göre, Hint Avrupa dil ailesinin kökeni Anadolu olabilir. Hititçe, en eski, yazılı Hint-Avrupa dili.

Hattuşa Kralı ile Tarhuntaşşa Kralı'nın anlaşması

Üzerinde çok tartışılan bir konu da, Anadolu'yu Hititler'le paylaşan diğer kent devletçikleri. Boğazköy'de bulunan yeni bir tablet dolayısıyla, MÖ 1200 civarında kurulduğuna dair Yunan mitosları bulunan Likya Bölgesi'ndeki bir sürü kentin, bu tarihten çok daha eskilerde, Hititler Dönemi'nde de yaşayan kentler olduğu ortaya çıkmış. Patara'nın Pıtar, Perge'nin Parha olduğu örneğin…

Söz ettiğiniz bronz tablet 1980'li yıllarda bulundu. O güne kadar, sadece kil tabletler bulunuyordu. Bronz, gümüş ve ahşaptan tabletler olduğu biliniyordu, ama bulunamamıştı. Bu bir ilk örnekti. Büyük de bir örnek, ağırlığı 5 kg. İçindeki bilgiler, birçok şehir, dere, tepe ve dağdan söz ediyordu. Filologlar, tablette geçen adların birkaçını sonraki dönemlerdeki adlarla da karşılaştırarak, haritaya yerleştirdiler.

Tabletin asıl içeriği, Hattuşa ve Tarhuntaşşa Kralları arasındaki bir anlaşma. Hattuşa Kralı'nın babası, Hattuşa'daki tahtı hakkı olmaksızın ele geçirmiş ve esas hak sahibini Tarhuntaşşa'ya göndermiş. Tarhuntaşşa'ya gönderilenin oğlu, Hattuşa tahtını geri istiyor, onun hakkı. Hattuşa'da o sırada tahtta oturan, tahtı çalan kralın oğlu. O da vermek istemiyor tabii, Tuthalya adlı kral. Diyor ki anlaşmada, özet olarak, "Biz aslında beraber büyüdük, birbirimizi seviyoruz. Sen bana kötülük yapmadın. Ben de sana kötülük yapmadım. Anlaşalım. Bu taht aslında senin hakkın ama, madem ben burada oturuyorum, benim olsun. Ben sana Tarhuntaşşa'daki her şeyi veriyorum, sana hak veriyorum. Ama günün birinde aklına tahta geçmek gelirse, o zaman Fırtına Tanrısı seni yok etsin".

Hattuşa'ya, Tarhunttaşşa ve taşradan bakabilmek…

Hattuşa'da hâlâ yapılacak çok şey var, mutlaka. Ama böyle bir şansınız, fırsatınız olsaydı, burayı destekler nitelikte bir yeri kazmak ister miydiniz? Neresi olurdu?

Aslında neresi olursa olsun, bir Hitit şehri kazmak önemli. Ama ad istiyorsanız, Tarhuntaşşa'yı bulmak isterdim derim. Tarhuntaşşa önemli bir krallık. Hattuşa'nın güneyinde yer alıyor. Tarhuntaşşa Krallığı'nın sınırları aşağı yukarı belli ama, Tarhuntaşşa şehrinin nerede olduğu belli değil. Tarhuntaşşa ve Tarhuntaşşa'daki arşiv bulunursa, yepyeni bilgiler verebilir.

Bağımsız bir yönetimi mi olmuş Tarhuntaşşa'nın?

Tam bağımsız değil, ikincil bir krallık. Hitit devlet sisteminde, büyük krallıklar, bir de ikincil krallıklar var. Büyük krallık Hattuşa'da, Hattuşa'da oturan kralın adı Büyük Kral. Öbür kentlerin de kralları var, ama büyük krala bağlılar. Yalnız bu ikincil krallıklardan Tarhuntaşşa ve Kargamış'ın özel yetkileri var. Sözünü etmiştik, Tartuntaşşa bir dönem başkentlik de yapıyor. Başkentliği sırasındaki arşivler orada, ne gibi bilgiler var acaba?

Hititler'le ilgili bilgiler açısından gözler şimdiye kadar Hattuşa kazılarındaydı, ama kazılan diğer Hitit kentleri yeni bilgiler sağlıyor…

Aslında Hitit araştırmalarının sorunuydu bu: 1980'li yıllara kadar çok az Hitit yerleşmesi kazıldı. Dediğiniz gibi gözler hep Hattuşa'daydı, oradan sürekli yeni şeyler bekleniyordu. Ama şimdi taşradaki şehirlerde de kazı yapılıyor, Şapinuva, Sarissa, oradan da tabletler çıkıyor, bilgiler geliyor. Bu birdenbire farklı açılar geliştirdi. Hititler'e hep merkezden değil, biraz da Hitit taşrasından bakmak. Onun için Hattuşa'nın dışındaki Hitit kazıları son derece önemli. Ki onlar da kentsel yerleşmeler aslında; gerçek bir Hitit köyü nasıldır, hiç bilmiyoruz.

Hattuşa, Kültür Bakanlığı'na bağlı ören yeri ve aynı zamanda Milli Park…

Evet. Bir de, UNESCO'nun dünya mirası listesine, Türkiye'den alınan 9 yerden biri.

Hattuşa'dan çıkmış kültür varlıkları nerede sergileniyor?

Türkiye'nin çeşitli yerlerinde. Bu durum, kazının tarihçesiyle de ilgili. İlk kazılar, İstanbul Müzesi'nden yapılmış, dolayısıyla o buluntular İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi'nde yer alıyor. Sonraki buluntuların çoğu Ankara Müzesi'ne gitmiş, şimdiki Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne. 1960'lı yıllarda, Boğazköy'de bir müze inşa edilmiş, buluntular oraya gitmeye başlamış. Ama bu müze Çorum'a ait olduğundan, birkaç eser de Çorum Müzesi'ne gitmiş. Yani Hattuşa buluntularını 4 müzede görmek mümkün. Ama en yoğun olarak, Boğazköy ve Çorum Müzesi'nde.

Teşekkürler.

Kral Kapısı'nı süsleyen, Savaşçı Tanrı kabartması.

Nalân Mahsereci

Alternatif ders kitabı

Ortaokul yıllarında tarih dersi sınavlarında, farklı uygarlıklara ait kalıntı alanlarında ne bulunduğu sorulduğunda, hep aynı cevabı verirdim: "Çanak-çömlek, ok-mızrak". Çünkü o yaştaki kavrayışımızla tarih, savaşların ve kahramanların tarihiydi. Kültür ve uygarlık tarihi, "gerçek tarih"in bir yan ürünü gibi görünürdü bize. Zaten tarih kitaplarının en temiz sayfaları da kültür tarihi sayfaları olurdu. Kim ne yapsın "çanak çömlek" kalıntılarını… Ancak bu tarih anlayışı, ilköğrenimini 12 Eylül'den az sonra sürdürmüş kuşakların maruz kaldığı resmi bir tarihten başka bir şey değildi. "Çanak-çömlek" işlerine dudak büken sadece bizler değildik. "Milli Tarih" kitaplarının yazarları da üç aşağı beş yukarı benzer durumdaydılar. Kitapların kapağına konmuş şahlanmış at üzerindeki padişah resimleri, yazarların gözlerini de okurların gözlerini de aynı yere çeviriyordu.

5 ciltlik bir tarih kitabı için oldukça yüksek bir sayıda, 7 kez basılan *Türkiye Tarihi*, işte bu tarih anlatımına karşı 1980 yılında başlayan kolektif bir çabanın ürünü. Yazımı Prof. Dr. Sina Akşin tarafından örgütlenen ve bir dizi gecikmenin ardından 5 cilt olarak yayımlanan kitabın alternatif bir ders kitabı olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Ancak bu ifade, kitabın derinliğinin gözden kaçırılmasına yol açmasın, aynı zamanda her bölüm ele aldığı konuyla ilgili dikkate değer tezler içermektedir. Kitabın Sina Akşin dışındaki yazarları şunlar: Halil Berktay, Ümit Hassan, Ayla Ödekan, Metin Kunt, Suraiya Faroqhi, Hüseyin Yurdaydın, Zafer Toprak, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Korkut Boratav, Selahattin Hilav, Murat Katoğlu ve Bülent Tanör.

Kitabın adı *Türkiye Tarihi* olarak konulmuş olmasına rağmen, içerik Orta Asya'dan başlamakta ve kitapta Türkiye'nin Türkler'in yerleşmesinden önceki dönemi ele alınmamaktadır. Ama diğer yandan Orta Asya'dan çıkar diğer toplulukların (Türkiye Türkler'i dışında kalan toplulukların) tarihi de kitabın kapsamının dışında kalıyor. Bu ele alışın "Milli Tarih" ile paralellikler taşıdığını belirtmeliyiz. Çünkü "Milli Tarih"e göre Türkler, Orta Asya'da birkaç "devlet" kurduktan sonra iklim vs. dışsal etkenler nedeniyle batıya doğru yola çıkmış ve Orta Asya'da vaktiyle sergiledikleri "devlet kurma" yeteneklerini şimdi bizim yaşadığımız coğrafyaya doğru taşımışlardır. Tarihin akışına ilişkin bu ortak yaklaşıma karşın *Türkiye Tarihi*, her bölümdeki tezleri ile ondan ayrışmaktadır. Nedir bu ayrışmanın temel unsurları?

1. Türkler "genç" bir "kavim"dir

"Milli Tarih"in anlatageldiğinin aksine Türkler tarih sahnesindeki yerini, birçok başka coğrafyadaki örneklerin aksine oldukça geç almış bir kavimdi. Türk kavimlerinin durumu 5 binyıldan bu yana gürül gürül akan bir ırmak olmaktan çok birbirleriyle ve başkalarıyla karışıp ayrılan onlarca dereye benzemektedir. Bu derelerin her birinin kendi tarihleri olmuş ve tüm kolların ortak dünyasından hiçbir zaman bahsedilememiştir. Belki kısmen Orta Asya'daki kabile federasyonları zamanında, ancak bu da oldukça belirsiz bir bütünlüktür. Nitekim tüm bu kabile federasyonları, kırılgan iktidar yapılarına itiraz eden kabile dayanışmaları ile yıkılmıştır.

Birbirleriyle mücadele içindeki Türk kavimlerinin uygarlığa geçmekte gecikmeleri, göçebe hayvancılığa dayalı üretim faaliyetinin zorunlu bir sonucuydu. Göçebelik bu kavimlere belirli bir askeri üstünlük vermekle beraber, yerleşik yaşama bağlı uygarlığın gelişmesini sekteye uğratmıştır. Ancak Türk kavimleri aynı zamanda demiri işlemeyi ve kullanmayı da biliyorlardı. Yani yerleşik yaşama kendi gelişmelerinin sonucunda yaklaşmakta olan bir topluluktu. Bu dönemi Sina Akşin "Türkler'in ilkçağı" olarak adlandırmaktadır.

İlkçağdan çıkış, Batıya doğru bin yıllar süren göçlerle kimi zaman göçenlerin gittikleri bölgelerdeki toplumsal sisteme eklenmeleri ve asimile olmaları, kimi zaman da gittikleri yerleri egemenlik altına alarak devletleşmeleri ile gerçekleşmiştir.

2. Türkler'in devlet kuruculuğu ve benzersizlik hipotezlerinin reddi

Türkler'in tarihlerinin başka milletler tarihiyle kıyaslanamayacağı, özgün ve benzersiz olduğu fikri, "Milli Tarih"te ne kadar merkezi bir yer tutuyorsa, *Türkiye Tarihi*'nde de bu tezin reddedilmesi o kadar merkezi bir yer tutmaktadır. Türkler'in tarihin ilk aşamalarında kendi ilkçağlarında yaşadıkları "askeri demokrasi" dünyanın her yerinde bilinen en eski toplumsal örgütlenmedir. Kızılderili topluluklarından, eski Yunan ve Germen kavimlerine kadar bu örgütlenme biçiminin yaşanmadığı hiçbir insan yerleşimi yoktur. Türk kavimlerinin farkı, başka kimsenin bilmediği bir askeri demokrasiyi uyguluyor olmaları değil, bu sistemi aşmakta gözlenen gecikmededir. Ancak hem Türk hem de Moğol kavimlerinin bu gecikmişliğinin, Eski Dünya'nın hallaç pamuğu gibi atılmasına ve uygarlık merkezlerinin birbirine geçmesine ve çağdaş dünyanın temellerinin atılmasına yol açtığını belirtmeliyiz.

Devlet kuruculuğu hipotezinin geçerliliği, benzersizlik hipotezinden daha yüksek değildir. Türkler'in diğer halklara göre daha güçlü bir devlet kurma yeteneği taşıdıkları, bu yüzden bilinen tüm tarihleri boyunca devletli yaşamış oldukları tezleri hiçbir bakımdan doğru değildir. Gerçekte Türkler devlet kurmakta da diğer halklara göre oldukça geç kaldılar, Orta Asya'daki teşekküllerin önemli bir kısmı devlet değildi ve Türkler'in devlete sıçraması ancak Karahanlılar ve daha sonra da Selçuklular eliyle gerçekleşti. "Milli Tarih"in devlet saydığı Göktürkler, ilk kuruluşlarında gevşek bir federasyon iken, ikinci kuruluşlarında tamamen konfederatif bir yapı oluşturmuşlardı.

3. Orta Asya ile sonrasındaki yapılar arasındaki süreklilik ve kopuşlar

Türkler'in Orta Asya'dan Anadolu'ya getirdikleri devlet geleneği varsayımı, *Türkiye Tarihi*'nde düzeltiliyor. Türkler'in kurduğu ilk devlet sayılabilecek olan Karahanlılar'dan sonra kurulan Selçuklu Devleti, hanedanın etnik kökenine rağmen, devraldığı gelenek itibarıyla Fars geleneğinin bir devamıdır. Selçuklu Devleti'nin örgütlenmesini sağlayan Nizamülmülk, aynı zamanda devlet dilinin Farsça olmasının en önemli nedenidir. Selçuklular Orta Asya'dan sürekli gelmekte olan Türki kavimleri, kandaşlık temelinde bir araya getirerek devlet gücünü sağlamışlar ve Anadolu'ya taşımışlardır. Böylelikle Osmanlı'ya giden yolu da açmış oldular.

Bu örnekten de anlaşılacağı üzere, Batı Asya'daki Türk devletleri, Asya'dan akan göçün sürdürdüğü etnik süreklilikle geldikleri bölgede buldukları devlet geleneğinin özel bir sentezinin ürünüdürler. Hem bir sürekliliğin hem de kopuşun… Bu karşılıklı ilişkinin ortaya konulmasından ne çıkar? Eğer milliyetçi saplantılar içinde değilsek, üzülecek ya da sevinecek bir şey yoktur. Devlet kuruculuğunu bir milli "yetenek" olarak görmeye meyilli tarihçilik açısından ise devralınmış devlet geleneği fikri, aforoz edilmeyi gerektiren ağır bir suçtur.

4. Osmanlı istibdadının "Türk"lük dışı kaynakları

Devletlilik iddiası, en güçlü kanıtını 600 yıl boyunca üç kıtaya hükmetmiş Osmanlı İmparatorluğu'nda bulur. Tarihin en uzun ömürlü ve yıkılmaya göz kamaştıracak bir azimle direnmiş Osmanlı İmparatorluğu, doğu despotizminin temsilcisi olarak ele alındığında ise büyü bozulur. *Türkiye Tarihi* klasik dönemde yani en güçlü olduğu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nu doğu despotizminin tek değil, ancak en önemli örneği olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu sistem, Türk kavimlerinin yüzyıllar süren göçünde ancak Doğu'nun en batısında ortaya çıkabilmiştir. Çünkü Doğu'nun en Batısı aynı zamanda Batı'nın en Doğusudur. Asya kökenli göçebe baskısına karşı, hem karışık etnik yapıyı askeri ve siyasi bakımdan denetleme zorunluluğu hem de ticaret yolları üzerindeki egemenliğe dayanarak Avrupa'nın iktisadi bakımdan bağımlılaştırılması, doğu despotizminin ikili dayanağıydı. Erken uygarlık aşamasındaki Asyatik kavimlerin askeri üstünlüğü ile uygarlaşmada aşama kaydetmiş Avrupa uygarlığının kesişme bölgeleri, doğu despotizmi denilen siyasi-askeri yapılanmanın koordinatlarına işaret etmektedir. İşte *Türkiye Tarihi,* Osmanlı'yı bu tarihsel yapıya oturtarak, ona yönelik gizemciliği gözden düşürmektedir.

Türkiye Tarihi, sadece tarih yazımını tartışan bir kitap olsaydı, bir dizi benzerinden ayırmak zorlaşırdı. Bu yapıt aynı zamanda, alternatif tarih yazımının bütünlüklü bir örneği olarak, her zaman el altında bulundurulması gereken belki de en önemli kaynak olma niteliğini koruyor.

Ulaş Karakul

- Türkiye Tarihi; Cilt: 1: Osmanlı Devletine Kadar Türkler; 7. Basım, Ekim 2002, 520 s.
- Türkiye Tarihi; Cilt 2: Osmanlı Devleti 1300-1600; 7. Basım, Ekim 2002, 416 s.
- Türkiye Tarihi; Cilt 3: Osmanlı Devleti 1600-1908; 7. Basım, Ekim 2002, 479 s.
- Türkiye Tarihi; Cilt 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980; 7. Basım, Ekim 2002, 624 s.
- Türkiye Tarihi; Cilt 5: Bugünkü Türkiye 1980-1995; 3. Basım, Şubat 2000, 326 s.

Küba'yı Türkçe okumak:

Granma

Emine Tahsin ile söyleşi
Küba Dostluk Derneği İstanbul Şube Başkanı
Söyleşi: Gülzerin Kızıler

Haziran 2005'den bu yana Fidel'in, Che'nin ve Camillo'nun; eşitliğin, özgürlüğün ve başkaldırının ülkesi Küba'dan Türkiye'ye yeni bir ses geliyor, *Granma International Türkçe*… Granma'nın uluslararası baskısının Türkçe yayımlanması üzerine, gazeteyi çıkartan Küba Dostluk Derneği'nin İstanbul Şube Başkanı Emine Tahsin'le konuştuk.

Sayın Tahsin, bize Granma'dan söz edebilir misiniz?

Granma International Türkçe Küba'nın sesini Türkçeye taşıyor. *Granma* Küba'nın ve aynı zamanda Küba Komünist Partisi'nin yayın organı. 40 yıl önce alınan bir kararla, Küba Devrimi'ne öncülük eden *Rebellion* ve diğer belli başlı gazetelerin bileşimi olarak yayın hayatına başladı. Bir anlamda Küba devriminin gazetesi, Küba'nın dışa açılan yayın organı oldu.

Gazete adını 1956 Kasım'ında Fidel ve arkadaşlarını Meksika'dan Sierra Maestra'ya taşıyan yattan alıyor. Adı, Türkçede büyükanne anlamına geliyor! *Granma* Küba devriminin simge isimlerini, Fidel ve arkadaşlarını Meksika'dan Küba'ya getiren yatla yapılan çıkartma, devrim tarihinin önemli dönemeçlerinden birini oluşturuyor. Bu çıkartmanın ardından kır (Sierra Maestra) ve kentlerde yürütülen mücadele 1959'da Küba Devrimi ile zafere ulaşıyor. Granma teknesi Küba Devrimi'ne öncülük edenleri taşıyor; Fidel, Che ve Camillio vd. 52 kişilik gruptan sadece 16 kişinin çıkartmadan sağ çıkması, kalanları yollarından çevirmiyor.

Sembolik bir anlamı mı var, bu adın yayın organına verilmesinin?

Küba Devrimi'ne öncülük eden gazetelerin güçlerini birleştirerek *Granma* adı altında çıkıyor olması, Küba'nın güçlerini birleştirerek yoluna devam etme kararlılığının bir ürünü. *Granma*, Küba Devrimi'nin gelişim sürecine tanıklık eden, Küba halkının sesi olma özelliğini taşıyan bir yayın organı. Aynı zamanda ABD'ye başkaldıran bir ülke olarak Küba'nın dünyaya açılan sesi oluyor.

Granma'da Küba'daki günlük hayata dair birçok haberi bulmak mümkün, diğer yandan günlük olarak çıkan *Granma*'da "Bizim Amerikamız" başlıklı ayrı bir bölüm var. Amerika kıtasındaki gelişmeleri, ABD emperyalizminden, medya tekellerinden bağımsız bir sesten öğreniyoruz. Diğer yandan ABD emperyalizminin Küba'ya dair çarpıtma haberlerine karşı Küba Devrimi'nin, sağduyunun sesi oluyor. *Granma* bir basın aygıtının nasıl oması gerektiğine dair önemli ipuçları da taşıyor. Küba halkı dışında dünya halklarına kardeşlik, dayanışma mesajları veriyor, Küba sosyalizminin deneyimlerini aktarıyor.

Granma International'ın uluslararası yayınında hangi ülkelere öncelik verildi? Hangi dillerde, nasıl periyotlarla çıkıyor?

Granma'nın uluslararası edisyonu haftalık olarak İngilizce, aylık olarak İspanyolca, Portekizce, Fransızca, Almanca ve İtalyanca olarak da yayımlanıyor. Şimdi de Türkçe olarak ülkemizde.

Granma International'ın çıkışı ile abluka arasında nasıl bir ilişki var? Küba'nın ablukaya karşı uluslararası dayanışma yaratabilmesine, Granma'nın etkisi nedir?

ABD ablukasından dolayı *Granma* ABD'ye giremiyor. Örneğin ABD'nin çarpıtma haberleri karşısında ABD demokrasisi kamuyounu tek taraflı olarak yönlendirebiliyor. Basın özgürlüğü, kendini ifade etme özgürlüğü gibi başlıklar, bu noktada çöpe atılıyor. ABD'de medya özgürlüğünden medya tekellerinin belirleyiciliği anlaşılıyor. Oysa ki *Granma* böyle bir yayın organı olmadı hiçbir zaman. *Granma* mücadele eden Küba halkının sesi olma çabasında, devrime sahip çıkan, koruyan ve geliştiren bir habercilik anlayışına sahip. Abluka daha çok Küba'yı yalnızlaştırmanın bir aracı olarak karşımıza çıkıyor; *Granma* da bunu kırma araçlarından biri sadece. Ablukaya dair, ablukanın sonuçları ve alınan önlemlerle ilgili birçok habere gazetede rastlamak mümkün. Ablukaya karşı uluslararası dayanışmaya dair birçok gelişme de takip edilebiliyor.

Türkiye bu bağlamda nereye oturuyor? Neden Granma International Türkçe yayımlanıyor? Bu yayının tarihçesini ve doğum hikâyesini anlatabilir misiniz?

Granma'nın Türkçe olarak yayımlanması, Küba ile Türkiye halkları arasındaki dayanışma ve dostluğun sonuçlarından. Haziran 2005'den bu yana *Granma* aylık olarak Türkçe çıkıyor. José Marti Küba Dostluk Derneği 4 yıldır faaliyet gösteriyor. Bu süre zarfında karşılaştığımız, Küba ile dayanışma duyguları taşıyan herkesin Küba'da günlük yayın organlarından

bilgi almaya yönelik yoğun isteğini gözlemledik. Türkiye'de Küba sosyalizmine olan ilgi karşısında, Küba'nın günlük yayın organı *Granma*'nın önemli bir boşluğu dolduracağını düşünüyoruz. Yıllardır Küba Devrimi'ne dair güncel gelişmelere dair bilgilenme ihtiyacı farklı şekillerde karşılanırken, artık Türkiye'deki Küba dostları ya da Latin Amerika'ya ilgi duyanlar *Granma International Türkçe* ile birçok başlıkta bilgi sahibi oluyor. Bu yayın organı, Küba'nın uzak olmadığını da gösteriyor bize. Medya tekellerinin kamuoyunu yönlendirdiği bir ülkede, sosyalist bir ülkenin yayın organı ile karşı cephedeki yerimizi alıyoruz. Örneğin yaz aylarında meydana gelen Katrina ve Rita kasırgalarına ilişkin en doğru haberleri *Granma*'dan takip ettik.

Emperyalizmin Ortadoğu'da içine gömüldüğü bataklıkla birlikte Güney Amerika'da yaşanan gelişmeleri ele aldığınızda, Küba'nın emperyalizmle mücadele araçları arasında Granma International'ın nasıl bir yeri var?

Yukarda söz ettiğim gelişmelerin yanı sıra ALBA'ya (Amerika için Bolivarcı Alternatif) dair güncel gelişmeleri, Küba'nın Venezüella ve diğer Latin Amerika ülkelerine örnek oluşturan liderliğini, ne tür başlıklarda dayanışmaya gidildiğini de bu yayın organından okuyoruz. Son aylarda Küba, CIA'nın Küba ve Latin Amerika'daki birçok gizli faaliyeti yürüten önde gelen kişilerinden Posoda Carilles'in vatandaşı olduğu Veneüzella'ya teslim edilmesine yönelik anti-terörist bir kampanya başlattı. ABD Meksika sınırında yasadışı göç nedeniyle yakalanan bu kişi, hiçbir şekilde diğer suçlarından dolayı yargılanmıyor. Aslında Posoda Carilles kişiliğinde, CIA'nın ve Miami mafyasının Küba Devrimi'ni ortadan kaldırmaya yönelik çabalarının teşhirine yönelik bir kampanya bu. Diğer yandan *Granma*'da ABD emperyalizminin Küba gibi ülkelere yönelik projelerine dair önemli ipuçları her zaman yer alıyor. ABD emperyalizminin maskesi düşürülüyor. Örneğin binlerce Kübalı'nın bunun için alanlara çıktığı Anti Terörizm Konferansı'na Latin Amerika ve Avrupa ülkelerindeki ilericilerin, sosyalistlerin destek verdiğini *Granma* dışında başka herhangi bir yayın organında okuma şansımız olmadı.

Bu mücadelede Türkiye'nin konumunu değerlendirirseniz, Granma International Türkçe'nin yayımlanması nasıl bir zemine oturuyor?

Granma International Türkçe'nin de ABD emperyalizmine kafa tutan bir çizgisi var. Emperyalizmin farklı araçlarla denetimi altında olan bir ülkede bu tür yayın organlarına fazlasıyla ihtiyaç var. Türkiye'nin Küba'dan çıkaracağı çok fazla ders bulunuyor. Örneğin yaz aylarındaki kasırgalar sırasında Küba'da alınan önlemlerle Karadeniz Bölgesi'nde daha sıradan bir doğa olayı olarak meydana gelen sel karşısında alınan önlemler karşılaştırıldığında; Küba ile Türkiye'nin farklılıkları açık bir şekilde ortaya çıkıyor. ABD'nin Ortadoğu'da gömüldüğü bataklıkla Latin Amerika'daki gelişmeler, Küba'nın buradaki rolüne dair bilgiler *Granma*'da yer alabiliyor. Fidel'in ABD'ye meydan okuyan konuşmalarını bu gazete aracılığıyla okumak mümkün. Guantanamo üssüne dair Küba'nın insan hakları ve demokrasi başlığında BM'ye verdiği önergenin ABD ve AB ülkeleri tarafından reddedildiğini de bu gazeteden okuyoruz. Tüm bu başlıklar Türkiye kamuoyu için yeni başlıklar, *Granma*'nın yayını medya kuşatmasını kırmaya yönelik bir müdahaleyi de içeriyor diyebiliriz.

Bilim ve Gelecek okurları, Granma İnternational Türkçe'yi nasıl temin edebilirler?

Haziran ayından bu yana aylık olarak çıkan *Granma International Türkçe*, 3 bin adet basılıyor. Ankara ve İstanbul'da dernek aracılığıyla Küba dostlarına ulaşan gazeteyi, kitapçılarda ve gazete bayilerinde de bulabilirsiniz. Dileyenler Küba Dostları Derneği'ne başvurarak *Granma International Türkçe*'ye abone de olabilirler.

Teşekkür ederiz.

Küba Dostluk Derneği
Genel Merkez: Karanfil Sokak No: 34/16 Kızılay Ankara
Tel: 0312 418 84 99 E-Mail: kubadostluk@kubadostluk.org
İstanbul Şube: Asmalımescit, Sofyalı Sokak, Paşa İş Hanı, Kat:1, Beyoğlu-İstanbul
Tel: 0212 244 35 09 E-Mail: istanbul@kubadostluk.org
www.kubadostluk.org

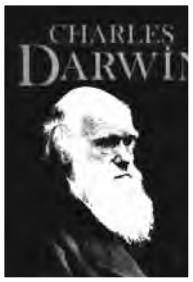
Monthly Review artık Türkçe'de!

Yalnızca yayımlandığı ABD'de değil, tüm dünyada Marksist yayıncılıkta bir odak olmuş teorik dergi *Monthly Review*'in Türkçe'deki ilk sayısı, derginin 2005 yılı içerisinde yayımlanmış makelerinden bir seçkiyle Ocak 2006 başında kitapçı raflarındaki yerini aldı. *Monthly Review*, Şubat ayından itibaren, her ay bir ay önceki sayıyı takip ederek (Ocak sayısı Şubat'da yayımlanacak) düzenli aylık periyotlarla Türkiyeli okuyucunun elinde olacak. Dergi, 1949 Mayıs ayında, Albert Einstein imzalı "Neden Sosyalizm?" başlıklı bir makalenin de bulunduğu bir sayıyla yayın hayatına başladı ve o tarihten bu yana her ay yayımlandı. Uzun ömürlü derginin kurucuları Marksist teorisyenlerden Leo Huberman ve 2004 yılında kaybettiğimiz Paul Sweezy; editörleri ise, yine geçtiğimiz ay yitirdiğimiz Harry Magdoff ve John Bellamy Foster.

İlk sayıdaki seçkinin ana gövdesini, derginin 2005 Temmuz-Ağustos tarihinde yayımlanan "21. Yüzyılda Sosyalizm" dosyası oluşturuyor. Bu sayıda yer alan makaleler şöyle: John Bellamy Foster, "Sosyalizmin Yenilenmesi: Bir Giriş", Harry Magdoff ve Fred Magdoff, "Yaklaşan Sosyalizm", Michael A. Lebowitz "Daha İyi Bir Dünyanın Bilgisi", Bertell Olman "Geleceğin Ütopik Bir Vizyonu: Marksist Bir Eleştiri", Barbara Ehrenreich "Sosyalist Feminizm Nedir?", Samir Amin, "İmparatorluk ve Çokluk", Marta Harnecker, "Hugo Chavez ile Yenilgiye Uğratılan Darbe Üzerine Bir Söyleşi"…

KİTAPÇI RAFI

Charles Darwin

Cyril Aydon, Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitapçılık, Ocak 2006, 251 s.

Darwin, 19. yüzyılın başında İngiltere ile Galler arasındaki bir sınır kentinde doğdu. Fen bilimlerine ve teknolojik gelişmelere meraklı girişimci bir babanın sayesinde entelektüel bir toplulukla iç içeydi. Doğa tutkusu ve bilim alanında ün yapma hayali onu yaklaşık 5 yıl sürecek bir inceleme gezisine yöneltti. Geziden döndüğünde hem yaşadığı yüzyılı hem de sonraki yüzyılları etkileyecek teorilere imza atmaya hazırdı. Teorileri, insanın doğal dünyadaki yeri konusunda o güne değin kabul gören düşünceleri kökünden değiştirecekti.

Bilim tarihçisi Cyril Aydon, Darwin'in yaşamöyküsünü, eserinin etkisini, yapılan tartışmaları toplumsal ve tarihsel gerçekleri göz ardı etmeden anlatmış.

Akdeniz Dünyası

Kendine özgü bir kültür havzası, dahası bir uygarlık beşiği olarak Akdeniz... Bu kitapta, Akdeniz'in tarihsel gerçekliğine değişik pencerelerden bakan tarihçilerin çalışmaları yer alıyor. Akdeniz'in bir merkezi coğrafya olarak sönümlenmesinden, jeopolitik gelecek perspektiflerine... Kuzey, Güney, Doğu, Batı kıyıları arasındaki, şehir kültürleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklara... Cinsellikten mimariye ve dahi genetiğe... Akdenizliler'in ve Akdenizler'in zengin dünyasına, ayrıntılı bakışlar sunan incelemeler.

Akdeniz Dünyası: Düşünce Tarih Görünüm; Ed. Kudret Emiroğmu, Süha Ünsal, Eyüp Özveren, Oktay Özel; İletişim Yayınları, Ocak 2006, 270 s.

Kuş Gribi / Neden Tehlikeli? Nasıl Korunmalı?

Erhan Nalçacı, Aslıhan Çakaloğlu, NK Kitaplığı, 2006, 112 s.

Dr. Aslıhan Çakaloğlu ile Prof. Dr. Erhan Nalçacı, kuş gribiyle ilgili bilimsel bilgileri anlaşılır bir dille aktarıyor. Kitapta, kuş gribi hakkında temel bilgiler, konuyla ilgili 129 sorunun yanıtları, 2005 yılı hükümetinin politikalarına ilişkin değerlendirmeler ve ilaç tekellerinin kuş gribinden nasıl yararlandıklarına ilişkin bir tartışma var. Ayrıca, kitabın sonunda, kuş gribinden korunma kılavuzuna ve hastalığın insanlar arasındaki bir salgına dönüşmesi durumunda geçerli olacak korunma yollarına yer veriliyor.

Türkiye Amfibi ve Sürüngenleri

İbrahim Baran, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2005, 165 s.

Ülkemiz Avrupa ve Asya kıtaları arasında yer alması, farklı yaşam ortamları içermesi ve geniş yüzölçümü nedeniyle, oldukça zengin bir biyoçeşitliliği sahip. Prof. Dr. İbrahim Baran'ın çalışması, Türkiye'nin bu zengin canlı topluluğundan iki hayvan türünü, kurbağa ve sürüngenleri tanıtıyor.

İpek Yolu'nda Yaşam

Susan Whitfield, Çev. Semih Aydın, İnkılap Yayınları, Ocak 2006, 315 s.

Prensesler, misyonerler, hayat kadınları, tacirler, askerler ve daha niceleri, İpek Yolu'nun uçsuz bucaksız yollarında yolculuk edip durmuşlar. Whitfield, birbirinden ilginç kişilerin gerçek yaşamlarını öykülerken, aynı zamanda İpek Yolu'nun en hareketli döneminin de bir kesitini sunuyor.

Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma

Belkıs Kümbetoğlu, Bağlam Yayıncılık, 2005, 235 s.

Kitap, farklı yöntemsel yaklaşımların çok tartışılmadığı ülkemizde, "Niteliksel araştırma nedir?" sorusuna yöntemin bilgisi ile cevap vermektedir. Özellikle sosyoloji ve antropoloji disiplinlerinden araştırmacıların felsefi, yöntemsel, pratik ve etik ilgi ve endişeleri doğrultusunda sordukları soruların pek çoğuna cevap bulabilecekleri biçimde düzenlenmiştir. Yazar, okuyucuyu sadece yöntemsel ilkelerle buluşturmayı değil, Türkiye'de niteliksel yöntemle yapılmış araştırmalardan örnekler vererek pratikle de karılaştırmayı hedeflemiştir.

ABD Bu 11 Eylül'ü Çok Sevdi

Hasan Bülent Kahraman, Agora Kitaplığı, Ocak 2006, 203 s.

Irak Savaşı Amerika'da işbaşında bulunan yeni muhafazakârların 30 yıl öncesinden başlayarak tasarladığı bir projenin parçasıydı ve özünde yeni bir Ortadoğu yaratmak için başlatıldı. Bu savaşın burada durmayacağı, yayılıp genişleyeceği apaçık. Dünyadaki yeni sağ, yeni muhafazakâr siyasetlerin ve katı neoliberal ekonomik anlayışın Amerika ve Avrupa'daki yaygınlığı, önümüzdeki dönemin karanlık tablosunu besleyecek. Belki dünyayı yeni yanlış ve haksız savaşlara gebe bırakacak. Dünyanın sağ politikalara teslim olduğu, kana ve ateşe boğulduğu bir dönemde, Kahraman'ın kitabı, hegemonik bir saldırganlığın durdurulması, yeni, demokratik ve sol bir politikanın geliştirilmesi açısından bir çağrı.

Kars ve Çevresinde Aydınlanma Hareketleri ve Sol Geleneğin Tarihsel Kökenleri

Erkan Karagöz, Asya Şafak Yayınları, 2005, 205 s.

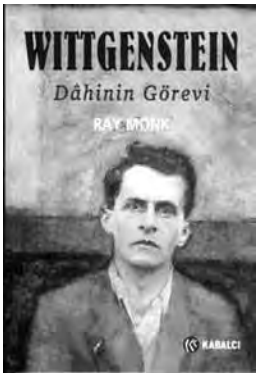
Bu kitap, Osmanlı'nın son 100 yılında batı sınırından bir karış toprak vermemek için savaşlar açtığı sırada durmaksızın el değiştiren Elvile-i Selase'nin (Kars, Ardahan, Batum) onurlu, direngen öyküsünü anlatıyor. Bu toprakların aydınlanma hareketinin gönüllü neferleri olan gençler, bütün engellemeleri aşarak ve kendisine dayatılan medrese eğitimiyle yetinmeyerek, Rus İmparatorluğu'nun büyük kentlerinde üniversite eğitimi alarak bölgenin kaderine el koyabilecek siyasi olayların yaratıcısı konumuna gelmişlerdir. İlginçtir ki bu değerlerden Cihangirzade İbrahim, Doktor Esat, Server Atamanoğlu, Tevhidüddin Mamiloğlu gibi onlarca aydın Güneybatı Kafkas Cumhuriyetini (Kars Cumhuriyeti) kurdukları sırada Anadolu'da henüz ne Cumhuriyet vardır ve ne de modern çağdaş bir anayasa bilinci söz konusudur.

Gün Gün Tarih

W. B. Marsh, Bruce Carrick, Çev. Ali Çakıroğlu, 2006, 461 s.

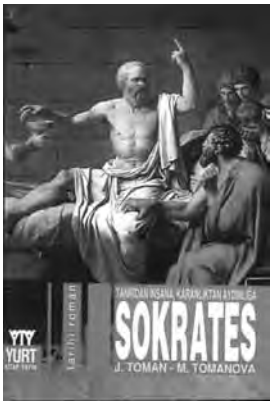
Bu kitap öncelikle bir tür "tarih ansiklopedisi"dir. Kanuni Sultan Süleyman'ın öldüğü günü biliyor musunuz ya da Fatih'inkini? Ya da Mısır firavunu Tutankamon'un mezarının hangi gün bulunduğunu? Darwin'in *Türlerin Kökeni* kitabının yayımlandığı günü de bilmeniz pek mümkün değil. Hele Galileo'nun mahkûm edildiği günü bilemeyeceğiniz gibi Van Gogh'un kulağını hangi gün kestiğini de bilemezsiniz. Rasputin'in öldürüldüğü veya Kleopatra'nın intihar ettiği günlerden ise hiç söz etmeye gerek yok… Ama eğer bunları ve takvimdeki her bir günün hepsi bu kitapta var, öğrenebilirsiniz....

Wittgenstein

Ray Monk, Çev. Berna Kılınçer-Tülin Er, Kabalcı Yayınevi, 2005, 848 s.

Wittgenstein'in yaşamöyküsünde yazar Ray Monk, alıntılar, görüşmeler, tamamına ulaşma şansı bulduğu Wittgenstein'in elyazmaları, mektuplar, günlükler ve Wittgenstein'in ve ailesi ile dostlarının hatıratları arasında dolaşıyor. Akıcı ve devamlılığı olan bir anlatı yaratacak şekilde onları iç içe örüyor. Wittgenstein'in kendi dünya tasarımıyla bağını koparmadan, onun duygularını ve güdülenmelerini anlamaya ve anlatmaya çalışıyor. Her zaman tutkulu bir bağlılığın peşinde olan, sözcükleri kudretli, ama eylemleri daha da çok ses getirmiş bir dahinin hikâyesi...

Sokrates

J. Toman ve M. Tomanova, Çev. Çiğdem Canan Dikmen, Yurt Kitap Yayın, Ocak 2006, 752 s.

Sokrates'i konu edinen bu yaşamöyküsel roman, aynı zamanda filozofun yaşadığı dönemin siyasi ve kültürel tarihi hakkında da bilgiler aktarıyor. Felsefesi ve kendisi hakkında gelecek nesiller için geride hiçbir yazılı kaynak bırakmayan, özellikle öğrencisi Platon'un eserleriyle ölümsüzleşen Sokrates kitaptan okurlara sesleniyor: "Her insanın içinde bir güreş vardır; yalnızca, aydınlatması için onu açığa çıkarmak gerekir".

Estetik Bakış

Afşar Timuçin, Bulut Yayınları, 2005, 207.

Afşar Timuçin'in *Estetik* kitabının devamı olarak okunabilecek bir yapıt bu. *Estetik* çağdaş estetiğin kuramsal düzeyde özgün bir yorumunu getiriyordu, bu kitap çağdaş estetiği uygulamaya açıyor. Birinde yöntemler konu ediliyordu, burada yöntemler kullanılıyor. Kitaptan bazı başlıklar: Sanat Adına Felsefeden Ne Bekliyoruz?, Sanata Yansıyan İdeoloji, Oyun ve Sanat, Verlaine ya da Bir Şairin Bitmeyen Acıları...

Faulkner: Güneyin Bilinci

Peter Nicolaisen, Dünya Yayıncılık, Çev. Yasemin Bayer, Ocak 2006, 108 s.

Faulkner: Güneyin Bilinci, 20. yüzyıl Amerikan edebiyatının büyük kalemi, Camus'nün deyimiyle "Batı'nın yaratma yeteneği büyük ender yazarlarından" William Faulkner'ın yaşamına ve yapıtlarının arka planına doğru bir yolculuğa çıkarıyor okuru.

Gül Alırlar Gül Satarlar Aleviler

Süleyman Diyaroğlu, Chiviyazıları, 2005, 199 s.

"Mevlana bir pervane olmuş, her yönü kutsamış, kıble nedir bilmemiş, Yunus "aşk"ını tüm dinlerin üstüne koymuş, Hacı Bektaş ise geleneksel tüm dinlerin Allah'ını bile bir tarafa bırakıp 'Ne ararsan kendinde ara' demiştir. Ve çok ilginçtir, bu üç erenden sadece Hacı Bektaş Veli'nin önderliğini yaptığı Alevi-Bektaşi toplumu tepki görmüş, diğer erenler tepki görmemişlerdir; neden?"

Edebi Biçimlerin Sosyolojisi

Bir yandan trajediler, *Ulysses, Çorak Ülke* ve Balzac romanları gibi "yüksek edebiyat" klasiklerini, bir yandan da *Dracula* ve *Frankenstein* gibi kült korku romanları, Sherlock Holmes öyküleri ve "acıklı" çocuk edebiyatının ünlü örnekleri *Çocuk Kalbi* ve *Pal Sokağı Çocukları* gibi "kitle kültürü" ürünlerini aynı esprili üslupla yorumlayabilen denemeler... Yazarın temel meselesi bu edebi eserlerde yazıldıkları dönemin toplumsal endişelerinin nasıl özgül ifadeler kazandığını çözümlemek. Edebiyat tarihçisi ve sosyoloğu Moretti, bir klasik haline gelmiş bu kitabında eleştiriyi pırıltılı ama içi boş spekülasyonlardan kurtarıp, "yanlışlanabilir argümanlar" üreten bir disiplin haline getirecek özgün bir metodoloji geliştiriyor.

Mucizevi Göstergeler: Edebi Biçimlerin Sosyolojisi Üzerine, Franco Moretti, Çev. Zeynep Altok, Metis Yayınları, Ocak 2006, 327 s.

Londra Manzaraları

Virginia Woolf, Çev. Şenay Kara, Alkım Yayınları, Ocak 2006, 71 s.

"Kocaman bir kurdele gibi uzanan Oxford Caddesi'nin allı pullu, şatafatlı halinin kendine özgü bir büyüsü vardır. Cadde, çakıl taşlarıyla dolu ve taşlarını sürekli olarak parlak bir akıntının yıkadığı bir ırmak yatağı gibidir. Her şey pırıl pırıl yanıp söner. İlkbaharın ilk günü, cıvıl cıvıl lale, menekşe ve nergis katmanlarından oluşan fırfırlarla süslenmiş çiçek arabaları çıkar ortaya. Trafiğin güçlü akıntısına karşı, güçsüz, kırılgan tekneler gibi, belli belirsiz ilerlemeye çalışırlar. Bir köşede, eski püsküglysili büyücüler, büyülü bardaklara koydukları renkli kâğıt parçalarını, pırıl pırıl renkli bitkilerden oluşan gür ormanlara –bir sualtı çiçek bahçesine- dönüştürmektedirler. Bir başka köşede, kaplumbağalar ot yığınları üzerine yatmış dinleniyorlar."

Kesirli sayıları saymak

Ali Nesin

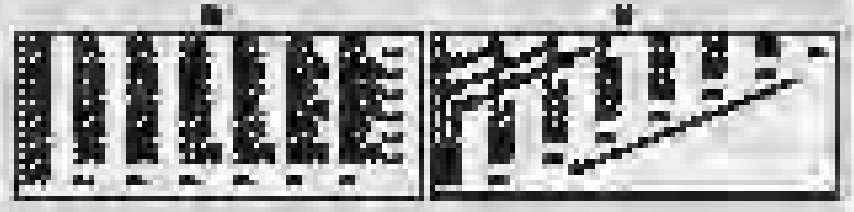
İstanbul Bilgi Üniversitesi
Matematik Bölümü
Öğretim Üyesi

anesin@bilgi.edu.tr

Matematik Dünyası

Türk Matematik Derneği'nin yıllık yayın organı olan 58 yıllık geçmişe sahip Matematik Dünyası dergisi, 2003'ten bu yana dijital ortama taşınarak ücretsiz olarak okuyucuyla buluşmaktadır. Dergiden önceki sayılara ulaşmak için www.matematikdunyasi.org adresini ziyaret edebilirsiniz.

Kesirli Sayıları Bir Başka Sayıyla Yöntemi

Sanzatuya karşı çıkışlar

Rakipler sanzatu oynamaya karar verdiklerinde ne atak etmeliyiz? Bunun için:

1) Ortağımız herhangi bir renk konuşmuşsa, onu çıkmalıyız:

a) D7 ile Dam çıkılır ve ortak bunun bizde iki tane olduğunu bilir.

b) D87 ile 7'li atak edilir ve ortağımız bu rengin bizde en az 3 tane olduğunu bilir.

2) Sıralı (sekans) rengimiz varsa onun en büyük kâğıdını atak etmeliyiz. Örnek:

DV1094 varsa Dam, V1098 varsa, Vale atak edilir.

3) İç sekans çıkış: İç sekans çıkış, sıralı kâğıtlarımızın üstünde bir ayrık onör bulunması durumunda, üstteki onör dikkate alınmaksızın alttaki sıralı kâğıdın en büyük kâğıdının çıkılmasıdır. Örnek:

a) RV109 varsa, Vale çıkılır (iç sekans).

b) ADV98 ile Dam atak edilir.

c) D1095 ile 10'lu atak edilir. Bu çıkışların yararı nedir?

a) Örneğinde, ortağımız Vale çıktığında, elimizde Dam varsa onu oynamalıyız.

765
RV109 [ ] D4
A832

b) Örneğinde, ortağımız Dam atak ettiğinde, Rua ya da Asımız varsa onu koymalıyız.

765
ADV98 [ ] R4
1032

c) Örneğinde, yerde Vale varsa, rakip Valeyi koymadığı sürece elimizdeki onör kâğıdı koymamalıyız.

V76
D1095 [ ] R42
A83

Yukarda da görüldüğü gibi, rakipler yerden Valeyi koymazsa biz de küçük oynuyoruz, eğer Valeyi koyarsa Rua ile örtüyoruz.

4) En uzun ve kuvvetli rengimizin 4. büyük kâğıdını çıkarız. Örnek:

a) AV765 ile 6'lı
b) R874 ile 4'lü
c) DV85 ile 5'li
d) RD875 ile 7'li atak edilir.

EL NO: 21

♠A10975
♥64
♦1075
♣AV8

G	K
1NT	2♥
2♠	3NT
p	p

K
B D
G

♠86
♥AR52
♦RD96
♣RD10

Kontrat: 3NT
Atak: ♥Vale

3♣, 2♥, 1♦ ve 1♠ olmak üzere toplam 7 lövemiz var, 2 löve nereden üretiriz?

Yanıt: Kuvvetli rengimiz Pik olduğu için, 2 löve Pik'ten üretebiliriz. Burada dikkat etmemiz gereken nokta, birinci Kör lövesini bağışlamaktır. İkinci Kör'ü alıp, küçük Pik oynarız. Batı küçük oynarsa, biz de yerden küçük koyarız. Doğu alırsa Kör dönüşünü alır, Pik empasını tekrarlarız. Birinci Kör'ü bağışlamazsak, Karo As Batı'da ise kontratı yapamayız.

Tüm dağılım

♠A10975
♥64
♦1075
♣AV8

♠R4
♥V10987
♦AV
♣9765

K
B D
G

♠DV32
♥D3
♦8432
♣432

♠86
♥AR52
♦RD96
♣RD10

Demokraside çareler tükenmez.

EL NO: 22

♠AV
♥V864
♦A10875
♣R3

G	K
1♠	2♦
3♣	3♠
4NT	5♥
6♠	p

K
B D
G

♠RD10954
♥A
♦2
♣AD654

Kontrat: 6♠
Atak: ♠6'lı

Koz atağı yerden aldık, Doğu uydu. Oyunu nasıl planlarız?

Yanıt: Tek problem 5-1 Trefl dağılımı. Koz atak olmasa problem yoktu. Trefl Rua yerden oynar, sonra küçük trefl bağışlar bir Trefl'e yerden çakarak kontratımızı yapardık. Ama biz yine de denemek zorundayız. Trefl Rua yerden oynar, bir Trefl bağışlarız. Koz dönüşünü elden alır, iki Kör kalacak şekilde kozları alırız. Şu durumda Koz ve Treflleri çektiğimizde iki taraf da sıkışır.

♠...
♥V8
♦A1087
♣...

♠...
♥R109
♦D94
♣...

K
B D
G

♠...
♥D
♦RV
♣V109

♠4
♥A
♦2
♣AD6

Tüm dağılım

♠AV
♥V864
♦A10875
♣R3

♠876
♥R10953
♦D943
♣2

K
B D
G

♠32
♥D72
♦RV6
♣V10987

♠RD10954
♥A
♦2
♣AD654

"Cennet" dosyası için birkaç düzeltme

Dergimizin 23. sayısındaki kapak konusu nedeniyle sizleri kutluyorum. Ancak, birkaç ekleme ve düzeltme yapacağım.

İlhan Arsel'in "Anayasa Hukuku" dersinden, önce öğrencisi (1965) ve sonra yoldaşı; Turan Dursun'un ise TRT'den, önce arkadaşı (1978) ve sonra sırdaşı idim.

a) Turan Dursun "Kuran Ansiklopedisi"ni yarım bırakmamıştı. Parasızlıktan Küçükyalı'daki evine kitaplık alamamıştı; yazdığı dosyaları yere, duvar dibine dizerdi. Adı geçen yapıt 22 cilt idi ve tamamlanmıştı (1984). Şimdi bulunamayan ciltleri, "nerede olduğunu bulamadık" diyenlerden sorgulamak gerek.

b) Öldürüleceğini biliyor, ama korkmuyordu. Korkusu, yapıtlarının ele geçirilip yok edileceği üzerine idi. Kendisinden yüzyıllarca önce yaşamı benzer biçimde sonlandırılan birkaç yazarı ikimiz de biliyorduk. Bu nedenle, 1980'de bitirdiği 3 bölümlük "Kutsal Kitapların Kaynakları"nı saklayacak yer bulamıyordu.

c) Gerçekte ölümünün (bitirirse) "Kulleteyn" yüzünden olacağını söylemiştim (1988), tartıştık. Nasıl etkilediğimi kestiremiyorum, fakat bu yapıt da benim bildiğim ilk biçimiyle değildir.

d) İlhan Arsel, "Turan Dursun ekolünü devam ettiren", başka deyişle, arkasından giden kişi değildir (İkisi birbirinin candan dostu idi). Örneğin İlhan Arsel'in 1987 yılı baskılı "Şeriat ve Kadın" adlı yapıtı, onlar Hukuk Fakültesi'nde ilk kez tanıştıkları sırada zaten yazılmıştı. Coşkuyla karşılamış, fakat yazı dili kötü olduğu için eleştirmiştik. Amerika'ya gitmek zorunda kaldıktan sonra, Turan Dursun İlhan Arsel'in Türkiye'ye gelip giden eşi aracılığıyla ilişki kurdu; bu kitabın tümünde düzeltmeler yaptı. Önce bir dergide çıkan makalesiyle övdü (1989), sonra bildiğim kadarıyla 7. baskısı yeni biçimiyle yapıldı (1991).

Değerli Helvacıoğlu,

Yazınızdaki iki konuya daha değinmek istiyorum:

1) "Sonraları Tanrılar göğe yükselmişler, insandan uzaklaşmışlardır" diyorsunuz. Tanrılar bu işi kendiliğinden yapmadı. İnsan ürettiğine yer aradıkça (kimilerine göre, ona/onlara ulaşmaya çabaladıkça), ki her aşamada başarılı oldu, onu biraz daha öteye iteledi. Yüksek yerde bir tapınak, yüce bir dağın başı, giderek gökyüzü, şimdilerde uzay araçlarıyla evrenin bilmem neresi.

2) "Kuran'da geçen Allah'ın 99 ismi" deniyor. Bu deyişin gerçek kaynağı bir hadistir: Buhârî, "Da'avât", 68. Peygamber Muhammed tanrının bu sayıda adının bulunduğunu, bunlara inananların cennete gireceğini söylemiş. Hadisi aktaranlar onların neler olduğunu üşenmeden yazarlar. Oysa hem Kuran'da o sayılanların tamamı yoktur, yani 99 tane değildir; hem de Kuran'da o sayılanlardan başka adlar da vardır. Gerçekte, hadisteki amaç sınırlama koyma anlamında olmasa bile, sayılarla oynamayı/kutsallaştırmayı sevenler için malzeme olagelmiştir.

Hikmet Kıvılcımlı'nın yazısında ise, (şimdi kendini savunabilecek durumda değilse de) açıklığa/ayrıntıya kavuşturulması gereken konu "cennet"tir.

a) Kuran'da, sınıflandırılmış olsun ya da olmasın, 4 tane cennet adı geçer: Adn, Firdevs, Naîm, Me'va. Bunların sözcük anlamı her ne kadar "cennet, bostan, vb." olsa da özel isim olarak kullanılmışlardır. "Aden Cennetleri" adlandırmasıyla ilişkisi tartışılır.

b) Kuran, cennet sözcüğünün tekil ya da çoğul kullanımında kararsızdır; pek azı tekildir. Kıvılcımlı 113 sûreden (114 olsa gerek) 61'inde 99 kez anıldığını yazmış. Hurûfilik'ten hoşlanmıyorum, fakat ben sayınca farklı rakamlar çıkıyor.

İyilikler dilerim.

Özdemir Başat

Atatürk, Güneş Dil Teorisi'ne karşı mıydı?

Derginizin 2006 Ocak sayısı forum köşesinde Mümtaz Başkaya imzalı bir mektup yayınlandı. Yazar, Atatürk'ün "Güneş Dil Teorisi"ni Sadri Maksudi Arsal'a incelettirerek, ırkçı ve şoven bir tez olduğunu anladığı için, daha sonra itibar etmediğini ileri sürüyor.

Sadri Maksudi Arsal'ın bu teoriye karşı olduğu doğrudur. Atatürk'ün daha sonra bu teoriden vazgeçtiği ise bazı kişiler tarafından yayılmış bir söylentidir.

Güneş Dil Teorisi, ilk kez Türk Dil Kurumu'nun yayın organı olan Türk Dili Belleten'in Nisan 1936'da yayınlanan 16. sayısında yer almıştır (Atatürk'ün ölümünden 2,5 yıl önce).

Türk Dili'nin Atatürk'ün ölümünden önce yayınlanan son sayısı 31. ve 32. olarak birlikte basılmış olup İlkteşrin (Ekim) 1938 tarihlidir.

Bu sayıda Ahmet Cevat Emre'nin "Türk yazısının orijini" adlı bir etüdü Türkçe ve Fransızca olarak yer almaktadır. Atatürk bu etüdü önceden Fransızca'sından okumuş ve son sayfasına kendi elyazısıyla 1.9.1938 tarihini atarak imzalamıştır.

Atatürk, 26.9.1938'de 6. Dil Bayramı nedeniyle TDK Genel Sekreteri İ. Nemci Dilmen'in verdiği konferansı radyodan dinlemiş, takdir ve tebriklerini radyodan yayınlatmıştır. Bu konferansta Güneş Dil Teorisi de yer alıyordu. Atatürk ölümünden 1,5 ay önce hasta yatağında bile teorinin takipçisiydi.

Güneş Dil Teorisi'ne karşı olunabilir, eleştirilebilir. Ancak bilgi hataları yapmamak gerek.

Ahmet İlkay

Hikmet Kıvılcımlı'nın üç kitabı

Hikmet Kıvılcımlı'nın "Cennet" adlı makalesini konu alan kapak dosyanız dolayısıyla, dergiye tüm emeği geçenleri kutlarım. Sosyalist hareketin önemli düşünce ve davranış insanlarından Dr. Kıvılcımlı'nın son dönemde yayınlanan üç kitabından söz etmek istiyorum. Amacım bu özgün araştırmacımızın unutulmasına bir neşter atmak. Son üç beş yıl içinde Kıvılcımlı'nın üç kitabı su yüzüne çıkarıldı. Daha önce kitaplaştırılamayan daha doğrusu kitaplaşamamış yazılar derlenip toparlandı. Ne yazık ki her üç kitap üzerine de kimse kalem oynatmadı. Çünkü yazarı yaşarken de aynı muameleye tutulmuştu. Ölünce iyice unutturuluyor.

İlk kitap, Allah Kitap ve Peygamber. Kıvılcımlı'nın notlarından.Süleyman Şaşmaz tarafından 1999'da derlenmiş. Konusu adından da belli olacağı üzere din. "Konumuz 'din' üzerinde en çok spekülasyon yapılan alan! Oysa tam tersi olması gerekir; öyleyse bilimin en çok kılıç kuşanması gereken alanlardan birisi de din konusu olmalıdır. Bu yüzden bu alanda 'ideoloji' ve 'politika' sökemez. Sökememelidir. O yavanlıklar ancak bilim ateşiyle durdurulup dönüştürülebilir." diye başlıyor kitap. Çarpıcı bir giriş. Kitapta Kuran ayet ayet incelenip ayakları yere basan bir anlam kazandırılıyor.

İkinci yapıt Komün Gücü. Tarih Bilimi Kitapları serisince 2000 yılında basıldı. 384 sayfalık dev bir eser. Yine Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın ölümünden önce derleyemediği notlarından kitaplaştırılmış. İnsan toplumunun ilk çekirdeği komünü, komün bilimcilerin kronolojik dökümleri ve eleştirel gözden geçirilişi ile başlıyor; komünün doğuş kanunları ve insan problematiği enine boyuna inceleniyor. İnsanın kökeni konulu araştırmalara ışık tutacak bir inceleme.

Üçüncü yapıt Japonya. Bu da 2000 yılında kitaplaşmış notlar. Tarih Bilimi Kitapları'ndan. Türkiye'de Japonya üzerine bilinenlerin azlığı dikkate alındığında önemi bir kez daha artıyor.

Her üç yapıt da tarih tezi ışığında ele alınıyor ve tartışmaya açık. Geliştirilmeyi bekliyor.

Okuyun bakalım, siz de benim kadar heyecanlanacak mısınız? Bakarsınız, birileri kaleme sarılır. Susuş parçalanır.

Zafer Çağlıer
Bursa

Kıvılcımlı incelemelerini sürdürelim

Ocak 2006 tarihli 23. sayınızda Dr. Hikmet Kıvılcımlı ile ilgili yaptığınız çok önemli, yerinde ve zamanında yayından dolayı, tüm dergi "mutfağını" ve "emekçileri"ni kutlarız. Anladığımız kadarıyla bu konuda araştırma ve incelemelerinizi sürdüreceksiniz. Bu bizi ayrıca sevindirdi.

Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın birçok yazısının yanında biz de Kuvayı Milliye dergisi olarak 1998 başındaki 8. sayımızdan başlayarak 5 sayıda "Dinin Türk Toplumuna Etkileri" başlıklı broşürünü yayınlamıştık. 2003 yılı başında yayına ara verinceye kadar da birçok eserini bastık. Bu konuda her türlü yardımlaşma, dayanışma ve paylaşıma açığız.

Nezih Gençler
Kuvayı Milliye Dergisi Genel Yayın Yönetmeni

Evrim Kuramı Broşürü

Üniversite Konseyleri Derneği olarak, yaklaşık bir ay kadar önce başlattığımız "Evrim Kuramı" konulu imza kampanyasında önemli bir aşamaya gelmiş bulunuyoruz. Mersin'de öğrencilerine "evrim kuramını" anlattıkları gerekçesiyle sürgün edilen öğretmenlerle dayanışma düşüncesiyle yola çıkan kampanya giderek eğitim kurumlarındaki gerici ve bilimdışı öğelere karşı bir mücadele haline dönüşmüştür. Hazırlanan imza metnine Türkiye'nin birçok üniversitesinden 700 öğretim üyesi/görevlisi ve araştırma görevlisi imza vermiştir.

Dikkatinizi çekmek istediğimiz konu bu çabanın devam etmesi gerektiğidir. Özellikle AKP hükümetinin eğitim alanında gerçekleştirdiği müdahalelerle oluşan çağdışı tablonun teşhir edilmesi ve buna karşı üniversite ve liselerde bilgilendirici etkinliklerin düzenlenmesi gerektiği kanaatindeyiz. Evrim kuramı tartışmasının bu sürecin bir başlangıcı sayılması, bununla birlikte daha geniş bir çerçevede konunun yaygınlaştırılması anlamlı olacaktır.

Bu anlamda, evrim kuramı tartışmalarını bir noktaya bağlayacak, öğretici ve tartıştırıcı bir müdahalenin bir başvuru kaynağı hazırlamakla mümkün hale geleceği kanaatindeyiz. Evrim kuramı konulu bir kitapçık/broşürün hazırlanması bu başvuru kaynağının yaratılması anlamında oldukça yararlı olacaktır. Bu broşür/kitapçığın hem kuramın güncel olarak kazandığı zenginleşmeyi aktaran hem de evrim karşıtlarının argümanlarındaki zayıflıklara vuran bir içeriğe sahip olması anlamlı olacaktır.

Broşürün yazım sürecine üniversite ve liselerdeki akademisyen ve eğitim emekçisi dostlarımızın aktif katılımları, kitapçık/broşürün zengin bir içeriğe kavuşması için oldukça önemlidir.

Broşür/kitapçığın yazım sürecine katılacak, katkı koyacak kişiler ile bir danışma kurulu/hazırlayanlar grubu oluşturulacaktır. Bu grubun bir arada ya da parçalı biçimde çalışarak yazım sürecine katılması ve sonuçta ortaya çıkacak kitapçık/broşürün danışma kurulu olarak broşürde adlarının yer alması anlamlı olacaktır.

Broşürün yazım sürecine sizin de katılımınızın önemli olacağı düşüncesindeyiz. Konu ile ilgili olarak en kısa sürede iletişim kurulması, öneri ve düşüncelerin paylaşılması sürecin hızlanması için oldukça yararlı olacaktır.

Prof. Dr. İzge Günal
Üniversite Konseyleri Derneği adına Yönetim Kurulu Üyesi
İletişim için: Özgür Genç
(Üniversite Konseyleri Derneği Sekreteri)
E-posta: ozgur.genc@boun.edu.tr

Kırmızı Alfabe...

Rastgele baktığım, Tate Modern'in aylık tanıtım broşürlerinden birindeki o poster, aklımdan çıkmıyordu hiç. Bir kadın silüeti, ileri çıkmış göğsü ve koşar adımlı duruşuyla bir atletti sanki! Ve sağ kolu yumruktu, sol kolu yay... Bir Sovyet eylemcisi bu. Entarisi yekpare kırmızı, saç bağı kırmızı, saç bağının rüzgârda uçuşan uçları kırmızı, yanakları al. Ve yüz ifadesi, zehir...

Posterdeki altyazı KİRİL alfabeyle yazılmış. Ama Nina Vatolina'nın o ünlü sözü İngilizce'sinden okunabiliyordu yan kutudan: "Kadınların en büyük düşmanı faşizmdir" diye. Pek şüphe de bırakılmamıştı bunda: kesin.

Ve işte ardından ben de bu galeride bulmuştum kendimi.Üstelik, ilk de değil, beşinci kattaki bu odaya, dördüncü gelişim bu. Fakat iki öğesinin büyüyüp derinleşmesi bitmiyor yine de. Biri, Nazım'ın Tanganika Röportajı içinde, anakıtanın hareketli dönemi için:

"Duydum Afrika'nın kokusunu,

Büyük kara Afrika'nın:

İri bitki, iri hayvan, iri güneş, iri yağmur, iri yıldız kokuyor"

Dediği İRİ'lik. Ötekisi de sözünü ettiğimiz bu KIRMIZI'nın muhabbeti. Büyüyor da büyüyor ikisi birden! Ve, üstelik, envayi çeşidi de var burda bu büyüklüklerin. Sanki, David King'in koleksiyonundaki, Ekim Devrimi'ni yansıtan ve sayısı iki yüz bini bulan posterlerin... - resim tabloları, fotoğraflar, resimlenmiş kitaplar ve diğer imajlar- içinden özellikle seçilip getirilmişlerdi. Değişik boyda altmış beş poster saydım ve altmış beşi de iri figürlü ve kırmızı!

İzleyeni de çok maaşalah! Kosovalısı, Arnavutu burda.Yugoslavı, Polonyalısı, Macarı, Bulgarı, Vietnamlısı ve Çinlisi de öbek öbek. Ve de bu izleyicilere "siz de mi" der gibi bakakalan bir-iki İngiliz çıt kırıldımı! Bir de, odaya girişteki kapının hemen sol yan duvara raptedilmiş, REVOLUTION (devrim) başlıklı bir plaket yazı var. Şöyle başlıyor bu yazı:

"Bu sokak posterlerinde yansıtılanlar, Sovyet devriminin idealleri ve yanılsamalarıdır..."

Allah allah! Nasıl yani, diyeceksiniz! Öyle ya "idealleri" tamam da, "yanılsamaları" ne? Yoksa, devrimin idealleri fos çıktı, yeniden umutlananlara, "dön geri" mi diyorlar? Bilemem, onu Kraliyet Sarayı ya da City Bankerleri'nden soracaksınız. Ben burada gördüklerimi söyleyeceğim sadece.

Örneğin, soldaki uzun ve yüksek duvar, yukardan aşağı genellikle alt alta dörder posterden oluşmuş sütunlar halinde. İlkinde posterin üreticisi olarak sadeceVlademir Lebedev'in adı okunuyor, gerisi anonim. Ve en üstte Rusça yazılarla çevrili parlak bir Kızılyıldız! Onun altında Lenin, merdivenleri çıkıyor. Onunda altında, biri denizci olan iki tam teçhizatlı devrim muhafızı. Ve en altta parlak namlulu mitralyözüyle bir işçi kadın.

Figürler iri ve renkleri kırmızı...

Sonraki sütunda, Aleksandra Sarayı'nın ele geçilirişi resmedilmiş ve Mayakovski imzalı posterde, iki Kızılordu neferinin karikatürleşmiş çar askerlerini, süngü ucuyla havaya fırlatıp arkaya düşüren komik enstentane! Ve işçi iktidarının ilk kez modernizmi devlet katında örgütleği VKHUTEMAS Sanat Akademisi. Sonra, başka bir posterde bir fabrika yeniden dizayn ediliyor. Ve söylev çeken Balkondaki Lenin. Ve kasketli köylülerin düşmanları yere serişi. Sonra, bir elinde mitralyöz, bir elinde yabasıyla bir köylü posteri. Ve işe koşan tırpanlı ve dirgenli köylüler. Ve hep "daha yukarı" yükselttikleri kızıl bayraklarıyla yürüyüş kolundaki işçilerin "Kahrolsun kapitalizm! Yaşasın proletarya diktatörlüğü!" sloganlı gür sesi...

Bu posterlerin de, Dimitry Moor, Korobov ile Anderson imzalıları hariç, hepsi anonim. Ve elbet hepsi de iri ve kırmızı!

Ve şimdi, Sergey İvanovich Spasky'nin, kızıl bayrak altındaki kitle posteri ile öteki anonim imzalı, meskun bir bölgeden geçen yüklü at arabaları ve orakla çekici başları üstünde çaprazlayan şapkalı genç ve

Tate Modern

hamile karısından söz edeceğim, ama iki sütun arasında ve bulunduğu sütunun üstü boş kalan bir küçük poster var alt boşlukta: Trotsky! Sergey İvanovich Pichugin yapmış. İnce metal çerçeveli gözlüğü arkasında kırpışan bir çift göz ile sinirlice bir yüzden ibaret.

Girişin tam karşısında ve ortasından başka bir odaya açılan kapının solunda, aşağıdan yukarı büyüyen bir kadın büstünün posteri görülüyor ki anıt. Ve kapının sağ üstünde Marx, Engels, Lenin ve Stalin dörtlüsü yan yana ve koca koca. Altındaysa sonunu göremediğim ama bana doğru gelen uçak filosu, sel gibi. Ve daha altta, en önde Stalinli bir halk korteji yürüyor ki uzayan kuyruğunun ucu bucağı belli değil... Sonra, girişin sağındaki uzun ve yüksek duvar. Ve duvarı dolduran futbol, voleybol, basketbol sahaları, olimpik yüzme havuzları: halka açık.. Ve çocuk bahçeleri, parklar; sinema, tiyatro ve konser salonları; okullar, kreşler, hastaneler, eğlence yerleri, turistik alanlar... poster poster dizilmişler.

Yani, sanatın endüstriyle buluştuğu bilimcil, modernist, özgür, barışçı, üretici, yaratıcı, adil...Ve sosyalizme dönük bir yaşam, bir emek dünyası...

Ancak bu ikinci uzun duvarın tavana yakın tam ortasında, tanıtım broşüründe gördüğüm atletik yapılı bayanın belden üstü fotoğrafı beliriyor aniden. Ve işaret parmağı durdaklarında: SUS!... Neden ama? İzleyicilerde bile bir sessizlik beliriyor birden: şok oluyorlar! Fakat daha alttaki spot yazılar perdeyi aralıyor:

"Yerin kulağı var, dikkat et!

En küçük bir falso bile hepimizi ele verebilir!"

Ve daha altta Hitler'in yamuk ağzı, "ölümlerine ağlanmayacak" cinsten çapulculaştırılmış askerleri, tankları, tüfekleri, tenekeleşmiş suratları ve uzun konçlu çizmeleriyle generalleri. Yıl 1941. Anlaşılıyor: Faşist Almanya saldırmış, onlar da halkı örgütlüyorlar. Ve sonraki altta büyütülmüş figüriyle -tanıtım broşürüne de buradan alındığı anlaşılan- bizim atlet yapılı bayan yoldaş: zehir!

Sonra o faşist sürülerini püskürtüp kovalayan Kızılordu! Halk milisleri, Birlik içindeki Sovyet yurttaşları, Film sahneleri, Savaş manzaraları, Stalin'in resmi, Sovyet generallerin fotoğrafları, uluslar ve insanları, anavatan savaşı, topyekün... Ve görüntüleri iri ve kırmızı hep.

Fakat gamalı haçların hurdaya çıkarılmış kalıntıları paslı ve pis!

Cennet ve cehennemden manzaralar belki de bunlar! Ve sadece SSCB için faturasını, kendi vicdan muhasebenizde gözden geçirebiliyorsunuz yeniden: Kaybedilen 23 milyon insan ve yerle bir edilen 20 bin kent...

Ve fakat morali yine de 1500'lerden okunan kök gibi bir komünist ülke!

Ve göndere çekilmiş orak çekiçli kızıl bayrağı SSCB'nin!

Ve de zaferinin gölgesinde nemalanan eşit yüksekliklerdeki ABD ile İngiliz bayrakları...

Sonra, girişin sağındaki yarım duvarda -altında 1939 yılında yapıldığı yazılı- büyük bir Vladimir İlich LENİN portresi. Proleter şapkası, hakim yaka gömleği, kırmızı kravatı, kratının iğnesi, ütülü sivil elbisesi ve mutlu, umutlu bir yüz. Ve sonunda, uluslarını emekçilerinin simgelediği kocaman bir pankart...

Odaya ilk girdiğim eşiğe gelmiştim yeniden. Ve kafam karman çorman...Üstelik sorular da insafsız mı insafsız: Daha yok mu, daha yok mu? Var, biliyorum, çok var. Hem de David King'in özel kolleksiyonundaki o "200 bini" elliye, yüze katlayacak kadar çok.. Modern sanat müzeleri var, ulusal parklar var, sanat galerileri var, kitaplıklar.. ansiklopediler var... Ülke ülke, boy boy... çok.

Zaten 1920'lerin Sovyet plastik sanat belleğinde kimler ve neler yok ki bu salonda göremediğimiz? Maleviç'ler, Yakulov'lar, Lontulov'lar, Kuznetsov'lar Maskov'lar.. Ve "Üçüncü Enternasyonal İçin Anıt" maketindeki imzasıyla, Vladimir TATLİN.

Ve müzisyenleri, sinemacıları, tiyatrocuları, karikatüristleri, koregrafları, baletleri, balerinleri, modern dansçıları, film yönetmenleri, aktörleri, aktristleri devrimin...

Ve bir de.. romancısı, şairi, denemecisi, öykücüsüyle... Kırmızı Alfabesi büyük sosyalist edebiyatın...

Abdullah Nihat Yılmaz
Londra

"Kral Anitta'nın yurtsever direnci bize ders olsun"

Anadolu'da emperyalizme karşı verilen direnişlerin tarihsel geçmişine baktığımızda, binlerce yıl öncesine kadar uzandığını görürüz. Bu direnişler, yakın tarihimizden uzak tarihimize kadar geçen her dönem içinde onurlu bir şekilde yerini almıştır, alacaktır.

Bu toprakların yerüstü ve yeraltı kaynakları bakımından hayli zengin olması, tarihin her döneminde başkalarınca sömürülmek ve ele geçirilmek istenmesine neden olmuştur. Anadolu'nun bilinen ilk uygarlıkları içinde yer alan Hattiler ve Hititler yaşadıkları çağa göre yüksek bir kalkınmışlık düzeyine ulaşmışlardı. Bu durum, Asurlular'ın ticaret yolu ile Anadolu içlerine kadar uzanmalarına ve ticaret kolonileri kurmalarına yol açmıştı. Kendi denetimleri altında tuttukları ticaret ilişkilerini çıkarlarına uygun bir biçimde geliştirdiler.

Asurlular'ın başkenti bugün Irak'ta kalıntıları bulunan Ninova idi ve MÖ 2000-612 yılları arasında hüküm sürmüşlerdi. Tarihte şimdilik bilinen ilk kara koloniciliği yapan devletti.

III. Ur Hanedanı'nın yıkılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Asur Kralı I. İrişum (MÖ 1974-1935) zamanında Anadolu ile ticaret ilişkileri başladı. Asurlu tüccarlar, Anadolu içlerine yayılan, yaklaşık 20 kadar şehirde Karum olarak adlandırılan ve "liman, rıhtım" anlamına gelen ticaret kolonileri kurmuşlardı. Bu şehirlerden bazıları Kaneş, Hattuşa, Zalpa, Puruşhanda, Vahşuşuna, Vaşhaniya, Urşum, Nihriya, Mama ve Hahhum idi. Bu koloniler aracılığı ile ticari faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Ayrıca, ticaret yolları üzerinde bulunan Wabartum adı verilen ve "misafir" anlamına gelen küçük konaklama birimleri de kurmuşlardı. Buralar taşınan malların geçici olarak depolanmasında kullanılıyordu. Asurlu tüccarlar, yük hayvanlarından oluşturdukları kervanları ile Anadolu'da az bulunan kalayın yanı sıra; parfüm, kumaş ve süs eşyaları getirdiler. Geri dönerken de altın ve gümüş gibi değerli madenleri kendi ülkelerine götürdüler.

Asur Ticaret Kolonileri'nin kök salmaya başladığı MÖ 2 binli yıllarda Anadolu toprakları tıpkı Mezopotamya'da eski Sumer devrinde olduğu gibi, irili ufaklı birçok beylik arasında paylaşılmış durumdaydı. Bu parçalanmışlığın, Asurlular'ın yayılmacı politikalarını hayli kolaylaştırdığı bir gerçekti. Birbirleri ile sürekli çatışma halinde olan beylikler, Anadolu içlerine kadar uzanan bu sinsi ilerlemenin farkında değildiler. Farkında olanlar da kendi aralarında siyasal bir birlik kuramadıklarından güçlü hale gelemiyor ve bu ilerlemeyi durdurabilmek için güçleri yetmiyordu.

Bu Karumlar'ın ticari yönetimi Asurlular'ın elindeydi. Her ne kadar, kentler yerel beyler/krallar tarafından yönetiliyor olsa da, Anadolu'da bulunan

Ticaret Kolonileri Asur'dan gönderilen "şehir elçileri" tarafından denetleniyordu. Bu denetlemenin içişlerine karışmak anlamına geldiği ve Asurlu tüccarların siyasi otoriteyi kendi ellerine geçirme çabası içinde oldukları açıktır.

Asurlu tüccarların bu ticaretin sonunda yerel beylere vergi vermekle yükümlü oldukları biliniyor. Ancak bu vergileri vermek istemedikleri, türlü hilelere başvurdukları anlaşılıyor. Vergilerden kurtulmak için kaçakçılık yaptıkları, sattıkları malları gizledikleri gibi benzer yollara başvurdukları bulunan yazılı tabletlerden anlaşılıyor. Kaniş-Karum'un 11. kat yazılı belgelerinden çok iyi tanıdığımız Asurlu tüccar Pusuken'in yolsuzluk yaptığı ve vergi kaçırdığı gerekçesiyle Kaniş kraliçesi tarafından tutuklattırılarak birkaç kez hapse attırıldığı biliniyor. Bir başka Asurlu tüccar olan Aşşur-Taklaku'nun da aynı gerekçelerle saray tarafından tutuklanmış olduğunu öğreniyoruz çeşitli kaynaklardan.

Bazı Asurlu tüccarların saray tarafından tutuklandığı için Puruşhanda Kenti'nin tüccarlarından oluşan bir kurulun dünyanın kralı olarak nitelendikleri Akkad Kralı Sargon'a başvurarak, kendilerini korumasını istediklerini "Savaş Kralı Efsanesi" olarak anılan belgeden öğreniyoruz. Bu çabaları ile zamanın süper gücü saydıkları devletin kralından destek almak istedikleri açıkça görülüyor. Ne yazık ki günümüzde de bu gibi çabalara sık rastlanıyor.

Asurlu tüccarların hak ve hukuklarını düzenleyen birçok hüküm bulunmasına karşın, Anadolu'nun çıkarlarını koruyucu hukuk kurallarının yazılı olduğu metinlere bugün için rastlanılmamıştır. Bulunan bazı metinlerde Asurlu kimselerin taşınır ve taşınmaz mallarının zorla alınamayacağı, kayıp mallarının bulunup iade edileceği, bulunmadığı takdirde kaybın tam olarak ödeneceği gibi hükümler yazılıdır. Ayrıca kervan yollarının güvenliğinin sağlanacağı, öldürülen bir Asurlu için kan parası ödeneceği ve katilin bizzat Asurlular tarafından öldürülerek cezalandırılacağı gibi hükümler yer almaktadır. Belki de suç işleyen bir tüccarın yargılanması, ancak kendi ülkesinde yapılabiliyordu. Eğer böyle bir uygulama vardıysa, hiç şaşırmayız. Çünkü bu tür uygulamalarla tahkim yasaları biçiminde, günümüzde de karşılaşıyoruz.

Günümüzdeki kimi tarihçiler, Asurlular'ın Mezopotamya kültürünü bu topraklara taşıdıklarını, kimileri de Anadolu içlerine kadar uzanmış ticaret kolonilerinin ticareti hızlandırdığını ve ekonomiyi canlandırdığını ileri sürüyorlar. Mezopotamya kültürünün güçlü uygarlık birikimleri ile Anadolu'yu etkilemiş olduğu bir gerçektir. Ancak bu etkileşim Asurlular ile başlamış değildir. Ayrıca, ticaretin hızlanması ve ekonominin canlanması da tümüyle olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmeyebilir.

Yine de Anadolulu bir yurttaşımız olan Kral Anitta'nın bu sömürüye dur deyişinin çığlığını duyar gibiyiz. Bizler, onun bu yurtsever direnişinden çok şeyler öğreneceğiz. Anitta, babası Kussara Kralı Pithana'nın ölümünden sonra beyliğinin başına geçti (MÖ 1750). Onun yaşadığı dönemde, Hititler Anadolu'da beylikler halinde yaşıyorlardı ve henüz siyasi bir birlik kuramamışlardı. Kral Anitta, Hattuş, Nesa (Kaniş) ve Zalpa Kentleri'ni ele geçirerek, Orta Anadolu'da egemenliğini kurmaya başladı. Beyliğini genişleterek "Büyük Kral" unvanını aldı.

Kral Anitta, Anadolu içlerine kadar uzanan Asur Ticaret Kolonileri aracılığı ile gerçekleştirilen sömürünün farkına varmış olmalı ki, yaklaşık iki yüz yıla yakın zaman içinde Anadolu'nun zengin maden yataklarından elde edilen altınları ülkelerine taşımış olan Asurlu kolonistleri sınırdışı etti. Bu sayede Anadolu'daki "Asur Ticaret Kolonileri" devrine (MÖ 1950-1750) son vermiş oldu. Bu direniş belki de, Anadolu içlerine doğru ilerlemeye çalışan Akhalar'a karşı Truva halkının ve diğer halkların da destek vermesi ile yapılan savaştan sonra, Anadolu'nun sömürenlere karşı ikinci direnişi olacaktı.

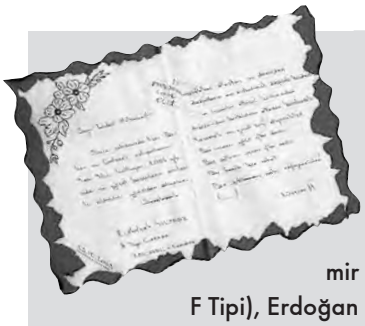
Kral Anitta, bu süreçten başarılı bir biçimde çıkmıştır. Asur Ticaret Kolonileri'ni ülkesi (veya beyliği için) tehlikeli gördü ve bu kolonilere son verdi. Öyle ileri sürüldüğü gibi, bu ticaret kolonilerinden yararlanmak, oralardan vergi almak gibi bir amacı yoktu. Öyle olsaydı, Anadolu'da siyasal birliği kurduğu yıl ile Asur Ticaret Kolonileri'nin sonu (MÖ 1750 yılı olan) aynı tarih olmazdı. Ayrıca, Hattuşa'da da Asur Ticaret Kolonisi varken, burayı ele geçirip yakıp yıkmaz, bu şehri lanetlemez ve yaşanmaz hale getirmezdi.

Anadolu'nun tarihteki ilk siyasi birliğini sağlayan Kralı Anitta'nın, bu toprakların Asur kolonileri yoluyla sömürülmesine dur deyişini belgelemek amacıyla, tabletlere yazdırmış olmasını umuyoruz. Henüz böyle bir belgeye ulaşılamadı.

Günümüz insanlarının bu onurlu direnişten ders alacağı çok şeyler var. Tıpkı, Atatürk'ün önderliğinde Anadolu insanının emperyalizme karşı verdiği Kurtuluş Savaşı'ndan alacağı dersler gibi.

Bizler çok iyi bilmeliyiz ki, bu toprakların yakın tarihimizden uzak tarihimize kadar sömürüye karşı, emperyalizme karşı güçlü bir direniş geleneği var. Önemli olan bu onurlu geleneği her zaman en yüksekte tutmak ve işbirlikçi tavırlarını gizlemeye bile gerek görmeden, kendilerini açığa çıkaranları çok iyi tanımaktır.

Mümtaz Başkaya
Öğretmen

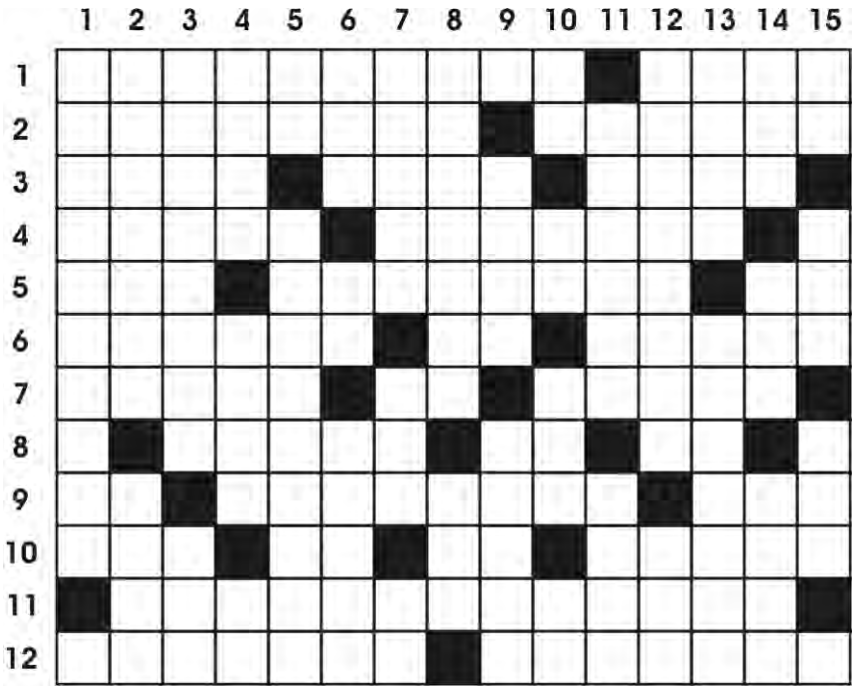
Teşekkürler

Bilim ve Gelecek'in en sıkı takipçileri cezaevlerindeki okurlarımız. Yeniyılda her biri çok değerli kartları ile bizleri mutlu eden okurlarımıza teşekkür etmek istedik. Emeklerine sağlık.

Eren Yıldız (Edirne F Tipi), Zana Mazak (İzmir F Tipi), R. Şevket Yılmaz, Tamer Tuncer (Kocaeli F Tipi), Erdoğan Uçar (Siirt E Tipi), Onur Öztanrıverdi (Tekirdağ F Tipi), Hüseyin Akın, Umut ve Özgür (Tekirdağ F Tipi)

Bulmaca

Hikmet Uğurlu

Soldan sağa

1) Türk edebiyatında "saf şiir" anlayışının öncülüğünü yapmış, *Göl Saatleri*, *Piyale* gibi betikleri yayımlanmış, 1887-1933 yılları arasında yaşamış şairimiz.- Salur boyunun Dışsalur kolundan bir Türkmen oymağı.
2) Felsefede "bilinemezcilik"in eşanlamlısı.- Sonuçsuzluk, yarıda kalma.
3) Basın ya da yazın alanında ad yapmış yazar.- Halk dilinde "cimri".- Yığın, küme.
4) Mantık.- Aynı işi yapan kimseler ya da kuruluşlar arasındaki daha iyiye ulaşma, daha iyi sonuç alma yarışması.
5) Lüksemburg Radyu TV Kurumu'nun kısaltması.- Avda vurulan avı bulmak ve getirmek için kullanılan köpek.- Tantal'ın simgesi.
6) Temsilci.- "O gül endam bir ... şale bürünsün yürüsün / Ucu gönlüm gibi ardınca sürünsün yürüsün" (Enderunlu Vasıf).- İnceltici.
7) Halk dilinde kemer vb. gibi şeylerde kullanılan toka, halka.- Eski dilde "su".- Akdeniz Bölgesi'nde Akseki ile Ermenek arasında uzanan yüksek dağ sıralarına verilen genel ad.
8) "Haldun ..." (*Keşanlı Ali Destanı*'nın yaratıcısı).- Kripton'un simgesi.- Genişlik.
9) Terbiyesiz.- Tüysüz şeftali.- Şeker kamışı.
10) Gerçek olmayan davranış.- "Gel vasl dilersen ... bu feryadı ey bülbül" (Dehhani).- Bir nota.- Antikçağ'da Lirik Şiirin Tanrıçası.
11) Aziz Nesin'in bir yapıtı.
12) "Necati ..." (*Sancı Sancı* ile 1978 Türk Dil Kurumu Roman Ödülü'nü almış yazarımız).- Sıcak parçanın ansızın su içine daldırılmasıyla elde edilen çatlak cam türü.

Yukarıdan aşağıya

1) Uygulamalı bilimin Nobel'i olarak bilinen R&D Ödülü'nü üç kez alan, "karbon kaplama" adında bir alaşımla sürtünme katsayısını binde bire kadar indiren buluşuyla hemen tüm sanayi kuruluşlarının dikkatini çeken bilim insanımız.
2) Dağ faresi.- "... Karaca" (1912-1992 yılları arasında yaşamış, İstanbul tiyatrosunun kurucuları arasında yer almış operet oyuncusu ve dansçı).
3) Alçaklık, bayağılık.- Gine'de kıyıya yakın takımada.
4) Kırmızı parafinle kaplı, topak biçiminde bir Hollanda peyniri.- "Dersaadette sabah ...ları" (Attilâ İlhan'ın bir betiği).- Eski dilde yüz, çehre.
5) Ülkemizin plaka imi.- Göktürkler'in türeyişleriyle ilgili destan.
6) "... var mı bu alemde nekahet gibi tatlı" (Yahya Kemal).- Ordu yöresinde "güzel" anlamında kullanılan sözcük.- Çeşitli renklerde kare desenleri olan kumaş.
7) Fark.- Geri.- Krom'un simgesi.
8) İki kişi arasındaki dargınlık, kırgınlık.- "Ömer tuttu sümbül sözün / Getirsin çiçeğin yüzün / Gonca ikaz etse gözüm / Her biri ... çiçektir". (Aşık Ömer)
9) Çok akıllı.- Dökme demir, çinko, bakır, sac vb.den yapılmış borunun yönünü değiştirmeye yarayan kıvrım.
10) Anadolu halklarının en eski Anatanrıçası.- Ferit Edgü'nün bir yapıtı.- Bir renk.- Güzel sanat.
11) İçinde pilav ve et bulunan, Kırım Türkleri'nin geleneksel sini böreği.- Klasik Türk müziğinde bir makam.
12) İsrail'de bir göl.- Tabaklanmış ceylan derisi.
13) Kütahya'nın bir ilçesi.- Balıkesir yöresine özgü, halay türü, türkülü bir halk oyunu.
14) Argoda "aptal, bön".- "... *Adam*" (Ş. Süreyya'nın ünlü betiği).- Süreduran.
15) Mısır'ın plaka imi.- "Benim lal dilim/ Ne desem ... incinir." (Türkü).- Uluslararası Çalışma Örgütü'nü simgeleyen harfler.

GEÇEN SAYININ YANITI

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	A	H	M	E	D	V	E	F	İ	K	P	A	Ş	A	■
2	R	A	■	L	A	■	F	E	N	A	■	K	İ	L	O
3	A	R	K	A	D	A	Ş	■	M	İ	K	O	N	■	Y
4	B	A	S	M	A	■	A	C	E	M	İ	S	T	A	N
5	İ	M	A	■	L	A	R	A	■	E	L	■	O	D	A
6	S	■	N	Y	O	N	■	L	A	■	İ	O	■	E	M
7	T	E	T	İ	Ğ	İ	N	İ	B	O	Z	M	A	M	A
8	■	R	H	■	L	■	A	B	A	R	M	A	K	■	K
9	E	T	O	B	U	R	■	A	N	G	A	R	O	S	■
10	K	E	S	İ	■	A	R	N	O	■	N	İ	■	İ	S
11	O	N	■	Y	A	M	A	■	Z	A	■	A	B	L	A
12	L	E	S	E	P	A	S	E	■	K	İ	■	R	A	Y

Ocak sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan **Hatice Dinç** (Ankara), **Mustafa Eroğlu** (Dalyan) ve **Erbil Yamaç** (Kayseri) Andrew Gregory'nin, Güncel Yayıncılık'tan çıkan *Evreka* adlı kitabını kazandı. Şubat bulmacamızı doğru yanıtlayacak okurlarımız arasında belirleyeceğimiz 3 kişi, Marcia Ascher'in *Etnomatematik* adlı kitabını kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, en geç 20 Şubat tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor. Kolay gelsin...

